

KRAS

Sežana
sp
KRAS 2003

908 (497 12-14)

0091325,61

KOSOVLOVA KNJARNICA SEŽANA

COBISS

9 771318 325772

ZIVLJENJE NISO LE BESEDE

WWW.MOBITEL.SI

Aerodrom Ljubljana

PODPIRAJO REVIJU KRAS
PRI NJENIH PRIZADEVANJIH
ZA OHRANITEV NAŠE NARAVNE
IN KULTURNE DEDIŠČINE

New York

Beijing

London

Moscow

Frankfurt
Munich

Prague

Ljubljana

Zurich

Skopje

Istanbul

Hong Kong

Buenos Aires

Sydney

Od tod v širni svet.

Aerodrom Ljubljana

od leta 1963 / since 1963

Majhni, odlični, prijazni.

Okus po dobrem

GRANDE

ŠPINAČNE LASAGNE Z LOSOSOM za 4 osebe

Potrebujemo: 200 g špinasnih lasagn GRANDE, 200 g svežega lososovega fileja brez kože, 100 paradižnikovih pelatov, 80 g mozzarele, 25 g bele moke, 25 g masla, 4 dl mleka, 1 dl sladke smetane, koper, sol, poper

Špinasne lasagne skuhamo v vreli slani vodi, nato pa jih za 2 minuti položimo v hladno vodo ter zatem drugo zraven druge zložimo na suho krpo. Posebej pripravimo bešamel: na maslu prepražimo moko le toliko, da zadiši, zalijemo z vrelim mlekom, dobro prekuhamo, dolijemo sladko smetano ter solimo in popramo. Sesekljamo paradižnikove pelate. Pekač ali model po dnu namažemo z bešamelom ter nanj drugo zraven druge položimo lasagne. Te najprej pomažemo z bešamelom, nato pa jih potresemo s paradižnikovimi pelati ter koprom in sirom. Pokrijemo z drugo plastjo lasagn, ponovno polijemo z bešamelom, potresemo s pelati ter pokrijemo s tankimi rezinami posoljenega in

popoprane svežega losososa in potresemo še s koprom in sirom. Spet pokapamo z bešamelom, pokrijemo z novo plastjo lasagn in postopek z lososovim nadevom še dvakrat ponovimo. Po vrhu zadnje plasti lasagn polijemo bešamel ter potresemo pelate in sir. Pečemo v pečici, ogreti na 125 °C, toliko časa, da lasagne po vsem modelu narastejo. Ko jih vzamemo iz pečice, jih 5 minut pustimo stati, nato pa jih razrežemo oziroma odstranimo model. Podlijemo z ostankom bešamela in paradižnikovih pelatov, ki smo ju začinili. Jed ne sme biti presuha, zato pazimo, da pri manj kuhanih lasagnah uporabljamo redkejši bešamel in pri bolj kuhanih gostejšega.

 Žito

KJE PA JE VAŠ KREDIT DOMA

Banka Koper d.d., Pristaniška 14, 6502 Koper, tel.: 05/ 666 1 000, www.banka-koper.si

Poslovna enota Sežana

Partizanska 50,
6210 Sežana

tel.: (05) 72 83 500

Agencija Komen

Komen 78,
6223 Komen

Agencija Kozina

Istrska ulica 11,
6240 Kozina

Agencija Divača

Ulica Albina Dujca 2,
6215 Divača

Poslovna enota Postojna

Tržaška 2,
6230 Postojna

tel.: (05) 72 83 400

Agencija Pivka

Kolodvorska 14,
6257 Pivka

Agencija Kremenca

Rožna ulica 1a,
6230 Postojna

Poslovna enota Ilirska Bistrica

Bazoviška 18,
6250 Ilirska Bistrica

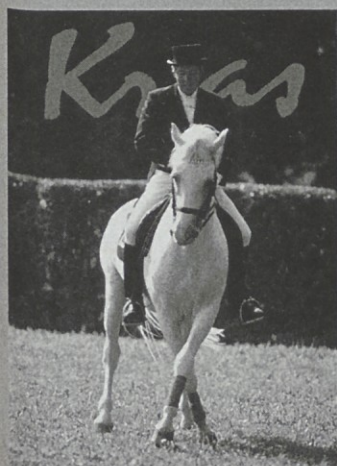
tel.: (05) 71 43 600

Agencija Trnovo

Gregorčičeva cesta 22,
6230 Ilirska Bistrica

Agencija Podgrad

Podgrad 96,
6244 Podgrad

Podpis k sliki:
Lipicanski konj - lipicanec
in Kobilarna Lipica
v središču pozornosti te izdaje revije Kras.
Fotografija: Arhiv Javnega zavoda Kobilarna Lipica

Telefoni revije Kras:

01/421-46-95

01/421-46-90

05/766-02-90

Fax:

01/421-46-95

05/766-02-91

Kras, revijo o Krasu in kraških pojavih ter značilnostih krasa doma in na tujem, zdajajo podjetje Mediacarso, d.o.o., Rimska cesta 8, 1000 Ljubljana
Telefon: (+386) 01/421-46-95,
(+386) 01/421-46-90;
fax: (+386) 01/421-46-95
E-mail: mediacarso@eunet.si
Glavni urednik: Lev Lisjak
Odgovorna urednica: Ida Vodopivec-Rebolj
Naslov: Uredništvo revije Kras:
p.p. 17, 6223 Komen;
telefon: (+386) 05/766-02-90
fax: (+386) 05/766-02-91
Maloprodajna cena z 8,5-odstotnim DDV 800 SIT, 4 EUR, 4 \$
Naročnina za šest zaporednih števil z 8,5-odstotnim DDV in s pošto dostavo na naročnikov naslov v Sloveniji 6.000 SIT, na naročnikov naslov v tujini 9.000 SIT, 45 EUR, 45 \$
Transakcijski račun pri NLB: 02010-0089675302
Devizni račun pri NLB, podružnici Ljubljana-Center, Trg republike 2, Ljubljana: 010-27620-896753/9
SWIFT coda: LJ BA SI 2X
Fotografije: Agencija Mediacarso
Nenaročenih rokopisov in fotografij uredništvo ne vrača.
Ponatis ali povzemanje prispevkov iz revije Kras je dovoljeno uredniškovim soglasjem in z navedbo vira.
Mednarodna standardna serijska številka: ISSN 1318-3257.
Grafično oblikovanje in priprava tiska Lev Lisjak
Organizacija tiska K Korotan Ljubljana d.o.o.
Naklada: 4000 izvodov
Revija Kras sofinancira Ministrstvo za okolje in prostor

Vsebina

SEPTEMBER 2003, št. 61

Uredništvo	ZAKAJ OKROGLA MIZA	4
Mag. Franc But	AKTUALNA VPRAŠANJA NADALJNJEGA RAZVOJA LIPICE	6
Barbara Mlakar	VARSTVO KULTURNEGA SPOMENIKA V PROSTORU	8
Aleš Praček	LIPICANSKI KONJ - LIPICANEC	10
Mag. Janez Kopač	O KOBILARNI LIPICA SKOZI NARAVOVARSTVENA OČALA	15
Mag. Gojko Zupan	POMOČ VIL BI BILA POTREBNA TUDI ZA ZAPOSLENE	16
Mag. Janez Rus	DOKONČNO SE JE TREBA ODLOČITI O DOLGOROČNEM RAZVOJU KOBILARNE LIPICA	20
Prof. dr. Rajko Pavlovec	ZAKAJ JE NAJLEPŠI DOMAČI NARAVNI KAMEN?	22
Dušan Rebolj	VELIČASTNO KAMNITO DELO KOBALOVIH	26
Davorin Vuga	POZNORIMSKI LIMES V SLOVENIJI	30
Nataša Ravbar	KRAŠKA TERMINOLOGIJA	36
Vanja Debevec Gerjevič	SPELEOTERAPIJA JE ODLIČEN PRIMER ČLOVEKOVEGA SOBIVANJA Z NARAVO	38
Marjan Mateta za Agencijo Kras	"VMES SMO VEDNO MI!"	42
Uredništvo	SKULPTURE MOJCE SMERDU SO SE ZLILE Z OZADJEM KRAŠKEGA ZIDU	46
Iztok Ilich	VELIČINA NI (VEDNO) V VELIKOSTI	48
Iztok Ilich	POGREBNA MAŠKARADA	50
Bojan Pavletič	TRŽAŠKI SOKOL IN NJEGOV DOLGI LET	52
Uredništvo	RIBIŠKI MUZEJ TRŽAŠKEGA PRIMORJA SE PREDSTAVLJA	54
Bruno Lisjak-Volpi	BARKOVLJE (Barcola)	56

Uvodnik

ZAKAJ OKROGLA MIZA?

Za okroglo mizo, ki je namenjena razvojnim vprašanjem našega kulturnega in naravnega biseru Lipici, smo se odločili v uredništvu revije Kras ob sodelovanju Javnega zavoda Kobilarna Lipica zato, da se javnosti predstavi uresničevanje v vladi 30. januarja 2003 sprejetega programa varstva in razvoja kobilarne za obdobje od leta 2002 do leta 2005 in da se opozori na probleme ter dileme, ki se porajajo v zvezi s tem. In ker se je pred nekaj meseci poslanec v Državnem zboru Davorin Terčon zavzel za spremembo zakona o Kobilarni Lipica, češ da ni dober, smo ocenili, da je hkrati primerno za istim omizjem tudi ovrednoti vsebino, cilje ter možne in pričakovane dobre in slabe posledice sprejetja njegovih predlogov. Seveda vse strokovno argumentirano in skozi prizmo pogledov ter pričakanj, ki govorijo o tem, kako naj se v bodoče razvija Kobilarna Lipica kot kulturni spomenik nacionalnega pomena.

Pogovor za omizjem bomo v celoti zvočno posneli. Po izpisu posnetkov, novinarski obdelavi ter avtorizaciji sporočil uvodničarjev ter sodelujočih razpravljalcev ga bomo objavili v tematski izdaji revije Kras.

Za omizje smo 13. avgusta letos povabili za uvodničarje predsednika vlade R Slovenije mag. **Antona Ropa**, ministra za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano mag. **Franca Buta**, ministrice za kulturo **Andrejo Rihtar**, ministrice za gospodarstvo dr. **Teo Petrin**, ministra za okolje, prostor in energijo mag. **Janeza Kopača**, vršilca dolžnosti direktorja Javnega zavoda Kobilarna Lipica mag. **Janeza Rusa**, predlagatelja sprememb zakona o Kobilarni Lipica poslanca LDS **Davorina Terčona** in predsednika Društva prijateljev lipicanca Slovenije pisatelja in pesnika prof.dr. **Borisa A. Novaka**.

Deset dni pozneje smo povabili državne sekretarje tistih resorjev v ministrstvih, katerih delo se povezuje z mestom in vlogo kulturnega spomenika Kobilarna Lipica ter kot enim izmed najpo-

membnejših promotorjev Slovenije ter njene prepoznavnosti v svetu, člane Sveta Javnega zavoda Kobilarna Lipica, župana občine Sežana Miroslava Kluna, v.d. direktorice Urada vlade RS za Unesco Zofijo Klemen Krek, predsednika Slovenske akademije znanosti in umetnosti akademika prof. dr. Boštjana Žekša, rektorja Univerze v Ljubljani akademika dr. Jožeta Mencingerja, dekana Veterinarske fakultete prof. dr. Milana Pogačnika, strokovnjake z Biotehniške fakultete, s Fakultete za arhitekturo in Filozofske fakultete, predsednika Društva rejcev lipicanca Rajka Vojtkovskega, predstavnike Konjeniške zveze Slovenije, zainteresirane predstavnike civilne družbe, predstavnike Casinoja Portorož in Krajevne skupnosti Lokev. Povabili smo tudi tiste, ki so s svojim dosedanjim delom pripomogli k ohranitvi in razvoju vzreje lipicancev pri nas in ki si prizadevajo, da R Slovenija pridobi licenco za vodenje vzrejne knjige lipicancev. Pa tudi tiste, ki s svojo ustvarjalno razpravo lahko pripomorejo k razčiščenju dilem o vlogi in mestu Lipice in Kobilarne Lipica v nadaljnjem razvoju

in svetovnem uveljavljanju Krasa, Primorske ter Slovenije nasploh. In povabili smo še urednike ter novinarje dvajsetih medijev iz Slovenije in iz zamejstva.

Uvodničarjem smo odmerili po petnajst minut časa za predstavitev njihovih ključnih misli. Razpravljalcem smo odmerili, v zaporedju prijavljanja, po deset minut časa za razpravo in za vsako repliko razpravljalcem še po tri minute časa. Za konec pogovora smo predvideli še petnajstminutni povzetek sklepnih ugotovitev omizja in priporočil pristojnim ustanovam ter posameznikom.

Uvodničarjem smo predlagali naslednje teme:

Mag. Francu Butu uvodno razmišljanje, ki naj bi spodbudilo ustvarjalno razpravo sodelujočih za omizjem o nadaljnjem razvoju Kobilarne Lipica. Mag. Francu Ropu odgovor na vprašanje, v čem je Kobilarna Lipica in Lipica nasploh slovenski nacionalni interes. Mag. Janezu Rusu poročilo o uresničevanju programa varstva in razvoja Kobilarne Lipica. Andreji Rihtar razčlenitev razlogov, zaradi katerih je Kobilarna Lipica

Z okrogle mize revije Kras
 "Zakaj izgineva kraška avtentična arhitektura"
 v hotelu Maestozo 11. decembra 1998 v Lipici.

nacionalni kulturni spomenik. Dr. Tei Petrin razmislek o vlogi in pomenu Lipice v turistični ponudbi Slovenije. Mag. Janezu Kopaču predstavitev Lipice kot naravnega spomenika v načrtovanem kraškem regijskem parku. Prof. dr. Borisu A. Novaku poglede civilne družbe na vlogo Kobilarne Lipica in nasploh na razvoj Lipice. In Davorinu Terčonu utemeljitve za njegov predlog sprememb Zakona o Kobilarni Lipica.

Do ponedeljka, 8. septembra, so sodelovanje kot uvodničarji potrdili mag. Franc But, mag. Janez Rus, prof.dr. Boris A. Novak in Davorin Terčon, medtem ko je mag. Janez Kopač zaradi službene zadržanosti predložil pisni uvodni prispevek. Namesto Andreje Rihtar bo v uvodu spregovoril državni sekretar z Ministrstva za kulturo Ciril Baškovič. O turistični promociji Lipice in Kobilarne Lipica bo v razpravi spregovorila Darja Radič z Ministrstva za gospodarstvo. In izmed sto povabljenih uvodničarjev, razpravljalcev ter urednikov medijev oziroma njihovih novinarjev je do oddaje tega besedila v tisk 8. septembra potrdilo svojo udeležbo 55 ljudi.

Okrogla miza o aktualnih vprašanjih nadaljnjega razvoja Lipice je šestnajsta izmed okroglih miz revije Kras. Ena je bila tudi že v Lipici in sicer 11. decembra 1998 o vprašanju, zakaj izgineva kraška avtentična arhitektura, ki jo je v aprilu 1990 predstavila posebna tematska izdaja 32.-33. številke Krasa. Sicer pa so se z vprašanji kulturne in naravne dediščine krasa ukvarjale še druge okrogle mize. Na primer o vlogi ženske pri varovanju naravne in kulturne dediščine, o varovanju kraške podtalnice pred onesnaževanjem, o uresničevanju zakona o parku Škocjanske jame, o razumni zaustavitvi zaraščanja krasa s pospešeno rejo drobnice in krav-rodnic, o zamislih in načrtih za prenovo in revitalizacijo Štanjela, o naravi prijaznem kmetovanju na kraškem prostoru, o pomenu učnih poti za vrednotenje in varovanje naravne in kulturne dediščine ter o smernicah za izdelavo lokalnega razvojnega načrta za Štanjel in Kobdilj. Tudi večino teh je v celoti predstavila revija Kras v tematskih izdajah. In tako bo tudi okrogla miza o Lipici, za katero je nekaj osnovnega gradiva objavljeno v tej izdaji Krasa, v pa bo okrogla miza o Lipici objavljena v tematski izdaji, ki jo bomo pripravili še to jesen.

Ker je ta izdaja revije Kras je namenjena med drugim tudi okrogli mizi o aktualnih vprašanjih nadaljnjega razvoja Lipice, v njej nismo mogli objaviti vseh v objavo prispelih sestavkov. Tudi tistih ne, ki sporočajo o prireditvah ob desetletnici revije Kras, ki je bila 4. julija letos. Objavili jih bomo v eni izmed naslednjih izdaj

Uredništvo

**Za uvod v pogovor
za omizjem**

AKTUALNA VPRAŠANJA NADALJNJEGA RAZVOJA LIPICE

Franč But

Ob omenjanju imena kraške vasice Lipica, ne le Slovenci, ampak tudi marsikateri predstavniki drugih narodov najprej pomislijo na čudovitega belega konja in vedo, da je to kraj njegovega izvora in nastanka. Kdor pa Lipico obišče, si jo zapomni tudi po tem, kar jo oblikuje in odlikuje. To je edinstveno urejena kraška krajina, s travniki in pašniki, s hrastovimi gaji in z drevoredi. To je stavbna dediščina, ki ves čas obstoja kobilarne služi svojemu izvirnemu namenu, pa tudi - na žalost premalo obiskana - Černigojeva zbirka likovnih del. Zagotovo pa le redek obiskovalec ostane ravnodušen ob pogledu na čredo lipicanskih konj, ki so bistvo Lipice, kajti prav ti konji so ponesli v širni svet ime majhne kraške vasice in naše domovine. Kot beli biseri s Krasa, lipicanci še vedno burijo domišljijo številnih literatov in, kot pravi v svoji pesmi slovenski pesnik, so z njimi na dunajskem dvoru govorili slovensko. Lipica je zibelka ene izmed najstarejših kulturnih pasem konj z več kot štiristoletno tradicijo reje lipicanca, s čimer se ne more pohvaliti nihče drug na svetu. In to ji zagotavlja posebno mesto ne samo v slovenski ampak tudi v evropski in svetovni kulturni dediščini.

Ker Kobilarna Lipica predstavlja enega izmed stebrov slovenske nacionalne kulturne identitete, je bila leta 1996 z zakonom razglašena za kulturni spomenik izjemnega pomena za Republiko Slovenijo. Na ta način je naša država želela zagotoviti ohranitev Lipice in črede lipicancev kot pomemben del v mozaiku evropske in svetovne kulturne dediščine, ki mu je zgodovina namenila nastanek in razvoj na naših tleh. Zakon določa varstveni režim zaščitenega območja in šteje jedro črede za del neokrnjene oblike kulturnega spomenika.

Za obstoj in razvoj tega izjemnega kulturnega spomenika je v zakonu o Kobilarni Lipica naložena skrb in odgovornost Republikli Sloveniji, ki je lastnica zavarovanega območja z vsemi nepremičninami in premičninami ter s pravicami intelektualne lastnine. Vlada Republike Slovenije uresničuje svoje ustanovitelske pravice in obveznosti s petimi resornimi ministrstvi, med katerimi ima usklajevalno vlogo Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, saj je kmetijstvo oziroma reja konj primarna dejavnost javnega zavoda Kobilarna Lipica. Ob tej dejavnosti pa so se v kobilarni razvile še druge dejavnosti, ki naj bi njeno osnovno dejavnosti le dopolnjevale, nikakor pa konjereje in konjenišstva ne smejo ovirati ali celo kakorkoli krniti.

Velika odgovornost in obveznost Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano se zrcali tudi v tem, da ima od vseh ministrstev le naše stalno proračunsko postavko, s katero namenja proračunska sredstva za zagotavljanje najmanjšega obsega varstva in razvoja Kobilarne Lipica. Od leta 2000 je naše ministrstvo kobilarni namenilo 770.000.000,00 SIT. Nobena klasična kobi-

larna lipicancev v svetu se namreč ne vzdržuje sama, vendar je treba povedati, da Kobilarna Lipica skoraj polovico potrebnih sredstev za opravljanje javne službe, ki obsega rejo in vzrejo lipicancev v Lipici, spremljanje reje in vzreje lipicancev drugih pravnih in fizičnih oseb v Republikli Sloveniji, organizacijo kulturnih in športnih prireditvev ter varstvo kulturne dediščine, ustvari sama s svojo osnovno dejavnostjo. Ker lipicanska pasma konj predstavlja tudi del evropske in svetovne kulturne dediščine, je gospodarjenje države s Kobilarno Lipica stalno pod drobnogledom domače in tuje strokovne in laične javnosti.

Predvsem v domači javnosti se občasno pojavijo očitki, da se z Lipico v okviru zakona slabo gospodari. Zakonu se očita, da je preveč restriktiven, da ne dovoljuje opravljanja dobičkonosnih dejavnosti. Čeprav menimo, da je tak vtis napačen, ni rečeno, da gospodarjenje ne bi moglo biti boljše. V podkrepitev, da ni vse slabo, bi lahko navedli tudi veliko pozitivnih učinkov zakona. Zato tukaj omenjam le nekatere...

Od uveljavitve zakona se čreda lipicanskih konj v Lipici, katere obstoj le delno zagotavljajo proračunska sredstva Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, počasi a vztrajno povečuje, tako da se vzrejajo vse klasične linije žrebcev in rodovi kobil. Vsako leto komisija za pregled lipiške črede konj, ki jo imenuje naše ministrstvo, ugotavlja manj napak pri reji in na predek pri oskrbi in negi konj.

Do konca leta 2002 je Kobilarna Lipica na podlagi predpisov, ki so tedaj veljali, lahko uporabljala sredstva iz koncesijskih dajatev, ki jih plačuje igralnica Casino Portorož - Enota Lipica. Ta so omogočila,

da je kobilarna pridobila dislocirano posetje Ravne, kamor bo preselila mlade žrebce in tako vsaj deloma rešila prostorske zagate, ki jo pestijo zaradi utesnjenosti in pomanjkanja hlevskih zmogljivosti.

V zadnjih letih so bili predvsem iz sredstev koncesijskih dajatev pa tudi iz proračunskih sredstev Ministrstva za kulturo obnovljeni številni objekti stavbne dediščine, ki služijo izvirnemu namenu.

Kobilarna Lipica je pripravila, vlada R Slovenije pa v začetku leta 2003 določila program varstva in razvoja kobilarne, ki določa usmeritve varstva in razvoja kulturnega spomenika v štiriletnem obdobju. Predstavlja temeljni programski akt, ki je osnova za izdelavo prostorsko izvedbenega načrta za zavarovano območje in nakazuje koncept dolgoročnega razvoja Kobilarne Lipica.

Ker je Kobilarna Lipica pripravila rejski program za konje lipicanske pasme, ki je preстал vsa preverjanja stroke, in izpolnila tudi druge potrebne pogoje, je v skladu z našim pravnim redom pridobila status rejske organizacije, ki vodi izvorno rodovniško knjigo za lipicance. Kot učinkovito vodena in organizirana, se bo kobilarna lahko potegovala za tak status tudi v okviru Evropske unije.

V zadnjem obdobju je viden na predek tudi v turistični dejavnosti, saj je bil v sodelovanju s Casinojem Portorož prenovljen in programsko dopolnjen del hotela Maestozo, tako da ima hotel novo restavracijo in recepcijo ter nov konferenčni center. Urejena je bila tudi restavracija ob igrišču za golf.

Kobilarna Lipica s svojo dolgo tradicijo predstavlja danes svetovno znano rejsko središče konj čistokrvne lipicanske pasme, kjer se srečujejo rejci in predstavniki številnih kobilarn lipicancev z vsega sveta. Je središče klasične šole jahanja lipicanskih konj in prizorišče številnih domačih in velikih mednarodnih tekmovanj v dresurnem jahanju, kot so evropska prvenstva in svetovni pokali.

In kako Lipico vidimo v prihodnje?

Država zagotovo želi ohraniti in še uspešneje varovati ter razvijati izvorno dejavnost Kobilarne Lipica, ki naj bi se mednarodno še bolj uveljavila kot matična kobilarna lipicanskega konja in pripomogla k razpoznavnosti Slovenije v svetu. Nadgrajevanje vloge svetovno znanega središča konjereje in konjeniškega športa, ki jo je Kobilarna Lipica pridobila med svojim dolgoletnim zgodovinskim razvojem, ji lahko zagotovi prihodnost in obstoj, vendar mora na vseh ravneh, kjer se odloča o prihodnosti javnega zavoda, dozoreti spoznanje, da mora biti Kobilarna Lipica urejena v skladu z najvišjimi strokovnimi standardi. Le tako bo lahko tudi kot izvorna kobilarna lipicanca izkoristila izjemen poslovni potencial.

Pasma konj lipicancev velja zaradi številčno skromne populacije tudi v svetovnem merilu za ogroženo. Kot naša v svetu najbolj poznana avtohtona pasma domačih živali je upravičeno deležna vse pozornosti. V zakonu o živinoreji je sicer navedeno, da so slovenske pasme domačih živali, med katerimi zavzema lipicanec zaradi svoje sve-

tovne slave najvidnejše mesto, pod posebnim varstvom države. Za njegov obstoj in razvoj pa je potrebno poleg lipicanca naklonjenih predpisov tudi natančno strokovno delo in tvorno sodelovanje z drugimi rejci in s kobilarnami lipicancev, da se prepreči parjenje v sorodstvu in posledično erozijo genetskih virov.

Ker se nobena kobilarna lipicancev ne vzdržuje sama, Lipica potrebuje gmotno, pa tudi moralno pomoč države. Dolgoročno finančno stabilnost ji lahko zagotovi tudi pridobivanje sredstev iz turizma in s turizmom povezanih dejavnosti. Javni zavod Kobilarna Lipica bi lahko razvijal turistično dejavnost ali prek svojega podjetja ali prek dolgoročne pogodbe z najboljšim ponudnikom, ki bi bil pripravljen vlagati sredstva v obnovo turističnih zmogljivosti. Menimo pa, da je Kobilarna Lipica kot kulturni spomenik izjemnega pomena predragocena, da bi sploh lahko razmišljali o kakršni koli razprodaji zemlje, oziroma o liberalizaciji posegov na njenem območju.

Lipica se je v svoji več kot štiristoletni zgodovini mnogokrat srečevala z usodnimi dogodki, vojne vihre so kar nekajkrat pregnale čredo lipicancev na tuje, vendar se je trdoživ in prekaljen lipicanec vedno vračal v Lipico. S svojo dolgo in pestro zgodovino, z edinstveno kultivirano kraško krajino, s stavbno dediščino, ki služi svojemu izvirnemu namenu in z lipicancem, ki je ena izmed najstarejših kulturnih pasem konj, bogati evropsko in svetovno naravno in kulturno dediščino, zato ima pred seboj zagotovo še pomembno prihodnost. Zavedati se moramo, da za njen obstoj nosimo veliko odgovornost in da kulturnozgodovinski spomenik, kakršna je Lipica, ne more in ne sme biti odvisen od dnevne politike in želja posameznikov.

Prepričan sem, da bo tudi po vstopu naše države v Evropsko unijo Kobilarna Lipica ostala med vodilnimi kobilarnami lipicancev v svetu in da bomo tako tudi v veliki družini evropskih narodov s kulturnim odnosom do dediščine naših prednikov to neprecenljivo kulturno vrednoto lahko ohranili svojim potomcem.

Mag. Franc But - minister,
Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano,
Ljubljana

VARSTVO KULTURNEGA SPOMENIKA V PROSTORU*

Kobilarna Lipica

Barbara Mlakar

Ohranjanje dediščine v širšem pomenu so okrepi in dejanja tako državnih organov in lokalnih skupnosti kot tudi posameznikov, društev, združenj, nevladnih organizacij in zasebnega sektorja, ki vodijo k zavarovanju, ohranjanju in skupnemu uživanju dediščinskih celot. Država Slovenija je poleg opredelitve celote kot enote kulturne dediščine z vpisom v Register nepremične kulturne dediščine po Zakonu o varstvu kulturne dediščine zagotovila varstvo in razvoj kobilarne z Zakonom o Kobilarni Lipica. Ob tem pa je za celostno ohranjanje dediščine (v prostoru) pred sprejemom novih prostorskih dokumentov - Strategije prostorskega razvoja RS in Prostorskega reda RS - ki sta v pripravi, še vedno najpomembnejši dokument Odlok o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega in srednjeročnega družbenega plana Republike Slovenije (Ur. list RS št.11/99). Med 60 pomembnejših območij kulturne dediščine, ki jih dokument določa z novo zasnovo varstva kulturne dediščine, je vključeno tudi območje pod imenom Lipica, ki obsega vplivno območje kobilarne Lipica in kobilarno samo. Glavna vrednota območja je v njegovi zgodovinski kontinuiteti reje plemenitih konj. Krajina je medij tega dogajanja, zato ji je v prispevku namenjena večja pozornost.

Krajina posestva Lipice

Kobilarna Lipica leži sredi zelene oaze v značilnem kraškem okolju ter v senči stoletnih hrastov in drugega drevja na kraški planoti med Sežano, Lokvijo in Bazovico, severozahodno od Trsta in južno od Sežane. Svet, na katerem leži, je rahlo valo-

Država skrbi za ohranjanje naravnega bogastva in kulturne dediščine ter ustvarja možnosti za skladen civilizacijski in kulturni razvoj Slovenije (5. člen). Vsakdo je dolžan v skladu z zakonom varovati naravne znamenitosti in redkosti ter kulturne spomenike. Država in lokalne skupnosti skrbijo za ohranjanje naravne in kulturne dediščine (73. člen).

Ustava Republike Slovenije

vit in se proti zahodu naglo spušča. Posestvo kobilarne se po svojih kakovostih in razvoju razlikuje od drugih delov Krasa, saj je človek tu v funkciji konjereje površine namensko in izdatno izboljševal, kultiviral in negoval. Edinstven ambient, sestavljen iz posameznih sklopov - izvirne prostorske ureditve, stavbnega jedra in kulturne krajine - se je izoblikoval izključno v funkciji temeljne, izvirne dejavnosti - zreje lipicancev.

Posestvo je zaokrožena površina, ki ima od severa proti jugu obliko elipse in je obdana s suhozidom. Ob ustanovitvi kobilarne travniki niso bili toliko urejeni, da bi na njih nakosili potrebno seno. Slabo rodovitna kraška pokrajina razen revne paše ni dajala nobene krme. Da bi zagotovili prehrano konj, je bilo treba izkrčiti gozd, otrebiti grmovje ter očistiti površine skal in kamenja. Iz večjega pobranega kamenja in skal so postavili ograjo okrog posestva, kamenje pa porabili tudi namesto gramoza za nasipanje cest. Na očiščene travnike so navozili zemljo, ki so jo nabrali v številnih dolinicah, polnili kotanje in tako tudi reliefno spremenjali površje. Ostale površine so uporabili za pašnike. Sledilo je zasajevanje z avtohtonimi drevesnimi vrstami, predvsem s hrasti. Zasajevanje ni bilo pogozdovanje, ampak je imelo cilj vzpostaviti senčne pašnike za konje. Prav to, pašniki s hrasti, je danes razpoznavni znak kulturne krajine v Lipici.

Najstarejši načrt posestva je razvil den iz katastra iz leta 1817. Če ga primerjamo s sedanjim območjem kulturnega spomenika, lahko ugotovimo, da je meja območja identična tisti iz leta 1817. V naravi je ob meji posestva potekal suhozid, ki je danes ponekod porušen. Mejni suhozid je višji od tipičnih »kraških« suhozidov, ki so razdeljevali parcele, omejevali pot ipd., saj je poleg omejevanju lastnine služil tudi kot obrambni zid pred vdori divjih zverj. Celotno posestvo je bilo kultivirano, bodisi košeno, pašeno ali obdelovano. Na starem katastru razberemo tudi njivske površine, ki so pripadale na posestvu živečemu prebivalstvu.

Do prve svetovne vojne je bila Lipica zgledno negovana, po njej pa so na pašnikih močno izsekali hrastove sestoje. Po drugi svetovni vojni so bili travniki in pašniki prepuščeni zaraščanju avtohtonih listavcev. Temu se je pridružilo še hiranje hrastov zaradi njihove starosti in tako so mogočni hrasti po travnikih in med pašniki izginjali in posestvo se je vedno bolj zaraščalo z grmovjem. Danes lahko ugotovimo, da velik del posestva prekriva gozd, zlasti na zahodnem in vzhodnem robu. Na posestvu se zaraščajo tudi vrtače, ki predstavljajo manjše strnjene otočke dreves črnega gabra, jesena in robidovja.

Na območju posestva so trije objekti, ki jih lahko uvrstimo v vrtno arhitekturno tvornost.

Ob gradu na zahodni strani objekta so ohranjeni ostanki terasasto oblikovane »grajskega vrta«. Z gradnjo hotela Klub je bil vrt okrnjen, predvsem z dostopno potjo do hotela.

Drugi, tako imenovani »eksotični park«, je manjša zelena površina, zasajena z drevesi, ki jih z današnjega gledišča ne moremo več označiti kot eksotična. Drevesa so bila verjetno zasajena naključno, ker ni mogoče razbrati oblikovalskega koncepta. Park je v precej slabem stanju, drevesa so manjših dimenzij in slabega vitalnega stanja.

Za Lipico so značilni tudi drevoredi, ki prepletajo posestvo tako s severa kot z juga. Pomembni so kot linije, ki v to preprosto grajeno kulturno krajino vnašajo smeri prostora. Tržaški in lokavški drevored, na glavnih oseh z juga, sta iz 19. stoletja. Sestavljajo ju od 100 do 150 let stara drevesa, v tržaškem makleni, v lokavškem pa javorji. Nekateri primerki dreves v drevoredih dosega izjemne dimenzije in lepo razrast. Ostali drevoredi so mlajši, iz 20. stoletja in v prostorskem pogledu manj pomembni, vendar tudi ti prispevajo k večji prepoznavnosti prostora.

Posestvo prepletajo številne prometnice. Na starem katastru so pomembnejše poti obsajene z drevoredi, to sta vstopni poti z juga oziroma s tržaške strani in lokavška smer z jugovzhodne smeri. Poti z drevoredi se začenejo z oblikovanimi portali, ki so simbolno označevali vstop na posestvo. Tržaška smer se zaključuje v osi Velbance, medtem ko se lokavška smer izteče pri hlevih. Lokavška in tržaška cesta sta prečno povezani s tretjim drevoredom. V 19. stoletju, ko je Sežana postajala pomembnejši kraj, se je uveljavila še severna cestna povezava, ki se prav tako začne pri vratih in je obsajena z drevoredom. Posledica novejših urbanističnih posegov je tudi odcep lokavške ceste, prav tako obsajen z drevoredom.

Glavne prometnice so danes ograjene z belimi lesenimi ograjami, ki preprečujejo konjem dostop nanje, in zaradi enotne pojavnosti postajajo eden izmed prepoznavnih znakov Lipice. Ograje ob bolj oddaljenih poteh so preprosteje narejene.

Zaradi velikega pomanjkanja vode so na ozemlju posestva reševali problem vode z zajemanjem deževnice v vodnjakih (štirnah) že ob ustanovitvi kobilarne. V bližini vsake stavbe je tako še danes večje število vodnjakov. Za konje in drugo živino pa so vodo zbirali v kalih, ki so jih naredili v

umetno povečanih ali poglobljenih vrtačah. Obložili so jih s kamnitimi ploščami, zatrpali s cementom ali kar z ilovico, da so bili za vodo nepropustni.

Na severozahodnem delu je v osemdesetih letih 20. stoletja nastalo golf igrišče, ki že z obstoječim, kaj šele s predlaganim obsegom zavira oziroma krni uporabo prepotrebni površin za pašnike, spodbuja prekomerno gnojenje, predvsem pa vnaša v prostor dejavnost, ki ni povezana z rejo konj in s tem zmanjšuje identifikacijske elemente območja kot posestva kobilarne.

Usmeritve za varstvo kulturnega spomenika v prostoru

Osnova za uspešno varstvo kulturne dediščine oziroma kulturnega spomenika je njegovo ohranjanje v prostoru. Prostorski akti ali druge odločitve o zadevah urejanja prostora morajo temeljiti na predpisih, analizah in strokovnih dognanjih o lastnostih in zmogljivostih prostora zaradi prisotne dediščine glede na njene značilnosti in sprejemljivost.

Na območjih in objektih iz zasnovane varstva kulturne dediščine (OdPSDP-A oziroma strokovna gradiva za pripravo SPRS) je treba pri pripravi prostorskih aktov obvezno upoštevati smernice, med katerimi so navedene še posebej pomembne za ohranjanje in razvoj območja Lipica:

- načrtovani posegi v prostor morajo temeljiti na predhodni analizi naravnih in kulturnih značilnosti prostora;
- načrtovati posege in dejavnosti v prostor na način, da ne prizadenejo varovanih vrednot ali materialne substance dediščine;
- ohranjanje kulturno raznovrstnost in kulturno identiteto slovenskega nacionalnega prostora; na območjih naravne in kulturne dediščine ima obnova in ohranjanje prednost pred novimi gradnjami;
- upoštevati izjemne, tipične in kompleksne naravno pomembne ter tudi kulturno pomembne pojavnosti oblike površinskih in podtalnih vod;
- usmerjati rabo in načrtovati posege tako, da se prepreči osuševanje, spreminjanje rabe, onesnaževanje in zastrupljanje ekosistemov;
- pospeševati kulturno adaptivno uporabo obstoječega antropogenega okolja ter vzpodbujati programe celostne obnove in razvoja;

- ohranjanje značilno naselbinsko, krajinsko in arhitekturno tipologijo in morfologijo;
- usmerjati izvajanje dejavnosti tako, da se ohranjajo kvalitetna razmerja in strukture v krajini ter da hkrati predstavljajo prostorsko in časovno kontinuiteto.

Varovanje v prostoru je torej povezano z usmerjanjem razvoja v manj konfliktno prostorske situacije, z omejevanjem določenih oblik razvoja in z ustreznim umeščanjem razvojnih programov.

Ko govorimo o Lipici, govorimo o zgodovinskem okolju, za katerega so značilni zgodovinsko soodvisna povezanost, visok pomen za narodovo identiteto, ki se izraža v prostorskih obeležjih in njihovih povezavah, v prepoznavni skladni in harmonični kulturni krajini, za katero je poleg zgodovinsko pogojenega razvoja, ki je zabeležen v narodovem spominu, pomembna tradicionalna, pretežno kmetijska raba prostora. Na območju ni posameznih objektov s spomeniški vrednotami izjemnega pomena. Izjemnost prostora kot celote izhaja iz zgodovinske kontinuitete funkcije, to je vzreje plemenitih konj, ki ji lahko sledimo skoraj 500 let.

Iz tega sledi, da je treba obravnavati območje posestva vedno kot celoto. Pri urejanju posestva je zato potrebno najprej sanirati prvine, ki to celoto degradirajo. Način gospodarjenja pa se mora ponovno približati sodobnim konceptom urejanja prostora, ki poudarjajo vzdržno gospodarjenje, kar pomeni varstvo virov s ciljem, zagotavljanje trajne vitalnosti prostora v vseh njegovih pomenih. Energijo, ki se vlaga v zmanjševanje območja zakonske zaščite z namenom, da bi se prostor sprostil za navidežno bolj dobičkonosne dejavnosti, pa naj se usmeri v reševanje problemov v kobilarni, v kateri rezultati na kratek rok res niso možni, vendar so toliko bolj odmevni in trajni.

*Izvelek iz strokovnih gradiv:

Strokovne podlage za izdelavo programa varstva in razvoja Lipice, izdelal ZVNKDS Gorica, januar 2000
Smernice za načrtovanje Strategije prostorskega razvoja Slovenije, Razvoj dejavnosti varstva kulturne dediščine in varstvo kulturne dediščine, izdelala Uprava RS za kulturno dediščino, junij 2003

Barbara Mlakar, univ.dipl.inž. krajinske arhitekture - svetovalka direktorja Uprave RS za kulturno dediščino, Ministrstvo za kulturo, Ljubljana

Lipicanski konj -

LIPICANEC*

Aleš Praček

* Prispevek je dopolnjen del seminarske naloge, narejene v II. letniku podiplomskega magistrskega študija »Varstvo naravne dediščine« na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani. Mentor je bil prof. dr. Andrej Šalehar.

Lipicanski konj - lipicanec, tudi lipičan, je ena izmed najstarejših kulturnih pasem konj, ki s svojo več kot štiristoletno preteklostjo predstavlja nenadomestljiv kulturni simbol. Kraj izvora pasme je Lipica na slovenskem Krasu. Do razpada avstro-ogrske monarhije leta 1918 je lipicanec užival sloves dvornega konja, pozneje pa je postala njegova vloga glede na reje in na države večstranska. Sedaj je lipicanska pasma maloštevilna in zastopana v številnih državah Evrope ter drugod po svetu. Ohranjanje pasme in njenih klasičnih lastnosti zahteva poglobljeno sodelovanje med rejskimi organizacijami. Slovenija mora lipicancu nameniti večjo skrb in storiti vse potrebno, da bo uspela v svoji zahtevi po vodenju rodovne knjige o izvoru pasme. Ustanovitev Kraškega regijskega parka in tudi Regijskega parka Snežnik bi morala lipicancu omogočiti načrtno in širšo uveljavitev na teh območjih.

Podroben pregled ozadja lipicanskega konja ponuja veliko zanimivosti, ki jih vseh v tem prispevku še zdaleč ne morem predstaviti. Odpadle bodo tudi tiste najbolj privlačne, ki jih je lipicanec izkazoval pod sedlom in v vpregi v svoji tristoosemintridesetletni zgodovini pod avstro-ogrsko monarhijo, pozneje in ki jih izkazuje tudi sedaj. Dogodkom v matični kobilarni Lipica namenjam največ besed, čeprav oblikovanje in reja lipicanskih konj ni bila omejena samo na lipiško kobilarno, ampak so jo kmalu začeli širiti še na druga območja avstro-ogrske monarhije, pozneje tudi čez njene meje ter na druge celine.

Glede vrednotenja lipicanskih konj moram posebej omeniti špansko jahalno šolo na Dunaju, ki je dala lipicancu po svetu svoj pečat in za Lipico do prve svetovne vojne potrjevala žrebce za pleme glede na preizkuse o vzdržljivosti kosti, sklepov, mišic ter glede na temperament in značaj. Njena naloga je že ob ustanovitvi kobilarne biti instrument selekcije pri reji lipicanca. Za lipičanove izredne fizične in psihične lastnosti, ki ga odlikujejo še sedaj, gre zahvala tudi odgovornim vzgojnim načelom te šole. Učenje umetnosti jahanja in testiranje delovne sposobnosti lipicanskih konj vodijo v Lipici po načelih in programih španske jahalne šole na Dunaju.

Kraški konj

Osnovo je dal lipicancu kraški konj. To še najtehtneje dokazuje dejstvo, da so v začetku, ko so kraške konje že začeli križati z uvoženimi, to pasmo vodili pod imenom "konji kraške pasme lipicanske reje".

Kar nekaj je ohranjenih zapisov o kraškem konju, njegovi moči, dolgoživosti in stanovitnosti za delo in ježo. Valvasor jih, na primer, v svoji Slavi vojvodine Kranjske iz leta 1689 (cit. 1994), med drugim omenja s temi besedami: "*Tudi živinoreja prinaša deželi nemalo dobička; goji se močno in vsake vrste. Polni ne le sklede in mlečne posode, ampak marsikomu tudi mošnjo, zlasti konjereja. Ker je silno dosti konj, jih pogosto prodajajo in na daleč razpošiljajo, predvsem pa povsod slovite kraške konje*".

Nekaj podatkov iz preteklosti kobilarne Lipica

"Zgodba o lipicancu" se prične v letu 1580, ko je nadvojvoda Karel, tedanji regent Štajerske, Koroške, Kranjske, Goriške, Istre in Trsta, podpisal pogodbo o nakupu Lipice, ki je bila pred tem last tržaškega

škofa Coreta. Pogodba zajema tudi škofovsko kobilarno kraških konj. Leto 1580 velja s tem za leto ustanovitve kobilarne Lipica.

Razlog, da so cesarsko-kraljevo dvorno kobilarno ustanovili prav v Lipici in da je doživela tako razširitev ter ugled, najdemo v takrat zelo cenjenih vplivih kraških posebnosti na vzrejo in v skrbnem oplemenjevanju osnovne baze, ki jo je dajal kraški konj s svojimi mnogimi dobrimi lastnostmi. Naloga kobilarne je bila v začetku predvsem gojiti elegantne vozne in jahalne konje za potrebe dvora, in to konje bele barve, visoke okrog 160 cm, z belo grivo in repom, z visoko nasajenim vratom, z visokim hodom in z dobrim temperamentom. Z ustanovitvijo kobilarne je avstrijska monarhija želela nadomestiti španske konje, ne samo za potrebe dvora, ampak tudi za prevoz, zlasti poštnih kočij, in špansko jahalno šolo. Tudi za zgled jim je bil španski konj, ki je v srednjem veku s svojo ponosno držo, z visokim hodom (španski hod) in s plemenito zunanostjo postal zelo cenjen in moden po vsej Evropi. V 16. stoletju je pomen španske konjereje začel upadati in tamkajšnji konji so postajali vse dražji. Plemenito špansko kri pa so poskušali ohraniti v številnih evropskih državah. Tako je bil skoraj po pravilu španski konj nepogrešljiv pri nastajanju konjskih pasem po vsej Evropi. V Lipico so pripeljali največ španskih konj takoj po ustanovitvi

kobilarne, v manjšem obsegu pa so jih nabavljali tudi pozneje.

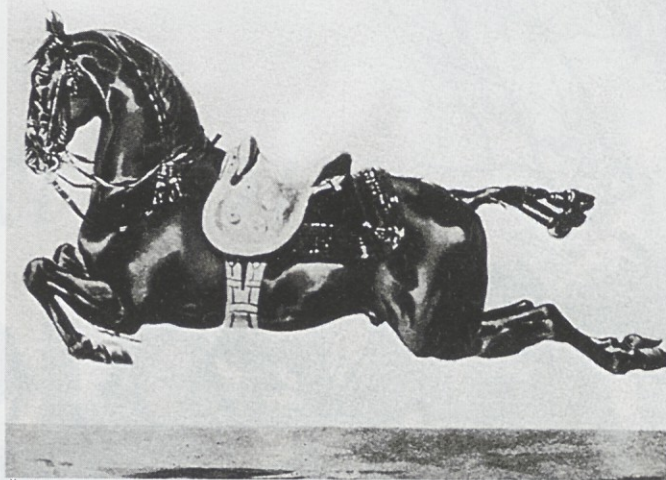
Veliko je napisanega o več kot štiristoletni zgodovini Lipice in z njo lipicanca, o njenih velikih vzponih, padcih, selitvah,..., ki so jih spremljali nestabilni vojni časi. Že leta 1735 je bila reja konj v Lipici na tako visoki ravni, da je z otvoritvijo novega poslopja španske jahalne šole na Dunaju, kjer je na predstavi sodelovalo tudi 54 lipicanskih žrebcev, lipicanec uspešno zamenjal španskega konja. Poslej je španska jahalna šola na Dunaju uporabljala za klasično šolo jahanja le lipicance. Zgodilo se je tudi, da so jo leta 1785 in leta 1848 zaradi varčevanja že hoteli preseliti, vendar sta cesarja predlog zavrnila. V letih 1796, 1805 in 1809 so zaradi Napoleonovih osvajanj lipiško čredo selili na Madžarsko, da ne bi prišla v roke Francozom. Od ustanovitve kobilarne do takrat je v Lipici potekal razvoj v relativno nemotenih razmerah, ki so vplivale na obetajoč napredek vzreje konj lipicanske pasme. Ne pojasnjeno je med Napoleonovimi osvajanjmi izginil lipiški arhiv z rodovniki, sestavljenimi od ustanovitve kobilarne naprej. Leta 1815 so jih začeli ponovno sestavljati in jih od takrat naprej do propada monarhije hranili v dveh izvodih. Enega so hranili v Lipici, drugega pa poslali na Dunaj in ga sedaj hranijo v Pibru.

Leta 1880 so proslavili 300-letnico obstoja kobilarne. Na Dunaju so izdali knjigo z naslovom *Das Kaiserlich u. Königlich Hofgestüt zu Lipizza (1580–1880)*, v kateri lahko preberemo zanimiv podatek o takratnem obsegu kobilarne. Razdeljena je bila na pet samostojnih enot (Lipica, Prestranek, Bile in Poček, Škulje, Ulačna) s skupno površino 2351 hektarov in s 341 konji. Tedaj je bila cesarsko-kraljeva kobilarna Lipica najbolj znana kobilarna v avstro-ogrski monarhiji.

Četrtič so konje selili leta 1915, ko je Italija napovedala Avstriji vojno. Po zloму monarhije, leta 1919, se je v Lipico, ki je pripadla Italiji, vrnilo 107 konj, medtem ko so 97 konj Avstriji preselili v Piber in tam še z nekaj lipicanci iz kobilarne Radautz organizirali svojo rejo izključno lipicanskih konj. Od takrat oskrbuje špansko jahalno šolo na Dunaju z lipicanskimi žrebci kobilarna Piber in ne več Lipica. 37 mladih žrebcev in žrebic, ki so jih preselili v Kladruba na Češkoslovaškem, je tam ostalo in, kot v Avstriji, so tudi na Češkoslovaškem v Malih Topolčankah pri Nitri ustanovili svojo kobilarno lipicanskih konj. Po 339. letih je tako prenehala obstajati cesarsko kraljeva dvorna kobilarna Lipica. Iz nje sta nastali še dve novi kobilarni lipicanskih konj. Med obema vojnoma je postala Lipica italijanska vojaška kobilarna.

OKROGLA MIZA

Nazadnje, petič, so leta 1943 iz Lipice 179 konj izselile nemške enote v Hostinec na Češkem. Po priključitvi slovenskega Primorja k Jugoslaviji, leta 1947, se je iz do sedaj še ne povsem pojasnjenih razlogov v Lipico vrnilo le enajst konj nekoč velike lipiške črede. Od evakuirane (umaknjene) črede so 109 konj po vojni anglo-ameriške zasedbene oblasti dodelile Italiji z vsem lipiškim arhivom in rodovniki vred. Z dodeljenimi konji so ustanovili kobilarno Monterotondo v Fara Sabini, 44 km od Rima. Del evakuirane črede so dodelili španski jahalni šoli na Dunaju oziroma kobilarni Piber. Plemensko čredo v Lipici so po drugi svetovni vojni tako s težavo obnovili. Pozneje je kobilarna z nakupom in izmenjavo plemenskih žrebcev, ki jih je po vojni najbolj primanjkovalo, izpolnila vseh šest linij s kvalitetnimi žrebci. Svoje rodovne knjige vodijo v Lipici od leta 1947 dalje. Leta 1986 so v Lipici na ustanovni skupščini ustanovili Mednarodno zvezo rejskih organizacij lipicanca - LIF (Lippizan International Federation), pet let pozneje, leta 1991, pa so ustanovili Združenje rejcev lipicanca Slovenije (ZRLS).

Žrebci petih starih lipicanskih linij iz Španske jahalne šole na Dunaju: Neapolitano, izvaja capriolo

linije je žrebec Maestoso senior - bel, rojen leta 1773) ter začetnice sedmih klasičnih rodov kobil.

Med klasične linije žrebcev spada poleg omenjenih Favory in Maestoso še Conversano, Neapolitano, Pluto in Siglavy. Vse klasične linije žrebcev so bile oblikovane v Lipici. Madžarska linija Inicitato in hrvaška linija Tulipan v Sloveniji nista zastopani. Poleg 17 klasičnih rodov kobil (začetnice treh klasičnih rodov Sardinia, Spadiglia in Argentina so enako imenovane kraške kobile rojene leta 1776, 1778 in 1767) je še 14 hrvaških, 14 madžarskih, 14 romunskih rodov in en slovenski rod kobil Rebecca, v Lipici imenovan Thais. Od rodov kobil je v kobilarni Lipica zastopanih 15 klasičnih rodov in rod Rebecca. Pri Združenju rejcev lipicanca Slovenije sta poleg teh zastopana še dva hrvaška rodova Margit in Anemone.

Začetnika klasičnih linij Conversano in Neapolitano izvirata iz Italije. Tam sta se v 16. stoletju izoblikovali dve središči konjereje, kjer so domače konje s posebnim uspehom križali s španskimi. Prvo je bilo v Neaplju in drugo v Polesini v severni Italiji. Neapolitanski konj je bil močnejši od španskega, precej visok in zelo primeren za jahalno šolo. Plemenske konje iz Polesine so v Lipici uporabljali le v prvih letih po ustanovitvi kobilarne. Začetnika omenjenih linij sta enako imenovana originalna neapolitanska žrebca. Conversano je bil vran, rojen leta 1767, Neapolitano pa je bil rjav, rojen leta 1790.

Rejo konj lipicanske pasme je obogatilo tudi več danskih konj, rojenih v frederiksborški kobilarni na Danskem. Pluto

(sivi) - eden izmed njih, rojen leta 1765 - je bil začetnik prve do danes ohranjene linije lipicanskih konj. Danski konj je nastal s križanjem raznih pasem, bil je zelo eleganten, primeren za karusele in parade. Iz iste kobilarne izhaja tudi kobila Deflorata, začetnica klasičnega rodu Deflorata (v Lipici imenovan Canissa ali Capriola).

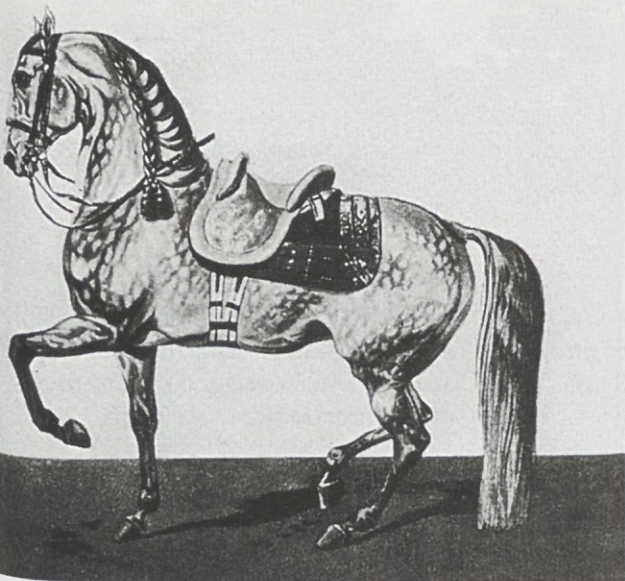
Lastnosti arabskih konj so se posredno, po drugih pasmah konj, prenesle na lipicanca že pred letom 1800. Po tem letu pa so začeli uvajati čistokrvne arabske konje. Križanje je dalo dobre rezultate. Od žrebcev je Siglavy, rojen leta 1810 v Arabski puščavi, prišel v reji lipicanskih konj do večjega vpliva in postal ustanovitelj nove "arabske linije". Oblikovali so tudi štiri klasične "arabske rodove": Gidran, Djebirin, Merkurio in Theodorosta. Rod Rebecca (tudi arabski) so oblikovali v Lipici po 2. svetovni vojni.

Opis pasme in razširjenost lipicanskih konj po svetu

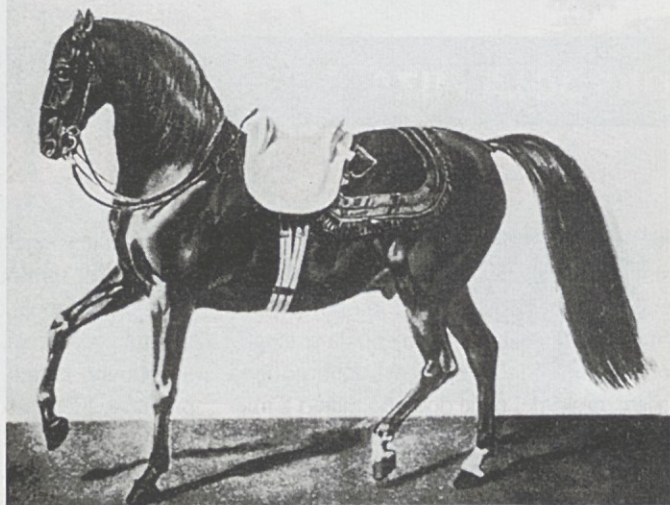
Če v strokovni literaturi zasledujemo opise klasičnega tipa lipicanca, naletimo na določene posebnosti. Gre predvsem za močnejši in visoko nasajen vrat, razmeroma strmo pleče, slabo izražen viher, dostikrat raven križ z visoko nasajenim repom in zlasti visoke hode. V splošnem lahko dodamo, da je lipianec toplokrven konj, srednje velik, širok in z močnimi mišičastimi nogami. Hr-

Ohranjene linije žrebcev in rodovi kobil

V zgodovini lipicanske pasme so nastajali in izumirali številni rodovi kobil in linije žrebcev. Sedaj je ohranjenih 60 rodov kobil in 8 linij žrebcev, ki jih priznava Mednarodna zveza rejskih organizacij lipicanca. Tiste linije in rodovi, ki so starejši in ki so bili oblikovani v matični kobilarni Lipica ali v kobilarni Kladruby na Češkem, so uvrščeni med klasične. Kobilarni Kladruby in Lipica sta bili tesno povezani in sta si občasno izmenjavali plemenske konje. V času avstro-ogrske monarhije je postala kobilarna Kladruby poznana po težjih kočijaških konjih, medtem ko je kobilarna Lipica slovela po lažjih jahalnih konjih in konjih za vprego lažjih kočij. Iz te kobilarne sta izšla dva žrebca, začetnika klasičnih linij Favory (začetnik linije je žrebec Favory - plavkasti rjavec, rojen leta 1779) in Maestoso (začetnik

Pluto, izvaja piaffe

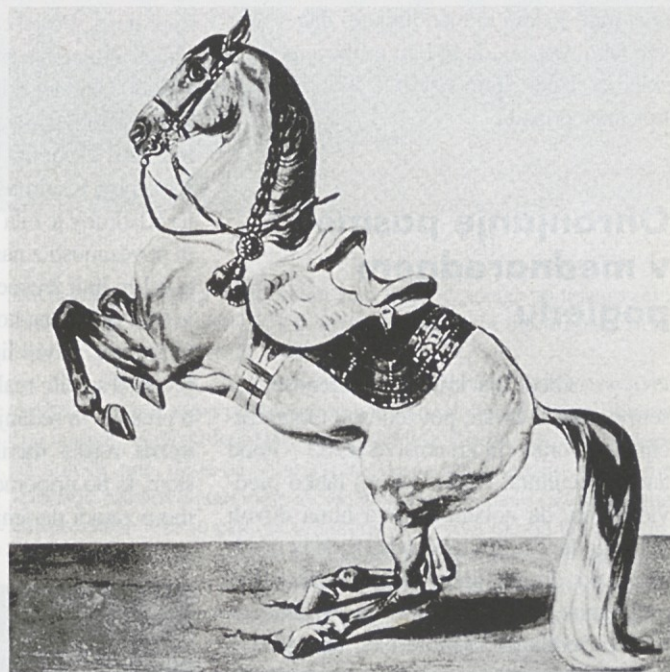

Conversano, izvaja renvers

bet in vrat sta dolga. Ima plemenito glavo z velikimi očmi "inteligentnega" pogleda in majhna čuječa ušesa. Griva in rep sta gosta. Svoje prave "adute" pokaže šele v gibanju. Njegov korak je visok, graciozen in hkrati dostojanstven. Drža je elegantna. Znan je kot dober kočijaški in jahalni, a ne tekaški konj. Ima zelo dober značaj in je primeren za dresuro. Ko se lipicanci rodijo, so rjavi ali črni; beli postanejo kmalu po šestem ali sedmem letu starosti, ko odrastejo, najpozneje pa do desetega leta. Temen lipicanec je sedaj že redkost. Lipicanec živi 30 in več let; v primerjavi z drugimi pasmami je za rejo dokaj skromen in pozno dozori oziroma odraste.

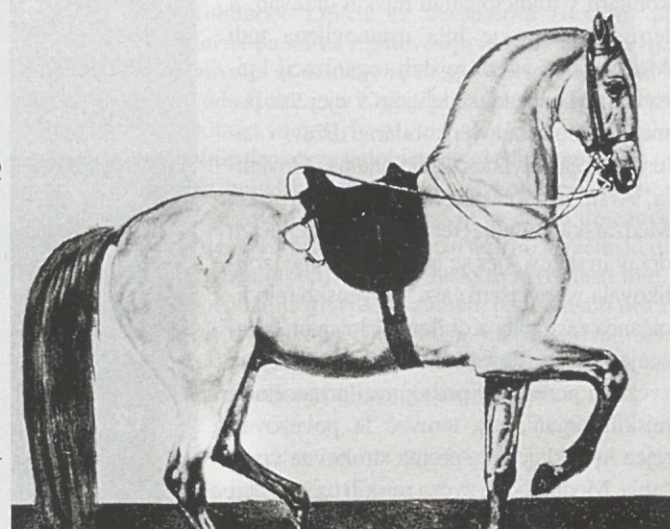
Posamezne značilnosti pasme se glede reje in države bolj ali manj razlikujejo, pač glede na vlogo, ki ji je bila podeljena v določenem prostoru. Več rejskih usmeritev in poglobljeni razkoraki med njimi so se pojavili po razpadu avstro-ogrske monarhije, ko je lipicanec začel izgubljati vlogo elegantnega jahalnega in voznega konja visoke družbe in se v številnih državah razširil kot vsestransko uporaben konj. Samo v Jugoslaviji so ga v sedemdesetih letih sistematično redili vsaj za tri prvenstvene naloge, ki so opredeljevale tudi njegove morfološke značilnosti, vključno z barvo. Za dresurno jahanje (Lipica), za vožnjo in tovorjenje (Bosna in Hercegovina) in za poljedelska dela (Posavina, Slavonija, Vojvodina in deli Srbije). V novjšem času, ko konja v vojski in kmetijstvu skoraj ne potrebujemo več, je za lipicanca kot ekskluzivno konjsko pasmo nastopila priložnost za bolj poenoten razvoj.

Različne lipicanske kobilarne in rejska združenja dajejo konjem svoje znake. Tudi sistem za poimenovanje lipicancev v svetu ni enoten. Lipica, kot ZRLS, daje svojim konjem imena po tradicionalnem sistemu, uveljavljenem v kobilarni Lipica od njene ustanovitve naprej. Po drugi svetovni vojni je bil nekoliko dopolnjen. Prav tako oboji žigosajo konju na levo sedlišče trimestno številko iz registra žrebet. Pasemski znak, ki je za lipiške konje črka L na levi ličnici in za konje ZRLS lipov list na levem stegnu, pove, da je čistokrven lipicanec in v katero rodovno knjigo je bil ob

Maestoso, izvaja pesado

Favory, izvaja piaffe

OKROGLA MIZA

registraciji zaveden. Imena žrebcev so sestavljena iz dveh imen, kobile pa imajo le eno ime. Žrebiček, ki dobi, na primer, ime Siglavy Monteaura II, pomeni, da je njegov oče iz linije Siglavy prvi del dobil po liniji očeta, drugi del pa je dobil po materi z imenom Monteaura II. In primer za žrebičko: oče je bil Favory Allegra XVIII in mati Dubovina VI. Ker je bil to petnajsti ženski potomec rodu, ki ima v Lipici ime Dubovina, je dobila ime Dubovina XV. Telesne značilnost med rodovi in med linijami danes niso več tako izrazite, da bi bilo mogoče po njih sklepati, kateri liniji oziroma rodu določen lipicanec pripada.

Ohranjanje pasme v mednarodnem pogledu

Glede na kriterij ogroženosti pasem domačih živali, povzetih po Organizaciji za prehrano in kmetijstvo (FAO – Food and Agricultural Organization) lahko predvidevamo, da nobena država nima dovolj velikega števila lipicanskih konj, da bi neodvisno od drugih držav brez pričakovanih problemov zaradi parjenja v preozkem sorodstvu redila to pasmo. Poleg tega je lipicanski konj evropska in svetovna vrednota, kar dodatno utemeljuje, da je za ohranitev lipicanske pasme nujno intenzivno sodelovanje vseh rejskih organizacij, še posebej pa kobilarn v tradicionalnih rejskih državah. S tem namenom je bila ustanovljena tudi Mednarodna zveza rejskih organizacij lipicanca. Od začetka sodelujejo v njej vse pomembnejše ustanove, kobilarne držav, v katerih je reja lipicanca tradicionalna (Slovenija, Avstrija, Hrvaška, Romunija, Slovaška, Madžarska in Italija) ter rejska združenja teh držav in držav, kjer se je reja te pasme izoblikovala v novejšem času. Slovensko rejo lipicanca zastopata Kobilarna Lipica in Združenje rejcev lipicanca Slovenije. Namen zveze ni posegati v pristojnosti posameznih rejskih organizacij, temveč le povezovati rejce in usklajevati sprotne strokovna vprašanja. Mednarodna zveza rejskih organizacij

lipicanca je sprejela kriterije za presojo o čistokrvnosti, splošni rejski cilj in kriterije, ki jih morajo izpolnjevati rejske organizacije oziroma združenja, ki vodijo ali ustanavljajo rodovno knjigo, če hočejo, da jih zveza priznava. Slednji so usklajeni z zakonodajo Evropske unije.

V sodelovanju z Mednarodno zvezo rejskih organizacij lipicanca je bil izveden tudi mednarodni projekt INCO-COPERNICUS o lipičanovi genetiki in variabilnosti. Projekt je financirala Evropska unija. Skupno je bilo zajeto v projekt kakšnih 600 plemenskih konj iz kobilarn Lipica, Piber, Simbata de Jos, Silvasvarad, Montorondo, Đakovo, Topolčianky, Beclean in Kladruby. Kladrubški konj oziroma kobilarna Kladruby je bila vključena v projekt zaradi povezanosti z nastankom nekaterih rodov kobil in linij žrebcev. Kobilarna Beclean pa je bila vključena kot predstavnica reje barvnih (črni, rjavi) lipicancev. Praktični cilji projekta so bili: realen opis pasme, primerjati pretekle in sedanje podatke ter izdelati ustrezna rejska merila, izdelati zanesljiv sistem, ki bo pripomogel k izogibanju problemu zaradi parjenja v sorodu, osnovati ra-

čunalniško podprt sistem rodovnih knjig, namenjen rejcem lipicanca, in izdati kvalitetno, strokovno utemeljeno knjigo z rezultati tega mednarodnega sodelovanja.

Uveljavljanje in ohranjanje pasme v Sloveniji

Z Zakonom o Kobilarni Lipica je v Sloveniji zagotovljeno ohranjanje lipicanskega konja, določenih linij in rodov. Toda Slovenija ima izredne možnosti za širšo uveljavitev lipicanca v slovenskem prostoru in to mora tudi zaradi gospodarskih razlogov izkoristiti. Zato je potreben program, pripravljen v sodelovanju strokovnjakov iz različnih področij. Program mora vključevati kvantitativne in kvalitativne vidike uveljavljanja lipicanca v Sloveniji in načine javnega finančnega podpiranja.

Aleš Praček, univ.dipl.inž. kmetijstva -
Dolga Poljana 11, 5271 Vipava

Za izhodišče pri izdelavi programa je treba poudariti naslednje:

1. zgodovinsko in tradicionalno ozadje reje lipicanskih konj v slovenskem prostoru;
2. ukrepe države, lokalnih skupnosti in uprav parkov, ki bi spodbujali rejce (še posebej v predvidenem Kraškem regijskem parku in Regijskem parku Snežnik) za rejo lipicanskih konj namesto konj drugih pasem;
3. turizem in razvoj oziroma ohranjanje podeželja;
4. enoten način obravnavanja in vodenja rodovniške dokumentacije kobilarniških konj in konj iz zasebne reje;
5. možnost skupinske vzreje žrebet, kar je pomembno za vrsti primerno socializacijo in nadaljnje delo s konji;
6. čisto določno zastavljeno testiranje delovne sposobnosti za lipiške konje in konje iz zasebne reje pod "enakimi" pogoji - skupni test;
7. uvažanje sodobnih modelov ocenjevanja plemenske vrednosti;
8. pri razvoju kobilarne Lipica in tudi njene okolice predvsem upoštevati pričevalno namembnost kobilarne;
9. dosledno izvajati Zakon o Kobilarni Lipica;
10. prizadevati si za vpis Kobilarne Lipica na Unescov Seznam svetovne dediščine;
11. s prireditvami in tekmovanji v dresurnem jahanju, ki bi vsebovala elemente španske jahalne šole, spodbujati kvaliteto tovrstne dejavnosti;
12. finančne ali podobne podpore tistim, ki so strokovno usposobljeni in ki želijo na profesionalen način delati s lipicanskimi konji, a zato nimajo dovolj finančnih sredstev.

Namesto uvodnih misli za omizjem

O KOBILARNI LIPICA SKOZI

NARAVOVARŠTVENA OČALA

Janez Kopač

Lipicanke na paši v urejenih hrastovih gojih, ki so plod dolga stoletja trajajočega človekovega urejanja in vzdrževanja. (Fotografija je iz monografije Lipica, avtorja Milana Dolence, Mladinska knjiga 1980)

Na okrogli mizi mi je izdajatelj revije Kras namenil uvodnik z naslovom "Lipica - naravni spomenik in njeno mesto v načrtovanem Kraškem regijskem parku". Območje Kobilarne Lipica seveda ni nikakršen naravni spomenik, vendar bi rad prav s pomočjo tega lapsusa, ki se vztrajno ponavlja, nekoliko demistificiral zakonski status Kobilarne Lipica.

V pojasnilo naj povem, da je naravni spomenik območje izjemne naravne vrednote, z vidika ohranjanja narave torej največja dragocenost. Na posestvu, ki spada h Kobilarni Lipica, pa ni z vidika ohranjanja narave strokovno predlagana niti naravna vrednota državnega pomena. Posestvo je kot oblikovana naravna vrednota uvrščena med predloge za lokalne naravne vrednote.

Skratka, z vidika naravovarstva je območje Kobilarne Lipica komaj omembe vredno. Prvenstvena naloga Ministrstva za okolje, prostor in energijo na področju naravovarstva je, da ohranja v evropskem merilu ekološko pomembna območja. Teh je na Krasu kar nekaj, predvsem zaradi prisotnosti nekaterih ogroženih vrst ptic. Vendar je znova treba reči, da območje Kobilarne Lipica ni s tega vidika nič posebnega.

No, in prav zato, ker naj bi bila Kobilarna Lipica z vidika ohranjanja narave nekaj posebnega, je Ministrstvo za okolje, prostor in energijo po aktu o ustanovitvi dobilo predstavnika v svetu javnega zavoda Kobilarna Lipica, po zakonu pa je izmed treh resornih ministrstev, poleg kulture (ki je po zakonu v resnici pristojno za kobilarno) in kmetijstva (ki je postalo pretežno pristojno za kobilarno skozi prakso). Zato, ker tam nimamo kaj iskati, sem že večkrat izrazil željo po spremembi akta o ustanovitvi in tudi zakona. Zakon o Kobilarni Lipica je namreč pravni zvarek, ki je nehote pahnil kobilarno v apatičen položaj. Območje kobilarne je razglašeno za kulturni spomenik. Ta beseda ima točno določen pomen, definiran v kulturno-dediščinski zakonodaji, in je neskončno rigidna. Teoretično je vsak šop trave na območju kobilarne kulturni spomenik, pri čemer pa ne vemo, ali je kulturni spomenik takrat, ko je pokošen, ali takrat, ko je nepokošen.

Da je zakon pravni zvarek, trdim zato, ker je vsakega po nekaj vzel iz različnih pravnih režimov, kar seveda sploh ne bi bilo treba... Nekaj ilustracij v nadaljevanju!

Zakon se, sicer nedosledno, trudi določati naravovarstveni režim. Vse to je nepotrebno, ker to natančno določa Zakon o ohranjanju narave (ki pa ga leta 1996 res še ni bilo). Zakon o Kobilarni Lipica določa, npr., da je na območju kobilarne prepovedano obremenjevati zrak čez dovoljeno mejo ali pa, da je prepovedano čezmerno gnójiti površine. Vse to piše že v Zakonu o varstvu okolja (ki je v času sprejemanja kobilarniškega zakona veljal že pet let) in v podzakonskih aktih na njegovi podlagi. Kobilarniški zakon seveda nikjer ne določa, kakšna je dovoljena meja onesnaževanja zraka. Zakon uporablja tudi pojme, ki jih nikjer ne definira, pa tudi noben drug predpis jih ne. Tak pojem je, npr., "kulтивirana kraška krajina". Prepovedano je spreminjati njen obseg in kakovost, kaj to je, pa nihče ne ve prav dobro.

To je le nekaj cvetk, ki po moje dokazujejo, da je treba zakon nujno popraviti in mu predvsem odvzeti ves balast, ki duši tudi vsakodnevno delo Kobilarne Lipica. Iz dosedanjih izkušenj pri upravljanju Kobilarne pa lahko z gotovostjo rečem, da upravljanje prek javnega zavoda ni učinkovito in ni v korist kobilarni. V Svetu Javnega zavoda Kobilarna Lipica je preveč resornih babic, da bi dete ne bilo kilavo, in tudi dvoglavo vodenje zavoda je morda primerno za bolnišnico ali za kak inštitut z velikim številom intelektualno močnih individualistov, ne pa za kobilarno. Mnogo bolje bi bilo po moje javno pooblastilo skrbni za čredo lipicancev poveriti podjetju (družbi z omejeno odgovornostjo) v večinski državni lasti ali pa javnemu podjetju v večinski državni lasti in določiti eno samo resorno ministrstvo. Razumem pa, da tistih nekaj, ki imajo koristi od obstoječega žalostnega stanja, skrbni vsaka sprememba zakona, četudi še tako upravičena, ker se potem lahko sproži po njihovem nekontroliran plaz sprememb.

Mag. Janez Kopač -
minister za okolje, prostor in energijo, Ljubljana

Kobilarna Lipica in njene perspektive

POMOČ VIL BI BILA POTREBNA TUDI ZA ZAPOSLENE

Gojko Zupan

Zakon o Kobilarni Lipica, sprejet 31. maja 1996, je nujna hrbtnica zaščite in razvoja edinstvene kobilarne na robu Slovenije. Z njim je država Slovenija poudarila svoj pozitiven odnos do zaščite konj in njihovega matičnega območja. Noben popravek tega temeljnega zakona ne bi smel zmanjševati obsega varstva v njem in osnovne organiziranosti same kobilarne. Najbolj nevarno je razmišljanje o možnostih prodaje posameznih delov kobilarne, najprej prodaje zemlje in pašnikov, kar predlagajo nekateri nepredvidni poslanci. Nikjer v Evropi ne poznamo primera, da bi razprodajali zaščitene parcele v državni lasti; posebej, če gre za temeljni element zaščite tako edinstvene živali, kot je lipicanec. Dodatno gre za simbolni prostor, ki je zaradi zgodovinskega razvoja še manj razpoznaven a enako vreden kot Triglav z Aljaževim stolpom ali Bled s cerkvijo na otoku. V letu 2004 bodo lahko edini državni mejniki Slovenije njeni kulturni spomeniki.

Vsak slovenski kmet ve, da za vzrejo živine potrebuje nekaj travnikov in pašnikov. Štajerska državna kobilarna Piber ali dunajska Španska jahalna šola ostajata temelj razvoja turističnih dejavnosti Avstrije in nikomur ne pade v glavo, da bi, na primer, v jahalnico namestil igralnico ali sredi kobilarne postavil hotel ali prodal del pašnikov za nogometno igrišče.

V združeni Evropi ne bo mehanizma, ki bi mogel preprečiti odkup nezavarovanih pašnikov tujcem. Ti bi kot lastniki z lahkoto onemogočili rejo lipicancev v Lipici sami in s tem izničili vse napore minulih stoletij. Sedanje težave državnih ali občinskih proračunov ali celo predvolilne kampanje ne morejo biti izhodišče za dolgoročno varstvo unikatne in nezamenljive kulturne dediščine. Kulturna dediščina je vir, s pomočjo katerega bi vsa obmejna regija odlično živela, če bi ga ohranjala in nadgradila ter ustrezno izkoriščala.

Trije zaokroženi sklopi kulturne dediščine Kobilarne Lipica

Kobilarna Lipica ima tri zaokrožene sklope kulturne dediščine, ki so del ene same, nerazdružne celote. Na prvem mestu

in največja dragocenost so lipicanci, plod dolgoletne vzreje z vsaj 500 let staro tradicijo, dokumentirano s kontinuiteto od maja leta 1580. Vzrejo lipicancev so razvili iz tradicije kraških konj na njihovem matičnem območju v šest originalnih linij žrebcev (Pluto, Conversano, Favory, Neapolitano, Maestozo in nekoliko pozneje Siglavy) in šestnajst klasičnih rodov kobil pravega evropskega konja. V njem je združena celo kri arabskih konj, predvsem pa konj španskih, čeških, italijanskih, avstrijskih, danskih in drugih kobilarn v edinstveno pasmo evropskega baročnega konja, po letu 1735 edinega nosilca španske jahalne šole na Dunaju... Natančneje v tej reviji Kras konjerejo v Lipici in njene probleme predstavljata mag. Aleš Praček in mag. Janez Rus, odlični poznavalec lipicancev.

Drugi sklop kulturne dediščine, ki jo pogosto zamenjujejo z naravnimi danostmi, so parkovne površine Kobilarne. Izjemna je že njena mikrolokacija, saj leži območ-

Hotel Klub je del varovane stavbne dediščine. Povzema izhodišča karejske arhitekture in upošteva stopnjevanje objektov v smeri proti graščini. Je avtorska arhitektura Prešernovega nagrajenca prof. Vojteha Ravnikarja in skupine Kras. Nastala je v letih 1980-1981

Nobena inšpekcijska služba ni uspela urediti problemov nelegalnega postavljanja delov objektov, posebej ne dozidav ob igralnici.

Okoli Lipice je pas privatnih gostiln, miniaturnih igralnic ter specializiranih prodajaln opreme za konje, itn., ki zagotovo vsi vsaj posredno izkoriščajo blagovno znamko Kobilarne Lipica ali vsaj njeno bližino ali njeno nespretno trženje.

je tik nad kraškim robom, zaščiteno je pred burjo in pred drugimi močnimi vetrovi. V širšem območju je več kraških jam; najbolj znane so za obisk urejene Vilenica in nedaleč sta Lipiška ter Divaška jama. Kakovosten kamen je spodbudil kamnoseke in po Lipici je dobila ime celo vrsta kamna, ki ga pridobivajo nedaleč od Kobilarne Lipica. Na območju Lipice so celo plasti premoga, vendar premalo bogate za sodobno izkoriščanje.

V tem prostoru, nad tržaškim pristaniščem in dostopi do Benetk, so bili ljudje vedno povezani s transportom in s konji. Od antičnih časov naprej so se prebivalci ukvarjali s konjerejo posebej intenzivno, kar pričajo številni pisci, med njimi pogosto citirani Valvasor. Naravno okolje kobilarne je danes daleč od skopih, z burjo ogoljenih, izsekanih in v 19. stoletju z borovci pogozdenih kraških površin, značilnih za matični kras, v katerega je posegal človek s svojim delom. Območje kobilarne je unikatna kraška oaza. Gojeni zaščitni gozdovi, zlasti hrastovi gaji, biotsko izjemni pašniki in travniki Lipice ter posamezni kali ali lokve so plod dolgih let in stoletij čiščenja, urejanja, sajenja in različnega, premišljenega vzdrževanja površin. Samo za prvo urejanje kobilarne so kar pet let vozili jerino, rdečo zemljo iz kraških vrtáč. Urejanje se je ponavljalo po večjih ujmah in vojnih pustošenjih - po francoski okupaciji ter po prvi in drugi svetovni vojni. Posebnost Lipice so spominski drevoredi ob dostopnih poteh in posamezne rastline, nekatere celo poimenovane po Lipici.

Lipica je nedvomno najstarejši slovenski park in vzporedno matično območje lipicanca, ki je nenadomestljivo za vzrejo in vzgojo ter za ohraneno geografsko poreklo belih konj, česar ne smemo zanemariti. Prav določen tip podnebja, kraško površje s kamnitimi tlemi, skopo travinje in

vešči konjarji so bili pogoji za vzgojo avtohtone pasme konj. Iz sedanjega programa varstva in razvoja Kobilarne Lipica lahko povzamemo, da so ohranjene površine kobilarne znotraj ograjenega območja za nemo-teno vzrejo obstoječe črede premajhne, in da je zaradi tega treba najemati pašne površine drugje. Podobno je delovala Kobilarna Lipica že v obdobju Habsburžanov, ko je imela več pomožnih posestev na območju Krasa. Največje je bilo Prestranek z več sto hektari različnih pašnikov. Žal tega ni mogoče več v celoti obnoviti, ker je del posestev prodan in je prešel celo v roke tujih lastnikov, ki na njih uspešno vzgajajo konje in z njimi komercialno tržijo.

Tretji sklop kulturne dediščine je za laike najlažje prepoznaven, saj gre za stavbno dediščino in druge oblikovane ali grajene objekte. To so: hlevi in bivalne stavbe z graščino, manjša cerkev sv. Antona Padovanskega, kali, vodnjaki, ograje. Stavbe, večinoma z ohranjeno podobo 17., 18. in 19. stoletja, podobno kot parkovne površine, kažejo korenine, ki segajo v tradicije antičnih stavb, do posestev v stilu ville rustice. Razpoznaven je vpliv mediteranske kulture s karejsko gradnjo in z uporabnimi notranjimi dvorišči, borjači. Stavbe so zleknjene, redko nadstropne, grajene iz domačega kamna in prekrte z opeko, nekda praviloma s korci. Izstopajo samo kamniti portali in okenske irtle, le redko bolj ambiciozni dodatki z napisnimi ploščami na Velbanci. Notranjost hlevov ima zelo premišljene vzdolžne komunikacije in robno razdelitev v bokse za posamezne konje. Obliko stavb je verno naslikal slikar Johann Georg Hamilton (1672-1737), sin škotskega slikarja Jamesa Hamiltona. Pred letom 1700 je slikar prišel na Dunaj, kjer je slikal za vrsto knezov, predvsem za Liechtensteine in Schwarzenberge. Konji so bili njegov priljubljen motiv in ob obisku

Krasa je naslikal nad 70 olj s prizori iz Lipice. Na njegovih upodobitvah je posebej izrazit kompleks okoli graščine, vključno s cerkvijo, in hlev Na borjaču. Posamezne objekte znotraj kobilarne so dograjevali v času, ko je bila Lipica pod Italijo, v zgodnjem 20. stoletju in po drugi svetovni vojni. Večina pomembnih stavb kobilarne je stisnjena ob pobočje griča okrog graščine, kjer je nekda tekla osnovna pot proti Trstu. Novejše stavbe, tako pokrita jahalnica s prizidki kot hipodrom obrobajo širše zaledje stavbnega jedra.

Nedvomno je del varovane stavbene dediščine tudi Hotel Klub, ki je avtorska arhitektura Prešernovega nagrajenca Vojteha Ravnikarja in skupine Kras, čeprav je nastala šele v letih 1980-1981. Hotel povzema izhodišče karejske arhitekture in upošteva stopnjevanje objektov proti pomembnejši graščini.

Kulturna posebnost Lipice so likovna zbirka Avgusta Černigoja, mozaiki v stavbi gostilne in kipi forme vive. Slikar in grafik konstruktivist Avgust Černigoj (1898-1985) je jesen svojega življenja preživel v gostoljubni Lipici, kjer je navdahnjeno ustvarjal in pomemben del svojih umetnin zato zapustil Kobilarni. Del umetnin je inventivno postavljen v galeriji z avtorsko skupino IRWIN. Številne Černigojeve stvaritve krasijo reprezentančne prostore posameznih stavb. Likovni pomen slikarja je v ožjem in širšem okolju premalo izkoriščen.

Če bi imela Lipica samo tukaj našeto dediščino, bi lahko jutri kandidirala za svetovni spomenik na Unescovem seznamu kulturne in naravne dediščine. Žal je dediščina preteklosti, tedanjih načinov množičnega turizma, obiskovanja Trsta in sedanjih banalnih turističnih produktov tudi območje s hotelom Maestro. Komercialna gradnja

OKROGLA MIZA

iz sedemdesetih let, pozidana na izpostavljenih legi, brez likovnih povezav z območjem, s kičastimi dozidavami in z na črno postavljenimi dodatki je moteča. Ko bi zmogli ta sklop preseliti z elitne in dvignjene lokacije, kjer skupaj s stanovanjskim blokom kraljuje in nadvladuje graščino, cerkev in najstarejše hleve, bi imeli nekaj možnosti za svetovno slavo.

Po sprejetju zakona o Kobilarni Lipica veliko ugodnih sprememb

Kobilarna Lipica po sprejetju posebnega zakona o Kobilarni Lipica v letu 1996 ni ostala brez gradbenih sprememb. Praktično vsako leto se je v njej nekaj preurejalo in prezidavalo; do sedaj ni ostal brez prenove prav noben pomemben objekt. Večina predelav je bila skladna z zakonodajo, nekatere ne. Nobena inšpekcijska služba ni uspela urediti problemov nelegalno postavljenih delov objektov, posebej ne dozidav ob igralnici.

Najnovejša pozitivna sprememba na območju je preureditev notranjosti hotela Maestozo, ki je prilagojena zlasti potrebam igralnice, delno širšega (kongresnega) turizma. Žal pa ne dosega nivoja kakovostne arhitekture, kakršno je na Krasu načrtovala skupina Kras. Po sprejetju zakona je bil prenovljen še ves kompleks najstarejšega hleva, Velbance; urejena sta bila še del graščine med galerijo in Velbanco ter objekt, predviden za muzejsko zbirko. Nepretrgoma prenavljajo graščino, ki ima popolnoma novo streho in utrjene temelje ter poglobljen del kletnih prostorov. Prenovljeni so bili tudi drugi starejši hlevi in načrtovana dozidava posameznih dopolnilnih traktov. Dela so se zavlekla zgolj zaradi posameznih prilagajanj namembnosti (preurejenje stanovanj), nedefiniranega Programa varstva in razvoja v preteklosti ali zaradi pomanjkanja denarja.

Vodstvo Kobilarne se v zadnjih nekaj letih lahko pohvali s številnimi koraki v smer, kakršno predpisuje zakon. Ob koncu

januarja 2003 je bil končno sprejet Program varstva in razvoja Kobilarne Lipica, ki je, kvalitetno pripravljen, kar leto dni čakal na odobritev Ministrstva za finance. To je prvi program večje organizacije, ki vsaj okvirno sledi posameznim listinam Mednarodnega komiteja za kulturne spomenike (International Committee for Monuments and Sites - ICOMOS). Na prvem mestu je bil program pisan v duhu Firenške listine iz leta 1982 in Mednarodne listine o kulturnem turizmu, sprejete oktobra 1999 v Mehiki. Kobilarna je dobila certifikat pooblaščenice rejske organizacije in avgusta letos (2003 - op. uredništva) je sledil program za pripravo državnega lokacijskega načrta. Če bi se politika s Kobilarno Lipica nenehno ukvarjala tako naklonjeno, kot se ukvarja z njo letos, bi se sedaj že uresničeval program za njeno drugo štiriletno obdobje. Del krivde za zamudo nosi preteklo vodstvo Kobilarne, ki je kljub nasvetom in opozorilom domačih ter tujih strokovnjakov želelo naprej po bližnjici, mimo v zakonih predpisanih pogojev in dokumentov.

Največji problem Kobilarne Lipica je šibka izobrazbena raven njenih zaposlenih

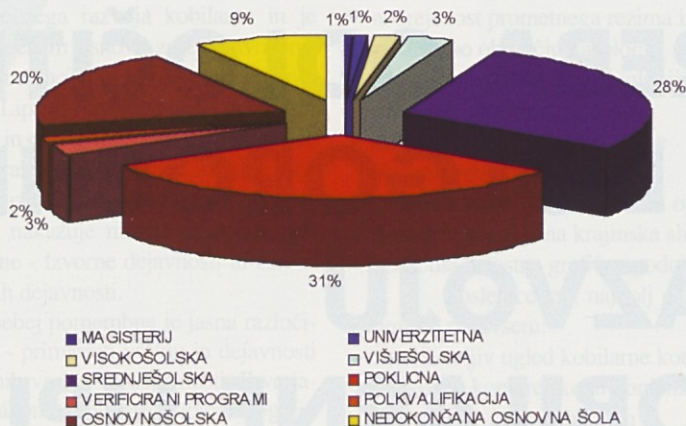
Prvi problem Kobilarne Lipica ta čas ni njena zakonska zaščita, upoštevanje veljavne zakonodaje in financiranje. Največja težava je nizka izobrazbena raven večine njenih zaposlenih. Noben zakon, popoln plan, navodila države, posameznih mi-

nistrstev, Sveta zavoda ali njegovega Strokovega sveta ne morejo biti izpolnjeni, če kolektiv s svojimi kadri tega ne zmore. Večina kolektiva, ki ga država podpira in plačuje, da bi se ukvarjal z vzrejo in vzgojo konj, z njeno promocijo in popularizacijo doma in na tujem, skrbel za zaupano mu kulturno in naravno dediščino, se ukvarja predvsem z izkoriščanjem teh javnih dobrin za svoje lastno, skromno preživetje (Povprečna mesečna bruto plača v letu 2002 je bila v Kobilarni Lipica 157.938,60 SIT!). Kobilarna sama ima praktično 200 zaposlenih ljudi, od tega se jih manj kot 40 odstotkov ukvarja s samo konjerejo. Pričakovali bi, da se bo z 290 konji ukvarjalo vsaj deset veterinarjev, da bi imeli zanje stalno zaposlene trenerje iz tujine, če je domačih premalo, pa ni tako! Med zaposlenimi, razen z vsemi menedžerskimi obveznostmi obremenjenega direktorja in pred kratkim zaposlenega strokovnjaka za dediščino, v Kobilarni ni skoraj nikogar, ki bi imel zadostno, to je univerzitetno izobrazbo za to, kar država primarno zahteva od javnega zavoda. Izobrazbeno strukturo so v Kobilarni analizirali v svojem letnem poročilu v letu 2002 in ugotovili, da je taka, kakor jo prikazujeta preglednica in diagram.

Kar tretjina ali 33 % zaposlenih v Kobilarni Lipica ima zgolj osnovno šolo, njej podobno izobrazbo ali nedokončano osnovno šolo. Največ, kar 32 % zaposlenih, ima poklicno izobrazbo, 29 % srednješolsko, le 3 % zaposlenih ima višješolsko in 3% visoko izobrazbo (To je daleč pod povprečjem države in daleč manj od izobrazbene strukture zaposlenih v podobnih javnih zavodih v državi. V javnem zavodu za varstvo kulturne dediščine z 220 zaposlenimi, ki mu je država podobno z zakonom naložila

Izobrazba	OE Kobilarna	OE Gostinstvo in turizem	Uprava	Skupaj
Magisterij	-	-	1	1
Univerzitetna	1	-	1	2
Visokošolska	2	1	-	3
Višješolska	1	2	3	6
Srednješolska	20	23	14	57
Poklicna	18	45	1	64
Verificirani programi	2	4	-	6
Polkvalifikacija	-	3	-	3
Osnovnošolska	23	17	-	40
Nedokončana osnovna šola	10	7	-	17
Skupaj	77	102	20	199

IZOBRAZBENA STRUKTURA ZAPOSLENIH - KOBILARNA LIPICA

skrb za kulturno dediščino, ima univerzitetno izobrazbo kar 56 % zaposlenih, od tega magisterij ali doktorat 10 %. V muzejih ima visoko izobrazbo 54 % zaposlenih.). Še slabše kot v celoti je v organizacijski enoti Kobilarna, v kateri imajo zgolj trije zaposleni ali 2,3 % visokošolsko izobrazbo, kar 69 odstotkov zaposlenih pa ima komaj poklicno šolo ali še manj! V prikazanem grafikonu so vse v preglednici predstavljene vrednosti zaokrožene na cela števila.

Marsikaj bode v oči

Od Lipice neposredno živi bistveno več kot 200 ljudi, saj je na območju Lipice tudi igralnica z nam neznanim številom zaposlenih in nekaj privatnih institucij, tako galerija s prodajo spominkov in zasebni zobozdravnik ali vzdrževalec božjepotne kapelice, ki za svoj žep pogosto zbira prostovoljne prispevke. Na parkiriščih se kot na pomožnem avtodromu brez kontrole šolajo vozniki, okoli Lipice je pas privatnih gostiln, miniaturnih igralnic ter specializirane prodajalne opreme za konje, celo konjeniških centrov, ki zagotovo vsaj posredno izkoriščajo blagovno znamko Kobilarne Lipica ali vsaj njeno bližino ali njeno nespretno trženje. V Lipici so vidne celo sledi najmanj posrednega izkoriščanja državnih površin in sredstev za zasebne namene. Povezave igralnice Casina iz Portoroža s politiko niso skrivnost, saj je sponzorirala razne politične stranke in njihova srečanja. Enako ni skrivnost plače-

vanje potovanj nekdanjim vodilnim delavcem Kobilarne za študijske obiske igralnic v tujini. Igrišče za golf v Kobilarni Lipica, ki je bilo urejeno z državnim denarjem za melioracije kmetijskih površin že v predhodni državi, uporabljajo številni politiki različnih strank, tudi opozicijskih, in mnenjski voditelji. Ti in njihovi prijatelji direktno ali posredno zavirajo uporabo elitnih površin za pašnike, spodbujajo protizakonito gnojenje, širitev igrišč in podobno. Vplivajo na zavajajoče podatke o finančni uspešnosti uporabe igrišča, čeprav nikoli niso bili preverjeni ali izračunani vsi stroški, posebej ne realna izraba teh elitnih površin (odškodnina po 18. členu zakona o Kobilarni Lipica). Zastojno parkiranje zunaj določenih površin, nekontrolirana nasilna prilastitev nekaterih gostinskih storitev, reklamni panoji in premalo jasna razmerja med uporabniki in njihovimi združenji ter Kobilarno Lipica so stalnica.

Pri več kot 200.000 obiskovalcih letno veliko nepobranega denarja spolzi skozi široko odprta vrata posestva

Kobilarna Lipica beleži zadnje čase 102.000 registriranih obiskovalcev na leto, kar je veliko, vendar je daleč manj kot 229.370 obiskovalcev leta 1990. Število ne

zajema obiskovalcev, ki se, posebej ob vikendih, prosto in brez kontrole sprehajajo po parkovnih območjih Kobilarne, ne skupin romarjev in obiskovalcev igralnice, v kateri je bilo v najbolj uspešnih obdobjih, po oceni, tudi po tisoč obiskovalcev na noč. Vsi dodatni in zastojni obiskovalci praktično brezplačno in brez kontrole parkirajo po Kobilarni Lipica in na nekaterih njenih elitnih površinah. Skupno število obiskovalcev območja presega 200.000, kar pomeni, da je Lipica ena izmed najbolj obiskovanih lokacij v Sloveniji in da zaostaja zgolj za Postojnsko jamo. Obremenjenost te izjemne kraške oaze z motornim prometom domnevno še ni kritična, vendar natančnih meritev njegovih škodljivih vplivov na prostor ni opravljal še nihče. Parkirmina za okvirnih 100.000 vozil letno zaradi zahtev igralnice Casino Portorož in Obične Sežana polzi skozi široko odprta vrata posestva. Dohodki od nje bi bili višji od pogosto reklamiranega golfa.

Na Dunaju je bila v avgustu 2003 velika atrakcija avditorij na prostem v Schönbrunnu, kjer so pripravili pet predstavitev španske jahalne šole, za vsako po 6000 oseb. Cene sedežev segajo od 35 do 90 evrov. Posebej je načrtovan obisk Muzeja lipicancev, ki je del najuglednejšega državnega Kunsthistorisches museuma Wien. V evropski prestolnici kulture, štajerskem Gradcu, je razstava Mitosperferd. Vsa Avstrija in zlasti njena prestolnica je letos polna belih plastičnih konj, ki jih poslikavajo umetniki in laiki. Pri nas v Lipici pa se obiskovalci za največ 11 evrov na hitro sprehodijo skozi kobilarno, posedijo na predstavi in odidejo. Enkrat letno v Lipico pridejo pisatelji in izberejo najboljšo pisano besedo osrednje Evrope s pomočjo vil iz Vilenice. Pomoč vil bi bila nujna tudi za zaposlene v Kobilarni Lipica.

OKROGLA MIZA

**Uresničevanje
programa
varstva in razvoja
Kobilarne Lipica**

DOKONČNO SE JE TREBA ODLOČITI O DOLGOROČNEM RAZVOJU KOBILARNE LIPICA

Janez Rus

Vlada Republike Slovenije je 30. januarja 2003 določila program varstva in razvoja Kobilarne Lipica za obdobje od leta 2002 do leta 2005. Izdelava tega temeljnega programskega akta se je od ustanovitve javnega zavoda leta 1996 zavlekla vse doslej, kar na delo javnega zavoda ni vplivalo spodbudno. Razlog za to je predvsem, da se na območju javnega zavoda Kobilarna Lipica prepleta vrsta bolj ali manj združljivih dejavnosti, zato je razumljivo, da so tudi predstave o nadaljnjem razvoju varovanega območja raznovrstne in pogosto težko združljive. Te dileme so bile v številnih razpravah v organih zavoda, v državnih organih in v prispevkih v različnih medijih pogosto nakazane, vendar pa so navadno ostajale bolj ali manj prikrite.

Program varstva in razvoja Kobilarne Lipica je temeljni programski akt, ki nakazuje koncept dolgoročnega razvoja kobilarne in je obenem osnova za izdelavo prostorske dokumentacije za zavarovano območje Kobilarne Lipica. Povzema jasne dolgoročne usmeritve in opredeljuje temeljne smernice prostorskega razvoja Kobilarne Lipica, določa izhodišča za razrešitev dosedanjih konceptualnih dilem in nakazuje možnosti za usklajen razvoj osnovne - izvirne dejavnosti in združljivih dodatnih dejavnosti.

Posebej pomembna je jasna razločitve osnovnih - primarnih vsebin in dejavnosti od sekundarnih vsebin in dejavnosti. Prve jasno določa Zakon o Kobilarni Lipica, vlogo in pomen slednjih pa je treba presojati izključno v kontekstu združljivosti s primarnimi vsebinami. Taka funkcionalna in fizična razčlenitev nakazuje sedanjo organizacijsko strukturo, ki zagotavlja preudaren in načrten razvoj celotnega kompleksa pod enakim režimom upravljanja s kulturno dediščino in naravnimi ter usvarjenimi danostmi ambienta ter v njem razvitih dejavnosti.

Vizija razvoja Kobilarne Lipica izhaja iz prepričanja v izjemen kulturnozgodovinski pomen varovanih vsebin, iz vloge kobilarne v sodobni reji lipicanca in iz potencialov kobilarne v smislu razvoja konjereje in konjenišva, pa obenem tudi iz dejstva, da so vrednote kobilarne edini realni dolgoročni poslovni potencial:

“Kobilarna Lipica, izvorna kobilarna lipicanca, bo postala vrhunska strokovna ustanova in osrednja lipicanska kobilarna ter mednarodno uveljavljen konjeniški center v prostorsko optimalno urejenem ambientu z varovanimi vrednotami kulturne krajine in zgodovinsko zaščitene stavbne jedra, ki ga dopolnjujejo programske usklajene sekundarne dejavnosti s tipološko usklajeno turistično infrastrukturo.”

Poslanstvo javnega zavoda Kobilarna Lipica pa vidimo v zagotavljanju vrhunskega nivoja dela na področju reje lipicancev in konjenišva ter v varovanju, ohranjanju in razvoju kulturne in naravne dediščine. Za učinkovito uresničevanje takega poslanstva je odločilen usklajen razvoj spremljajočih turističnih dejavnosti in učinkovito izkoriščanje izjemnega poslovnega potenciala Kobilarne Lipica, kar bo zagotavljalo večji del sredstev za varovanje primarnih vsebin in izvajanje in razvoj vseh dejavnosti.

V posameznih fazah priprave Programa varstva in razvoja Kobilarne Lipica je bila definirana vrsta problemov, katerih skupni imenovalec je bila odsotnost celovite, usklajene vizije programskega razvoja in prostorskega urejanja. Najbolj pereči problemi so še vedno:

- nezdružljivost posameznih programov, neustreznost programov na nekaterih delih območja;
- neurejenost prometnega režima in režima gibanja po območju nasploh,
- neustrezna arhitekturna tipologija nekaterih objektov,
- slabo gradbeno tehnično stanje posameznih objektov,
- neenotna in nezadostna urbana oprema,
- mestoma neznačilna krajinska slika in
- neenotna celostna grafična podoba.

Posledice teh, najbolj perečih problemov, so predvsem:

- nezadovoljiv ugled kobilarne kot strokovne konjerejske in konjeniške institucije v nacionalnem in mednarodnem prostoru,
- nezadovoljiv ugled Kobilarne Lipica kot kulturne ustanove in
- neugodni ekonomski rezultati.

Načrtovanje prostorskega razvoja je za nadaljnji razvoj Kobilarne Lipica bistvene pomena. Urad za prostorsko planiranje Ministrstva za okolje, prostor in energijo je v sodelovanju z Javnim zavodom Kobilarna Lipica že v začetku leta 2003 pripravil predlog programa za pripravo državnega lokacijskega načrta za zavarovano območje Kobilarne Lipica (v nadaljnjem besedilu DLN). Z objavo Programa za pripravo DLN v Uradnem listu R Slovenije 21. avgusta 2003 so končno dane možnosti, da se priprava DLN začne. Glede na to, da bodo v posameznih fazah priprave temeljito strokovno preverjena programska izhodišča in usmeritve - bo - ko bo DLN narejen, mogoče v mnogočem dopolniti in konkretizirati Program varstva in razvoja Kobilarne Lipica.

Poleg splošnih, konceptualnih usmeritev, so v Programu varstva in razvoja Kobilarne Lipica začrtani tudi konkretni, neposredni ukrepi, ki so namenjeni uresničevanju varstva in razvoja kulturnega spomenika in izboljšanju poslovanja javnega zavoda Kobilarna Lipica. Uresničevanje nekaterih, zlasti investicijskih ukrepov, oblikovanje celostne podobe Lipice, dolgoročnega marketinškega načrta itn. je v večji ali manjši meri odvisno od državnega lokacijskega načrta, zato se njihova izvedba odmika, številne druge ukrepe pa uresničujemo skladno s programom v okviru finančnih možnosti javnega zavoda.

Na področju izobraževanja smo v primarnem in sekundarnem segmentu poskrbeli predvsem za dodatno izobraževanje in usposabljanje obstoječega kadra, obenem pa smo z zaposlitvijo nekaj strokovnjakov izboljšali tudi kadrovski sestav v zavodu. Sprejeta je bila tudi njegova nova sistemizacija in organizacija dela.

Na posestvu Ravne končujemo obnovo objekta, v katerem bodo hlevi za mlade žrebce. S preselitvijo teh bomo vsaj deloma razrešili prostorske probleme kobilarne. Ureje ne so bile še dodatne hlevske zmogljivosti za plemensko čredo in konje v delu v obstoječih hlevih. Pričeli smo urejati funkcionalne poti po posestvu in obnavljati drevorede ter urejati vrtače in kale.

V letu 2003 je bila urejena zunanost graščine. V muzejski stavbi bo do konca leta 2003 urejen veterinarski muzej. Uredili smo zbiralno ploščad in ledenico. Pričeli bomo tudi z obnovo silosov.

Izjemne premike smo izvedli na področju gostinske ponudbe predvsem z obnovo gostinskega dela hotela Maestoso, v katerem smo pridobili kongresno dvorano s 140 sedeži. Uredili smo restavracijo ob igrišču za golf, tako imenovani letni šank smo preuredili in v njem odprli prodajalno spominkov ter na ta način tudi omogočili odstranitev kioskov ter ureitev vstopne ploščadi.

Rezultati poslovanja turistične dejavnosti zavoda so tako po fizičnih kot tudi finančnih kazalcih spodbudni.

V Javnem zavodu Kobilarna Lipica pa se sedaj pri uresničevanju Programa varstva in razvoja ter pri urejanju razmer ubadamo tudi s številnimi težavami - tako na področju zavedenega financiranja, ki ni dolgoročno urejeno, kot tudi pri načrtovanju in opravljanju delovnih procesov. Oboje je v neposredni povezavi z zavlačevanjem pri odločanju o bodočem razvoju javnega zavoda oziroma celotnega ambienta Lipice. Številne razprave in komentarji o tej problematiki razmere še dodatno zamegljujejo zlasti zato, ker se premalo posvečajo iskanju načinov in poti za trajno zagotavljanje varstva in razvoja kulturnega spomenika Lipica, temveč se zvečine le površno in parcialno ukvarjajo predvsem z različnimi variantami razvoja turizma v Lipici; tudi ali celo predvsem na račun varovanih vsebin.

Glede na to, da teh dilem nismo razrešili vse od ustanovitve javnega zavoda Kobilarna Lipica, je razumljivo, da tudi ta čas brez dokončne odločitve o dolgoročnem razvoju Kobilarne Lipica ni mogoče pričakovati bistvenih premikov na bolje pri varstvu in razvoju kulturnega spomenika in pri opravljanju te službe, kot tudi ne v razvoju in uspešnosti poslovanja sekundarnega segmenta naše dejavnosti, to je turizma.

KULTURNA KRAJINA IN NJENA PODOBA

Načrtovalci, investitorji in tudi gradbinci odločajo ...

... ZAKAJ JE NAJLEPŠI DOMAČI NARAVNI KAMEN?

Rajko Pavlovec

Tudi v Sloveniji vse pogostejše posegamo po naravnem kamnu. Pri oblogah stavb, notranjih elementih, javnih površinah, spomenikih in drugod vidimo najrazličnejše kamne iz vseh predelov svetâ, seveda tudi iz Slovenije. Načrtovalci, investitorji, zasebniki in deloma izvajalci pa se vse premalo zavedajo, da je najlepši kamen tam, kjer je doma. Zato bi bilo koristno razmišljati o tem in vplivati na spremembo tega vrednostnega vzorca.

Naravni kamen

Po drugi svetovni vojni v naši državi naravni kamen za običajne gradnje ni bil najbolj číslan, češ da je to buržoazni element. Zato so se mu takrat odrekli. Počasi pa so se stvari začele spreminjati in sedaj je naravni kamen splošno uporabljeni material.

Najprej povejmo, kaj je to naravni kamen!

Geologi in kamnarji so se dogovorili, da imenujejo naravni kamen tistega, pri katerem ob obdelavi ne spremenimo njegovih naravnih, to je fizikalnih in kemičnih lastnosti. Lahko ga brusimo, poliramo, klešemo in obdelujemo na druge načine, s čemer ga samo polepšamo ali poudarimo kate-

ro od njegovih kvalitét. Vendar mu omenjenih lastností ne smemo spremeniti. Nekoč so tak kamen imenovali arhitekturni, gradbeni, skulpturni kamen in še kako drugače glede na njegovo uporabnost. V nasprotju z naravnim kamnom je tehnični kamen, kateremu njegove naravne lastnosti bistveno spremenimo. Lahko ga žgemo (za tervol in podobno) ali premešamo (prod in pesek za beton in druge potrebe).

Pri naravnem kamnu se srečamo še z nekaterimi izrazi, ki so v nasprotju med kamnarji in geologi. Prvi radi imenujejo marmor vse, kar se da polirati (Glej Pavlovec, Rajko, 2000: Marmor je, marmorja ni. Kras, št. 35, str. 28, Ljubljana!). Pravi marmor je metamorfna kamnina, ki je nastala iz

Slika 1: Na Gorenjskem je veliko portalov in oknic iz zelenega tufskega peščenjaka, ki so ga lomili pri Peračici nedaleč od Brezij. Portal na sliki je iz Kopačnice blizu Hotavelj.

Slika 2: V Podgorju pod Slavnikom so portali in zidovi iz krednega apnenca.

Slika 3: Cerkev sv. Lovrenca v Kazljah je deloma pokrita s kamnitimi ploščami.

Kraške ograde polepšajo pokrajino, obenem pa očistijo kamen iz obdelovalnih površin. Fotografija: Agencija Kras

apnenca ali dolomita nekje v globini pod velikimi pritiski in temperaturami. Prav tako kamnarji radi imenujejo granit vse magmatske in deloma metamorfne kamnine, ki so večinoma trše od sedimentov. Granit pa je samo ena izmed magmatskih kamnin, ki jih je v naravi zelo veliko.

Dobrega naravnega kamna v Sloveniji nimamo ravno na izbiro. Dokaj trdna magmatska kamnina je pohorski granodiorit, ki ga največkrat imenujejo tonalit. Tega je med vsemi magmatskimi kamninami pri nas največ in ga rabijo kot naravni kamen. Kamnina je sive barve, navadno preprežena s skoraj belimi črtami ali z žilami aplita in pegmatita. Granodiorit pridobivajo pri Oplotnici in Josipdolu na Pohorju. V bližini

kamnoloma pri Oplotnici je zelenkasti čizlakit, ki je dobil ime po Cezlaku blizu Oplotnice. Čizlakit je na pogled lepši od granodiorita, vendar je manj obstojen. Vsebuje minerale, ki začno puščati rjave lise.

Veliko več kot magmatskih kamnin je v Sloveniji sedimentov (slika 1). V preteklosti so pri Drenovem griču nedaleč od Ljubljane pridobivali temnosiv zgornjetriasni apnenec. Vgrajevali so ga v številne, večkrat lepo okrašene portale, obrobe oken in drugo. Pri Podpeči na južni strani Ljubljanskega barja so že Rimljani spoznali kvaliteten spodnjejurski apnenec. Z njim so gradili deloma tudi Emono. Polirana kamnina je precej temna, fosili v njej so izrazito svetli, kar daje temu naravnemu kamnu poseben

čar. Pri Hotavljah v Poljanski dolini že nekaj časa pridobivajo pisan, sivkast, rdečkast ali rjavkast zgornjetriasni apnenec z napačnim imenom hotaveljski marmor. Nekateri trdijo, da je pokojni arhitekt Plečnik najbolj cenil od domačih naravnih kamnov podpečana, drugi pa trdijo, da hotavelščana. Resnica je najbrž nekje drugje. Dokler so v Podpeči še lomili tamkajšnji apnenec, ga je Plečnik pogosto vgrajeval v svoje stvaritve, recimo v Narodno in univerzitetno knjižnico v Ljubljani. Ko je tega kamna zmanjkalo in kamnolom ni več obratoval v prvotnem obsegu, je Plečnik prešel na hotaveljski apnenec. Apnenec, ki so jih nekoč uporabljali kot naravni kamen, je v Sloveniji še več.

Slika 4: Gospodarsko poslopje v Zgornji Košani. Svetlejši kosi so iz apnenca, nekoliko temnejši iz flišnega peščenjaka. Obe kamnini sta v tamkajšnji okolici pogosti.

Kraški kamen

Kras je pokrajina, ki najbolj živi z naravnim kamnom. V preteklosti ni bilo stavbe, ograje ali drugih gradbenih elementov na Krasu, ki ne bi bili povsem ali vsaj v veliki večini iz kamna (slika 2). Čeprav v novem času zidajo z opeko in z drugimi materiali, je po vseh vaseh še vedno ohranjenega veliko kamnitega. Vhodi v dvorišča imajo pogosto ohranjene portone, ki so neredko bolj ali manj bogato okrašeni. Portali vrat, oknice, stopnišča in drugo so bili in so velikokrat še kamniti. Vodnjaki (»štirne«) so pogosto iz kraškega kamna, neredko z izklesanimi lepimi okraski. Tudi v samih zidovih je polno kamnitih kosov in blokov, ki pri starejših stavbah prevladujejo ali so edini gradbeni material.

Povsem jasno je, zakaj so na Krasu pri gradnjah najpogostejše uporabljali ka-

KULTURNA KRAJINA

Slika 5: Grob slikarja Avgusta Černigoja v Sežani je eden izmed najlepših nagrobnih spomenikov pri nas. Uporabljen je domači kamen, na katerem so vidni kraški pojavi (žlebiči), kar ima tudi simboličen pomen... Idejo za spomenik je izvedel akad. kipar Janez Lenassi.

men. To je bil material, ki so ga imeli v bližini dovolj. Lesa je v prejšnjih časih še bolj primanjkovalo, kot ga primanjkuje sedaj, pa še sedaj ga ni prav v izobilju. Kraški kamen je trden in ga navadno ni posebno težko oblikovati v primerne kose. V okolici vasi je bilo v preteklosti veliko manjših ali tudi nekoliko večjih kamnolomov, ki so dajali gradivo za tisto vas ali tudi za soseščino. Geolog Jože Vesel si je zapisoval kraje nekoliko večjih kamnolomov, ki jih je bilo na Krasu vsaj okrog 70. Manjših odkopov, ki jih nimajo več za kamnolome, je bilo še veliko več. Mateja Pegan Žvokelj omenja v svoji diplomski nalogi osem nekdanjih kamnolomov samo v okolici Avberja. To so bili le nekoliko obsežnejši kamnolomi (»jave«).

Glavni vzrok, da so ljudje posegali po naravnem kamnu v neposredni okolici, je bil brez dvoma v najcenejšem in tudi dovolj kvalitetnem materialu. Potrdilo za to dobimo pri opazovanju vgrajenega kamna. V zidovih je v veliki večini kamen iz neposredne okolice. Strehe pa so bile nekdaj v širši okolici Komna pa tudi drugod pokrite s kamnitimi ploščami. Deloma so uporabili tako imenovani komenski tankoploščast apnenec, ponekod tudi druge apnenice. Iskali so predvsem ploščaste kamnine, tako da na strehah ni bila prevelika teža (slika 3). Tudi te kamnine so lomili največkrat v neposredni okolici vasi.

Še en dokaz imamo, da so ljudje predvsem iz ekonomskih in iz praktičnih

razlogov uporabljali naravni kamen iz neposredne okolice. Zlasti na severnem robu Krasa, kjer se apnenčeva pobočja prevesijo proti flišni dolini Branice, vidimo v zidovih starejših stavb mešane kose apnenca in flišnih peščenjakov (slika 4). Oboje je bilo tam »pri roki«, kar pomeni, da naravni kamen za kmečke domove in gospodarska poslopja ni prihajal iz drugih krajev. Bolj oddaljen kamen so uporabljali le za okrasje boljših stavb, predvsem cerkva, gradov ali dvorcev.

Najlepši je domač kamen

Pri uporabi domačega naravnega kamna pa ne gre samo za ekonomsko vprašanje, ampak gre tudi za lepoto. Brez dvoma je domači kamen na domačem ozemlju najlepši (slika 5), naj bo na prvi pogled še tako preprost ali za nekatere celo grd. V estetskem pogledu je kamen iz oddaljenih krajev moteči tujek. Zamislimo si pohorski granodiorit, temen hercegovski gabro, po Jablanici imenovan tudi jablanit, švedski rdečkasti granit ali kaj podobnega sredi Krasa! Vsakogar, ki ima malo občutka za naravni kamen, bi ti materiali zbadli v oči. Spominjam se opornega zidu iz pohorskega granodiorita v Slovenskih goricah, kjer so doma samo sedimenti, predvsem peščenjak in laporvec. Neverjetno me je ta tuj kamen v Slo-

venskih goricah zbadel v oči. A tudi na Krasu bi se našlo podobne primere.

Nekajkrat sem že omenjal drug primer, to je cerkev v Tatrah sredi Brkinov. Portal, obrobe oken, robovi zidov in zvonika so bili iz sivega flišnega peščenjaka. Kamnina dejansko ni najbolj čislana kot naravni kamen. Vendar je v Brkinih, kjer je doma, učinkovala izredno prijetno in toplo. Žal pa so med obnovo cerkve vgrajeni domači kamen enostavno prebarvali... Nekoč se je razvnela razprava o obnovitvi stare, izredno zanimive kmečke hiše na Kozjanskem. Vhodni stebri in nekateri drugi deli so bili iz domačega miocenskega peščenjaka. Kamnino je zob časa močno načel in razmišljali so o restavriranju. Predlagali so, naj bi uporabili flišni peščenjak iz okolice Koprca. Pa se je nekdo upravičeno razburil, naj poiščejo kamen za obnovo v domači okolici in ne na daljnem Koprskem.

Kraški kamen je svetlo do temno siv kredni apnenec, v katerem je polno školjk iz skupine rudistov. Zato ga geologi imenujejo tudi rudistni apnenec. Valovi v nekdanjem morju so marsikdaj školjke zdrobili, tako da dobimo samo njihove manjše delce. Kamnarji imenujejo tak apnenec enotni (unito). Če pa so v apnencu še ohranjene kolikor toliko cele školjčne lupine, jih pogosto vidimo v prerezu kot okrogle, nazobčane okraske. Tak apnenec imenujejo rožasti (fiorito). Edini večji delujoči kamnolom tega kamna na našem Krasu je

Slika 6, zgoraj:
Kamnlom delniške družbe Marmor v Lipici
je največji delujoči kamnlom
naravnega kamna na Krasu.

Slika 7, spodaj:
V Lipici imajo še veliko blokov,
pripravljenih za uporabo kot naravni kamen.

Vsa fotografije: R. Pavlovec

pri Lipici (sliki 6 in 7). Več kamnolomov se
je ohranilo v okolici Nabrežine in Repenta-
bora.

Kraški apnenec kot naravni ka-
men na Krasu povsem prevladuje. Med
temi kamninami so manjše razlike ne samo
po ohranjenosti fosilov v njih, ampak tudi
po barvi. Pri Koprivi so, recimo, pridobiva-
li nekoliko temnejši apnenec, pri Lipici
svetlejšega. Ko hodimo po Krasu, nenehno
srečujemo te apnence, prijetne, skoraj lahko
rečemo vesele. Predvsem pa se imenitno
stapljuje s pokrajino, iz katere izhajajo.

Na to, da so naravni kamni
najlepši tam, kjer so doma,
bi morali resnično bolj misli-
ti tudi arhitekti ali gradbeni-
ki, ki tako radi uvažajo na-
ravne kamne, včasih celo iz
daljne Švedske, Rusije, Afri-
ke in od drugod.

KULTURNA KRAJINA IN NJENA PODOBA

Prednost so dali domačemu naravnemu kamnu

VELIČASTNO KAMNITO DELO KOBALOVIH

Dušan Rebolj

O uporabi naravnega kamna za gradnjo stanovanjskih, gospodarskih in drugih objektov na krasu smo v reviji Kras že veliko pisali. Strokovnjaki v sestavi poudarjajo značilnosti kamnitih gradenj in pri tem izpostavljajo, da je ena izmed značilnosti kraške kulturne krajine vidno vgrajevanje domačega kamna. Ne le pri gradnji bivališč in gospodarskih stavb, večnamenskih stavb v strnjenih naseljih, marveč tudi varovalnih zidov ob domačijah ali okrog njih, suhozidnih škarp za terasasto urejene in pred izpiranjem zemlje zavarovane obdelovalne površine in razmejitvenih, na roko zloženih suhozidov - ograda - med lastniškimi parcelami. Še posebej pri tem vrednotijo številne kamnite, ročno klesane gradbene elemente, na primer portale za vhode v domačije in poslopja, okenske in vratne okvire, stopnice, balkonske nosilce, obode vodnjakov itn. Da je kraška kulturna krajina s svojimi kamnitimi zgradbami in s kilometri in kilometri dolgimi, na roke zloženimi kamnitimi ogradami, ki so jih marljive roke Kraševcev stoletja pobirale z obdelovalnih površin in odlagale med parcelami različnih lastnikov, prava mojstrovina človekovih rok - nekakšen filigranski izdelek iz kamna - pa je ob pogledu na nek letalski posnetek Krasa dejala velika poznavalka in raziskovalka kraške arhitekture dr. Nataša Štupar-Šumi.

Severni del ravnice, zavarovan okrog in okrog s suhozidom, bo namenjen travnim in delno zelenjadnim površinam.

Najlepši je

Izredno zanimive kmečke hiše na Kozjaškem. Vhodni stebri in nekateri drugi deli so bili iz domačega macesnastega peščenjaka.

Ko se po strmi razširjeni in s škarpami utrjeni makadamski cesti spustite s ceste Komen-Branik, se vam po nekaj sto metrih vožnje navzdol skozi rob gozda odpre pogled na domačijo Kobalovih.

Tak uvod v sestavek o naravnem kamnu kot gradbenem materialu sem napisal, da bi bralcu razložil presenečenje in navdušenje, ki sem ga doživel neko nedeljsko popoldne v začetku poletja 2003. Svetovalka kmetijske svetovalne službe v Ajdovščini kmetijska inženirka Linda Kogoj, rojena Kobal, nas je izdajatelj re-vije Kras povabila, naj si pridemo ogledat pristavo Na Zgonih pod gradom Rihemberk nad Branikom in Braniško dolino, v kateri je po pripovedovanju najstarejših Braničanov živel grajski oskrbnik. Da bomo kot ljubitelji kraške arhitekture in arhitekturne dediščine imeli kaj videti...

Pristavo Na Zgonih pod gradom Rihemberk je pred leti kupil Lindin brat Mitja Kobal iz Prvačine. Ob pomoči svojega očeta Adolfa Kobala, izvrstnega restavratorka, in svoje družine Mitja že tretje leto ureja okolico pristave, da bo naposled njeno stanovanjsko zgradbo prenovil in povečal ter dal objektu kraško podobo, kakor so si jo Kobalovi zamislili in kakor jim jo je spro-jektirala arhitektka Blanka Gaber.

Pot h Kobalovi posesti se odceplja s ceste Komen-Branik kakšnih stopetdeset metrov nad parkiriščem gradu Rihemberk, kjer približno dvesto metrov dolg raven cestni odsek pri kamnitem mostičku ostro zavije za 180 stopinj. Ni asfaltirana, je pa v

vsej svoji dolžini kakšnih tristo metrov široka in utrjena s škarpami. Njen začetni strmi spust skozi gozd se na na robu pristave izravna. In odtod se skozi gozdni rob človeku odpre pogled na kakšnih 130 metrov dolgo in povprečno 40 metrov široko ovalno ravnic, ki jo obdajajo mogočni bori. Skoznje se z vzhodne strani, morda stodvajset metrov zračne razdalje daleč in kakšnih trideset metrov višje riše silhueta mogočnega rihemberškega gradu. Sredi ravnice stoji na prenovitev čakajoče stanovanjsko poslopje pristave. Okrog ravnice, ki rahlo pada v smeri proti gradu, pa se vije iz obeljenih, neobdelanih kraških kamnov, pobranih po Kobalovem gozdu, na roko zgrajen varoval-

KULTURNA KRAJINA IN NJENA PODOBA

ni zid. Ta je povsod najmanj meter visok in osemdeset centimetrov širok. In za ta zid, ki ga je zagotovo več kot 280 dolžinskih metrov, z najmanj 250 kubičnimi metri vgrajenega, na roko zloženega, a kamnoseško neobdelanega kamnja, njegova graditeljja Mitja in Adolf Kobal nista porabila niti lopate veziva - ne cementa, ne malte, ne armature, pa tudi opaža ne!

Človek bi pričakoval, da bo mogočno zidovje, sestavljeno iz manjših kamnov, katerih najdaljša stranica ne presega 20 centimetrov, in ki pred vložitvijo v zid niso bili kamnoseško obdelani, povezano z vezivom - malto. Če že ne na zunanjih, vidnih površinah, pa vsekakor v svoji notranjosti, v jedru. Tako nekako so nekdanji najboljši mojstri polagali kamenje v zidove ob uporabi apnene malte ali celo samo ilovice za vezivo po vzdolžni osi z najlepšim videzom navzen. In obe zunanji plasti tako zloženih kamnov so po potrebi za večjo trdnost zidu prečno povezovali s kamni, katerih dolžina je bila enaka širini grajenega zidu. V jedro, v praznine med zunanjsima položenima plastema kamnov pa so tlačili kamniti drobir ter dodajali tudi malo malte. Pri tem so po dveh ali treh vodoravno položenih vrstah približno enako visokih kamnov za izravnavo njihove višine in za utrditev zidu na malto ali

mastno ilovico polagali oziroma vgrajevali ožje, šiljaste kamnite zagozde ali pa zagozde iz korčne kritine. S takimi zagozdami, ki so jih zabijali v prevelike fuge med kamni, so čvrstili tudi že dokončane zidove.

Mitja in Adolf Kobal pa sta se odločila, da bodo zidovi prenovljene rihemberške pristave Na Zgonih na severnem robu Krasa, nad Braniško dolino, narejeni "čisto po kraško". Tako, kakor so nekdanji Kraševci zlagali kamenje v suhozidne ograde, ki so ga odstranjevali s svojih njiv, travnikov in takrat redkih gmajn. S temi pregradami so zadrževali uhajanje živine in drobnice na zemljišča, ki niso bila namenjena paši, označevali lastništvo posameznih parcel in na ta način kultivirali kraško krajino, navsezadnje pa tako koristno uporabljali kamen z obdelovalnih površin. Spočetka jima to delo ni šlo najbolje od rok, čeprav je bilo kamenja v izobilju. Vsak kamen sta se namreč morala naučiti "videti, kam v zid se prilega". In na tistem delu zidu, ki sta ga zlagala, sta se morala naučiti "videti, kakšen kamen in kako je treba prijeti, da bo pravilno in stabilno legel na predvideno mesto". Z vsakim narejenim metrom zidu so se njuni poskusi v treh letih zlaganja zidov bolj in bolj spreminjali v večščino, to je vsak kamen položiti oziroma zložiti v zid čvrsto in lepo

za oko. Tako enovito, urejeno in lepo, da človek najprej osupne ob pogledu na zgrajene desetine in desetine metrov zidu, potem pa ga prevzameta občutek navdušenja nad njunim delom in spoštovanje njunega odnosa do kamna, spoštovanje njunega smisla za lepo in spoštovanjem njune vztrajnosti ter prepričanja, da tudi to ni nemogoče. In vse to v času, ko se sicer pri nas, tudi na Krasu, vsepovsod gradi na hitrico in z nešteti tehniškimi pripomočki, iz najrazličnejših materialov, ki nekateri sploh niso domačega porekla, pa so zato v prostoru tujek, če ne celo kič. Kakor, da se graditelji uporabe kraškega kamna in kamnoseških okraskov, korčne kritine, preprosto obdelanega lesa in železa sramujejo.

Zanimivo je, da v prizadevanjih Kobalovih za povrnitev pravega kraškega videza objektom Na Zgonih pod gradom Rihemberk in s tem za ohranitev avtentične kraške arhitekture tamkajšnje domačije sodelujejo tri generacije. Oče, sin in hči, snaha in zet ter vnuki.

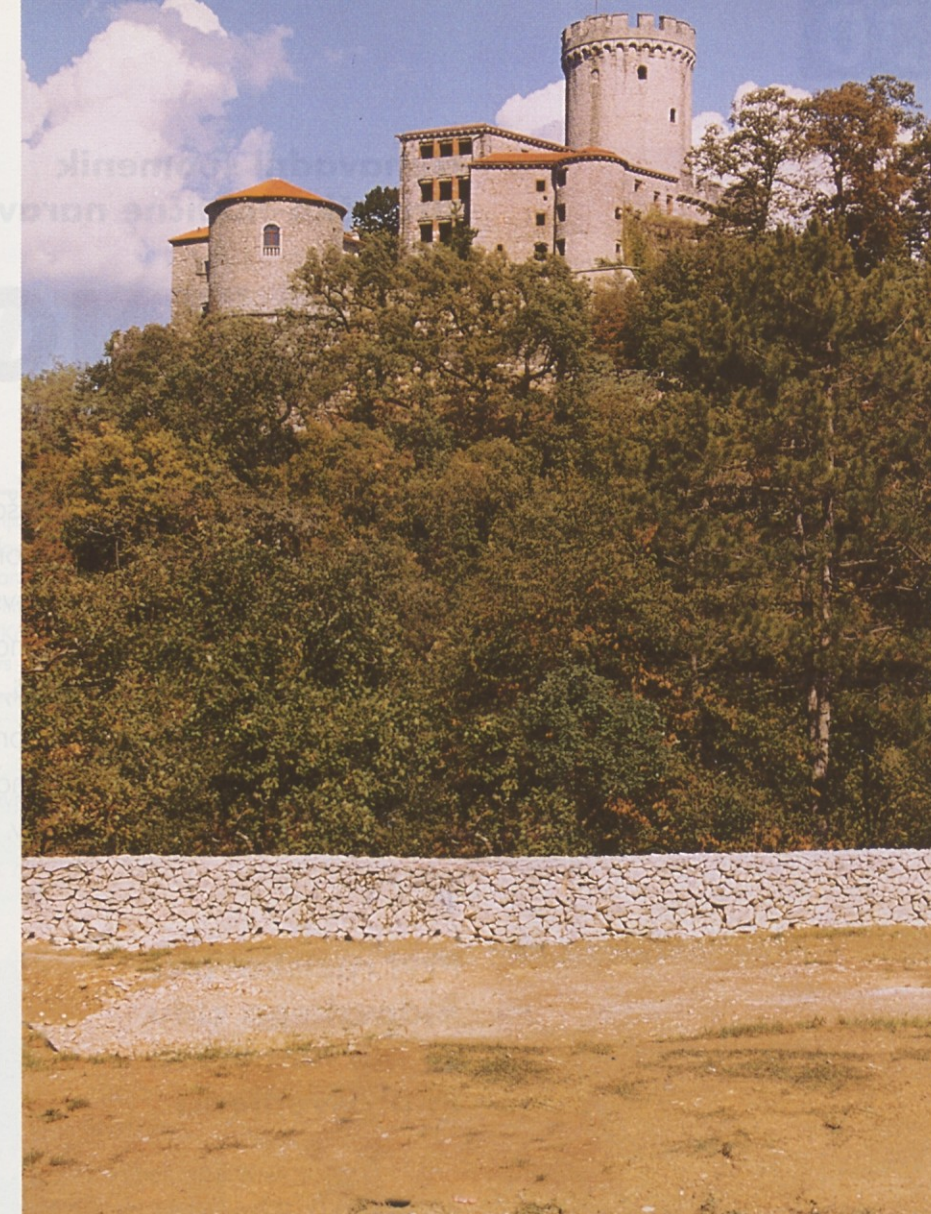
Dušan Rebolj, publicist - izdajatelj revije Kras, Mediacarso, d.o.o., Ljubljana

Mogočni bori, ujeti v varovalni zugo zid

Slika zgoraj: Gospodar domačije Na Zgonih pod rihemberškim gradom Mitja Kobal, (spredaj), in njegov oče Adolf, mojster restavratorska, sta se odločila domačiji povrniti pristno kraško podobo. "Kamen moraš znati videti, mu določiti ustrezno mesto v nastajajočem zidu in ga vanj pravilno, stabilno položiti!" pravi Mitja.

Slika zgoraj: Nad nastajajočo ravnico, ki jo zamejuje na roko zložen kamnit zid, se odpira proti vzhodu pogled na mogočen grad Rihemberk.

Slika spodaj: Velika družina Kobalovih. Z desne proti levi: zet Manuel Kogoj, oče Adolf Kobal, sin Mitja Kobal, vnukinja Mateja, hči Linda Kogoj, Mitjeva soproga Aljoša Kobal ter vnuk Filip, Lindin sin, in vnuk Swan, Mitjev sin.

Pogled s stanovanjskega poslopja proti zahodu na suhozid, za katerim se onkraj široke poti dviga hrib Križnik. Ob bazenčku, v katerem se zbira deževnica s poti za zidom, so si Kobalovi naredili veliko polkrožno kamnito klopi za počitek in druženje. Sedežna površina je iz kamnoseško obdelanega kamna, neopazno z malto povezanega z osnovo klopi, dosledno narejene kot suhozid.

Nenavadni spomenik strateško-taktične narave iz poznorimskega časa

POZNORIMSKI

Davorin Vuga

V julijsko-alpskem, kraško-notranjskem in ljubljansko-dolenjskem prostoru sedanjih slovenskih tal se je v začetku 5. stoletja našega štetja izoblikoval mogočen obrambni sistem dolgih zapornih zidov - claustra Alpium Iuliarum, to je utrjena zadnja obrambna črta matične dežele Rimskega imperija, Italije, pred navalom mladih evropskih narodov v dobi velikega preseljevanja ob zatonu antike in vzponu zgodnjega srednjega veka.

Slovenija se lahko v resnici ponaša z nenavadnim spomenikom strateško-taktične narave iz poznorimskega časa, ki ga naše ljudsko izročilo pozna pod imenom Ajdovski zid. Gre za dolgi sistem med seboj prekinjenih odsekov oziroma več obročev dolgih zidov, ki se vlečejo od Koritnice v Baški grapi, čez Cerkljansko-Ildrijsko hribovje, notranjsko-ljubljansko-dolenjski prostor in Snežniško pogorje vse do izliva reke Reke (Rječine, Fiumare) na Reki v Reški zaliv in so skupaj dolgi 80 in več kilometrov.

Prvi raziskovalci Ajdovskega zidu so bili humanisti in prosvetljenci

Iztek te nenavadne antične obrambne naprave v *sinus Flanaticus* (latinsko ime za Flanonski zaliv = Plominski zaliv = Reški zaliv ali Kvarner) je upodobil že Janez Vajkard Valvasor v svojem epohalnem delu *Slava vojvodine Kranjske* (1689). Poslej je vedno znova burila duhove raziskovalcev. Omenja ga Anton Tomaž Linhart. Za resnejše raziskovalce lahko štejemo v sredini 19. stoletja Petra Hitzingerja, proti koncu istega stoletja Alfonsa Müllnerja in med prvo svetovno vojno Walterja Šmida. Med italijansko suverenostjo nad Julijsko krajino se je zlasti Hrušici posvečal Giovanni Brusin in je zaslužen za razmeroma izredno solidno prezentacijo ali predstavitev, ki se je ohranila do današnjih dni.

Zdaj lahko na podlagi bolj ali manj sistematično izvedenih raziskovanj skupine slovenskih arheologov v letih od 1960 do 1970, ki sta jo usmerjala Peter Petru in Jaroslav Šašel, dovolj argumentirano trdimo, da so dolgi zaporni zidovi s stolpi, s pridruženimi kasteli in z manjšimi utrdbami - *burgi* oziroma z utrjenimi naselji - *pagi* predstavljali posebno obliko poznorimske vojne kra-

jine ali *cordon militaire*, ki naj bi po zlomu glavnih utrjenih mejnih črt na Renu in Donavi pomenila zadnjo obrambo vse bolj usihajočega Imperija (*res publica Romana*).

Vendar se datiranje nastanka zapornih zidov in nekaterih pridruženih utrdb le na podlagi drobnih arheoloških najdb občutno razlikuje od zgodovinske interpretacije pisnih virov in same strateško-taktične logike prostora glede na takratno vojaško-politično situacijo v rimski državi. Zato se nam predlagani čas za nastanek *Claustra* ne zdi pravilen. Druga polovica 4. stoletja je za to odločno prezgodaj in tu lahko pritrdimo Balduinu Sariji, da je njegova razlaga - datiranje v začetek 5. stoletja - tudi po logiki materije same sprejemljivejša.

Genijalni Stilihonov koncept o strateško- taktični zapori severovzhodnega vstopa v Italijo

Ključnega pomena za nastanek zamisli o sistematično utrjenem in praktično hermetično zaprtem dostopu v poznorimsko Italijo iz izpostavljenega severovzhodne strani, torej s sedanjega slovenskega ozemlja čez

Trdnjava in palača Castra (Ajdovščina), v kateri je v kriznem času rezidirал vrhovni rimski oblastnik Italije komes (comes Italiae, »grof«). Upodobitev v poznosrednjeveškem prepisu poznorimskega administrativnega priročnika *Notitia dignitatum* iz začetka 5. stoletja. To je prva in edina tako stara krajinska veduta s slovenskih tal, z dobro vidnima pasovoma alpsko-kraških zapornih zidov v ozadju, seveda doslikano in popravljeno v duhu likovnih predstav poustvarjalca iz poznega 15. stoletja.
(po: *Claustra Alpium Iuliarum* I. Fontes).

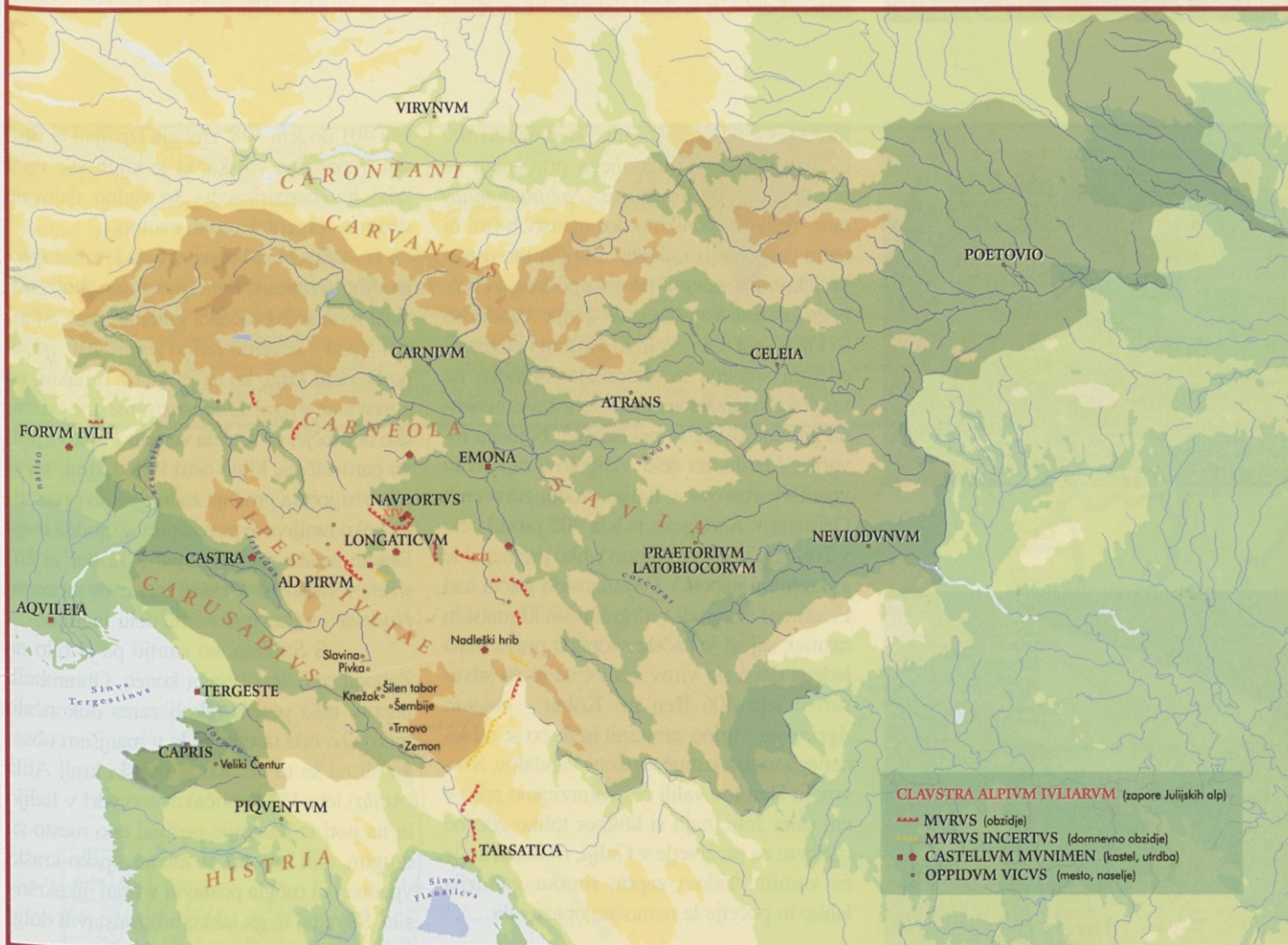

LIMES V SLOVENIJI

Potek poznorimskega limesa v Sloveniji. Pred njim in za njim so označene pomebnejše utrdbe in utrjene naselbine - 5. do 7. stoletje.

Na zemljevidu označena antična imena, s sedanjimi slovenskimi ekvivalenti, so: Alpes Iuliae (Julijske Alpe), Aquileia (Oglej), Carneola (Carniola, Kranjska), Carnivm (Kranj), Carontani (Karantanija, Koroška), Carvancas (Karavanke), Carvsadivs (Kras), Castra (Ajdovščina), Celeia (Celje), Clavstra Alpivm Ivliarvm (Zapore Julijskih Alp, limes), Colapis (Kolpa), Corcac (Kokra), Corcoras (Krka), Dravvs (Drava), Emona (Ljubljana), Forvm Ivlii (Čedad), Histria (Istra), Ivstinopolis (Koper), Neviodvnm (Drnovo), Poetovio (Ptuj), Polis Norikon (Noriško mesto), Savia (Savija), Savvs (Sava), Sinvs Flanaticvs (Reški zaliv), Sinvs Tergestivs (Tržaški zaliv), Tarsatica (Reka), Tergeste (Trst), Virvnm (Gospodsvetsko polje).

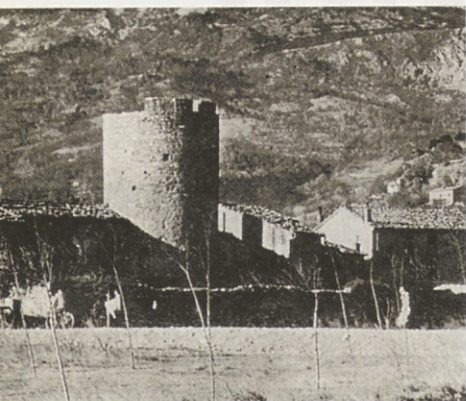
Notranjski in Komenski Kras, je bila nedvomno genialna presoja dveh velikih strategov germanskega rodu, Arbogasta (*Arbogastes*) in Stilihona. Prvi je bil s svojo defenzivno taktiko v hrušiško-vipavskem kotlu skoraj uničil premočno krščansko vojsko ce-

sarja Teodozija (*Theodosius*), drugi se je učil iz izkušenj tako »skoraj« poraza kot »več kot po sreči« zmage. Stilihon je po Teodozijevi smrti postal *tutor* mladoletnega cesarja Honorija (*Honorius*) in dejanski oblastnik tako na rimskem Okcidentu kot Orientu;

tam je namreč vladal prav tako nesposobni Teodozijev sin Arkadij (*Arcadius*).

Nedvomno je Stilihon sanjal o obnovi enotne rimske države, zato je hotel utrditi njeno matico Italijo z novo prestolnico v Ravenni. Videti je, da je bil celo pobudnik

KRAS V ANTIKI

Slika levo zgoraj:

Sedanji videz vzhodnega dela obzidja antične Castra (Ajdovščine) z delno obnovljenim okroglim obrambnim stolpom. Utrjena rezidenca je imela poligonalno obliko z okroglimi stolpi na voglih. Reprezentančni vhod v sam komitov glavni stan je po izvimi grafiki iz začetka 5. stoletja na vzhodni strani osrednjega »ekscesivnega« prostora - pretorija (praetorium) - krasil peristil. Bil je prav takšen, kot ga poznamo v Dioklecijanovi palači v Splitu.

Slika levo na sredini:

Na Hrušici (ad Pirum) se je ob koncu 4. stoletja dokončno ustalila meja poznorimske Italije. Staro utrdbo so znova preuredili in spremenili v dvodelni kastel za zaščito glavne ceste (via publica seu itineraria). Iz kastela se je na obe strani vil tretji pas zapornih zidov, vse do neprelozljivih strmin, in tako hermetično zapiral pot slehernemu napadalcu v plodno ravnino ob reki Vipavi (Frigidus fl.).

Slika levo spodaj:

Na Kalcah pri Logatcu je bila za nadzor nad glavno cesto na temenu griča zgrajena manjša utrdba (burgus) za nastanitev stražnikov (vigiles) in tu je potekal drugi obrambni pas zapornih zidov ter zapiral dostope iz Logaške kotline v smeri proti Italiji.

nastanka velikega in natanko stopnjevito razčlenjenega administrativnega priročnika za obe polovici rimske države - *Notitia dignitatum*. To je priročnik o dostojanstvih (mi bi temu danes rekli zadolžitve in čini) in ustroju državnih organov tako na področju civilnega kot tudi vojaškega življenja. Vendar so se kljub vsej dobri volji in vloženi neizmerni energiji stratega in vizionarja Stilihona na vsepovsod kazale vedno nove težave: nenehna grožnja rivala in nekdanjega bojnega tovariša Alarih na čelu Visigotov, zaporedni vpadi »barbarov« v Italijo (vodja združenih Germanov, *Radagais*, je leta 405 prodril celo v Toskano in ga je Stilihon lahko premagal le s skrajnimi naporji v Faesulanskih gričih nad Floréncio) in zaradi vedno slabših klimatskih razmer, saj se je začela skorajda prava mala ledena doba (Iz virov vemo, da je na silvestrovo leta 406 Ren pri Kölnu - *colonia Agrippina* - trdno zamrznil in da so se od ledenega mraza izmučeni tropi Vandalov, Svevov in Herulov valili čez zamrznjeno reko v eni sami želji, najti si kolikor toliko znosne razmere za preživetje v Galiji, medtem ko je za varnimi zidovi zaprta rimska garnizija lahko to početje le nemočno opazovala...).

Zečetek gradnje dolgih zapornih zidov leta 401

Velikopotezno gradnjo ali vsaj začetek gradnje dolgih zapornih zidov na severovzhodni meji Italije je v kratkem času, od

leta 401 do leta 408, zmogla izpeljati le rimska imperialna vojska, ki je kljub vse večji krizi in »barbarizaciji« še vedno delovala strumno, organizirano in enotno.

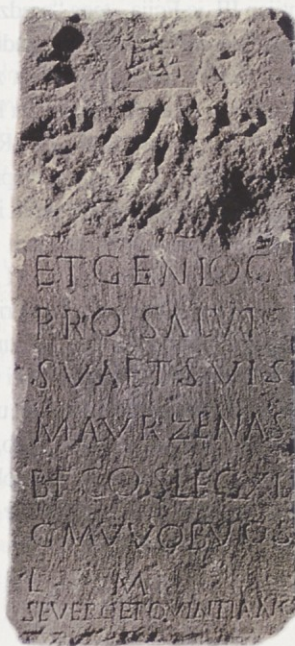
Tu bi rad opozoril, da je edini sprejemljivi *terminus, ante quem non* (najzgodnejši možen čas začetka gradnje) prav Alarihov vpad v severno Italijo jeseni 401; po tej prebrodeni krizi, ko se je Alarih umaknil na zimovanje v *ager Emonensis*, mestno emonsko območje, so se dela verjetno lahko s polno paro začela, kljub ostri kraški zimi, saj je bila visigotska grožnja zadnje jasno opozorilo, kako ranljiva je pravzaprav vzhodna meja Desete italjske regije - *regio X Italiae et Histriae* v vitalnem vozlišču interesov na *caput Hadriae* - najsevernejšemu delu Jadrana!

S Stilihonovo smrtjo pa je bilo na Zahodu praktično vsega konec. Obrambnih naprav niso potem nikoli zares dokončali; morda so bile uporabne le v manjšem obsegu ali pa še to ne. Ko je hunski kralj Atila (*Attila*) leta 452 nepričakovano vdrl v Italijo in na poti iz Panonije požgal eno mesto za drugim, tudi Emono, se mu na alpsko-kraški vpadnici ni mogla postaviti v bran nikakršna sila. Še manj bi ga lahko bili zaustavili dolgi zidovi. Zadnji zahodnorimski strateg, prav tako German, Ecij (*Aetius*), sicer zmagovalec nad velikim Hunom na *campis Mauriacis*, Mavrijaških poljih pri kraju *Catalaunum* (Châlons-sur-Marne) v Galiji poleti 451, je lahko sovražnikovo početje le nemočno opazoval za varnimi zidovi močvirne Ravenne in hkrati poslušal tarnanje slabotnega in vendar zelo nevoščljivega vladarja Valentinijana

KRAS V ANTIKI

Prvi poznorimski strateg, ki se je zavedal pomena utrditve vzhodne italške meje v alpsko-kraškem prostoru, je bil *magister militum* (»feldmaršalk«) Stilihon (Stilicho). Potem, ko se je bil leta 401 brez večjih težav prebil od Emone proti severni Italiji kralj Alarih s svojimi Visigoti, je bilo Stilihonu jasno, da mora z gradnjo zapornih zidov pohiteti. Videti je, da so bile obrambne naprave zgrajene v veliki meri že do leta 408. Potem je njihovo dokončanje očitno zavrla ali pa celo sploh zaustavila Stilihonova smrt v državnem prevratu v zahodnorimski prestolnici Ravenna, 22. avgusta 408.

Kamnita napisna spolia iz obzidja kastela Velike Malence.

Zahod nekdanje zahodnorimske države!

V letih največje langobardske moči se je pozneje, v 7. in 8. stoletju, izoblikovala deželna meja v hrušiškem prostoru med Karniolo (Kranjsko), bizantinsko Istro in čedajskim dukatom (*ducatus Foroiuliensis*). Frankovska konkvista (po špansko osvajanje - op.ur.) jugovzhodnih Alp v letih 791-796 je meje Karlovega imperija pomaknila daleč na Balkan in v Panonijo, ločnice med pokrajinami, ki so se naslanjale tudi na izročilo *Claustra*, pa so ostajale še dolgo, dolgo v srednji in novi vek.

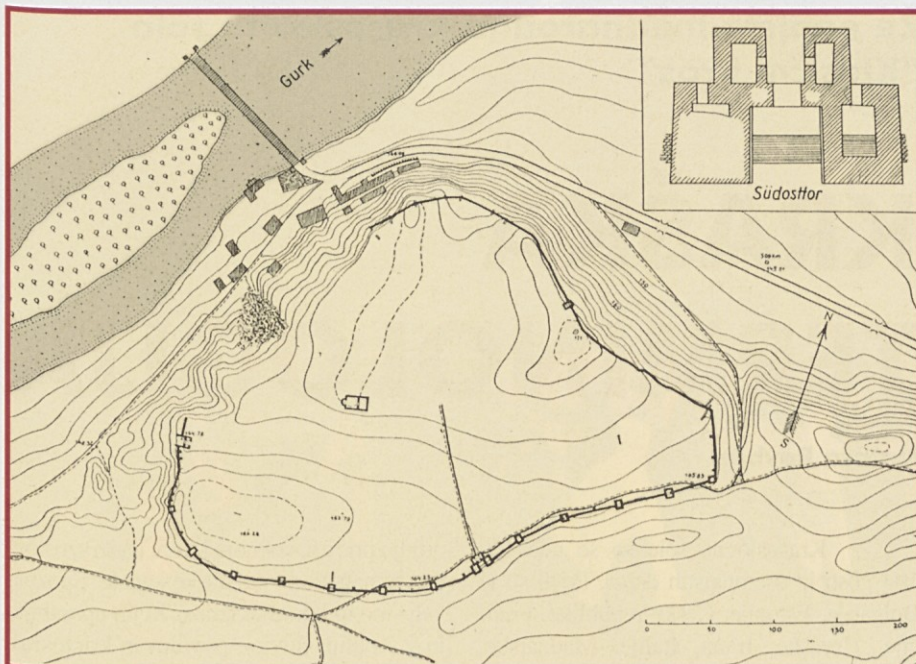
Tudi v polpreteklem času so razvaline *Claustra* pomenile bolečo ločnico

Ni odveč opozoriti, da se neslavno poglavje iz naše in jugoslovanske zgodovine prve polovice 20. stoletja - *Rapalska pogodba* - naslanja v veliki meri prav na potek poznorimskih zapornih zidov. Morda se je dobro spomniti, da je bil 12. november državni praznik v Kraljevini SHS in Kraljevini Jugoslaviji kot dan spomina na brezčutno izsiljeni italijanski diktat mladi južnoslovanski državi leta 1919, ob tihi asistenci zmagovitih držav

iz tabora Antante, nato sramotno in vendar mednarodno-pravno podpisan pakt v ligurskem letovišču Rapallo, znan kot Rapalski pakt. Prepletenost najrazličnejših utrjenih postojank in bunkerjev je zlasti dobro slediti na nekdanji »italijanski strani« utrjenega mejnega območja, še posebej na prostoru Kalc in Hrušice ter v zaledju Reke, na območju Sneznika; na slednjem odseku se je stara italijansko-jugoslovanska razmejitev naslanjala ne le na poznoantični *limes*, ampak ta »zgodovinska« črta pomeni tudi sedanjo mejo med Hrvaško in Slovenijo. Dobro pa je vedeti, da na reškem odseku meje med Slovenijo in Hrvaško nikoli ni bilo. Meja habsburških »dednih« dežel je bila vedno na desnem bregu Reke, nasproti Ogrsko-Hrvaškemu kraljestvu, in Avstrijska monarhija je ohranila suverenost nad Reko vse do 31. oktobra 1918 in do nastanka Države SHS, kljub mednarodno-pravnemu dejstvu, da je bila Reka kot *corpus separatum* s posebno pogodbo leta 1871 prepuščena v upravljanje kroni sv. Štefana - to je Translajtani ali Ogrski! Italijanska fašizem in iredentizem sta na fenomen poznorimske meje gledala seveda s svojimi očmi, v duhu ekspanzije oziroma obrambe italijanstva, kar je pripeljalo do Gabriele d'Annunzijeve zasedbe Reke poleti 1919 in z Versajskim diktatom ozi-

roma z Rapalsko pogodbo naslednje leto poleti in v jeseni do konstituiranja Reške države (*Stato di Fiume*), vse do njene prepustitve Mussoliniju z Rimsko pogodbo januarja 1924.

Zato mora biti mladi slovenski državi, kljub pridruževanju Evropski uniji in severnoatlantski obrambni organizaciji, kristalno jasno, da polpreteklega zgodovinskega spomina ni mogoče kar tako preskočiti oziroma odmisлити v primeru zavestne in načrtne ekspanzije takratne Kraljevine Italije čez staro avstrijsko mejo na jugoslovanska tla s 1. svetovno vojno, s časom med obema svetovnima vojnoma in še posebej z 2. svetovno vojno, vse do leta 1943, vsekakor še posebej ne! Je pa stara italška poznorimska utrjena zopora zanimiva zgodovinska izkušnja tudi po drugi, za nas vsekakor pozitivni plati. Še tako utrjena meja ne more ustaviti zgodovine in preprečiti priseljevanja novih rodov. Ko je padla ta stara antična ločnica, so se lahko mladi slovanski rodovi naselili daleč, daleč na Zahodu, natančno tam, kjer še danes poteka slovensko-romanska (furlanska) narodnostna meja. In še čez! Ko v postmoderni Evropi meje padajo druga za drugo, je nauk poznorimskega obrambnega sistema na naših tleh več kot poučen: svetloba vedno prihaja z Vzhoda - *ex Oriente lux!*

Velike Malence

Kot prvo predstražo Claustra lahko označimo veliki poligonalni konstantinsko-licinijanski kastel Velike Malence na robu visoke terase nad desnim bregom Krke, tik pred njenim izlivom v Savo. Mogočna utrdba s pravokotnimi stolpi in z utrjenimi vrati na jugozahodni strani je nastala okoli leta 313 kot obramba pred vdorom rimskih vojaških enot s Konstantinovega Zahoda na Licinijev Vzhod, s Panonijo na čelu in z vitalno mestno-vojaško postojanko oziroma kovnico denarja v Sisciji, v zvezi z vse bližjo in neizbežno prvo globalno državljansko vojno v Imperiju.

Kastel so v drugi polovici 4. stoletja popolnoma prenovili in uporabili pri tem spolia (kamen, ki so ga iz porušenih gradenj uporabili za gradnjo novih objektov - največkrat obzidij ali utrd) iz nevioudske nekropole oziroma iz samega municipija. Videti je, da je za posegom stala imperialna renovacijska sila cesarjev - bratov Valentinijana in Valensa, ki sta v letih 364-365 bivala v Emoni in izdala več za rimsko državo izredno pomembnih predpisov, med njimi edikt o aurum Coronarium (edikt o državnem zakladu - "proračunu" v zlati valuti). Valentinijansko obdobje pomeni pravzaprav zadnji organiziran poizkus, da se znova utrdi meje Imperija in da se zlasti posveti zavarovanju vitalne vpadnice v Italijo od severovzhoda. Vendar sta se cesarja bolj posvetila reorganizaciji starih postojank, na primer poleg kastela Velike Malence še kastelov Nauportus in ad Pirum (summas Alpes, na vrhu Alp) ter morda kastela na Golem nad Igom. Logično pa bi pričakovali, da je bilo takrat morda še zadnjič popravljeno mestno obzidje v koloniji Emona ter morda sploh zgrajeno obzidje okoli poznorimskega jedra municipija Celeia, kar bi lahko sklepali po velikopotezni uporabi tudi izredno razkošnih spolia (na primer oklepnege torza zgodnjecesarkega monumentalnega kipa) na delu utrd na prostoru knežjega dvora Celjskih. Da bi bila Valentinijan in Valens resneje razmišljala o kakšnem drugem načinu zavarovanja severovzhodne italjske meje, recimo z »dolгими zidovik«, kljub navidezno sočasnim drobnim najdbam na raziskanih delih Claustra, ni dovolj prepričljivo; valentinijanska prenova se je nato končala s smrtonosnim Valentinijanovim epileptičnim napadom leta 375 oziroma z Valensovim katastrofalnim porazom v bitki pri Odrinu (Hadrianopolis) avgusta 378, ko je cesar podlegel premočni sili »barbarskih« narodov pod vodstvom germanskih Visigotov in pri tem tudi sam umrl.

Velike Malence so doživele tudi tretjo fazo vojaške prisotnosti, ki zaznamuje bizantinsko-langobardski čas sredine in druge polovice 6. stoletja, torej čas vojne z Ostrogoti, bizantinsko rekonkvisto jugovzhodnoalpskega in predalpskega prostora, vključno s provincami Savijo, Liburnijo in Dalmacijo (tu je pomembna darovnica cesarja Justinijana iz let 547-548, s katero je bilo dovoljeno Langobardom naseliti se v jugovzhodnem predalpskem prostoru in ob panonski meji) ter čas kratkotrajnega obrsko-langobardsko-bizantinskega zavezištva ob uspelem izničenju gepidske države s središčem v Sirmiju (Sirmium, Sremska Mitrovica) leta 567. Morda bi v ta nemirni čas sodila tudi enoladijska bizantinska bazilika s polkrožnim presbiterijem, zgrajena sredi utrdbe v 6. stoletju, torej po letu 540, ko so Vzhodni Goti dokončno evakuirali vzhodno jadransko obalo in ko so se potem na sedanjih slovenskih tleh pojavili Langobardi kot bizantinski zavezniki, foederati. Langobardsko prisotnost na kastelu dokazuje najdba glaziranega enoročajnega vrča, torej še pred letom 568, vendar je možna tudi še druga polovica 6. stoletja, ko so Langobardi počasi in silno neradi zapuščali vitalni in od cesarja Justinijana darovani prehodni naselitveni prostor v *pólis* Norikōn, Noriškem mestu, in v *ohirómata* epí Pannonias, utrjenih trgih ob panonski meji, ter se pod vedno močnejšim avaro-slovanskim pritiskom pomikali proti zahodu, proti mejam čedajškega dukata in bizantinske Istre, dokler ni prišlo do ustalitve nove romanske (langobardsko)-slovanske jezikovne meje okrog leta 600 (po: B. Saria, GMDS 1930; J. Werner, Die Langobarden).

Glaziran enoročajni vrč, ki dokazuje langobardsko prisotnost v kastelu Velike Malence

Literatura

- Claustra Alpium Iuliarum I. Fontes, 1971
 Po poteh rimskih vojakov v Sloveniji, 1993
 Saria, B., 1930: Drugo poročilo o izkopavanju v Velikih Malencah, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 11
 Saria, B., 1939: Doneski k rimski vojaški zgodovini naših krajev, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 20
 Seeck, O.; Veith, G., 1913: Die Schlacht am Frigidus, Klio
 Vuga, D., 1984: Vipavska dolina 1. Arheološki vodnik, Naravni in kulturni spomeniki Slovenije 134.
 Založba Obzorja, Maribor
 Valvasor, J., W., 1689: Die Ehre des Hertzogthums Crain, IV. Theil
 Werner, J., 1962: Die Langobarden in Pannonien

Davorin Vuga, dipl.univ. arheolog - svetovalec direktorja za arheološko dediščino na Upravi RS za kulturno dediščino, Ministrstvo za kulturo, Ljubljana

Fotografije in slikovno gradivo: Davorin Vuga, lastni arhiv in citirana literatura.

Že enajsta mednarodna krasoslovna šola
"Klasični kras"

KRAŠKA TERMINOLOGIJA

Nataša Ravbar

Med 2. in 5. julijem 2003 je postojnski Inštitut za raziskovanje krasa Znanstvenoraziskovalnega centra pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v sodelovanju z Jamarsko zvezo Slovenije priredil že enajsto mednarodno krasoslovno šolo »Klasični kras«. Tokrat je bila šola posvečena kraški terminologiji, saj je poznavanje terminologije v različnih jezikih nujno potrebno za pravilno podajanje rezultatov znanstvenega dela, za mednarodno sodelovanje strokovnjakov in za prevajanje strokovnih besedil. Šolo smo dopolnili s praznovanjem 80. letnice akademika dr. Ivana Gamsa, ki se s proučevanjem krasa ukvarja že več kot pol stoletja.

Krasoslovne šole so se udeležili 104 gosti iz osemnajstih držav. Prišli so iz Bolgarije, Estonije, Češke republike, Francije, Hrvaške, Irana, Italije, Madžarske, Nemčije, Nizozemske, Poljske, Slovaške, Slovenije, Srbije, Španije, Švice, Turčije in Velike Britanije. Udeleženci so bili predvsem univerzitetni pedagoški delavci in sodelavci iz različnih inštitucij, znanstveni sodelavci, mladi raziskovalci in v velikem številu so se šole udeležili predvsem študenti geografije, geologije in sorodnih ved. O delu šole so poročali slovenski mediji. Spletno stran krasoslovne šole pa si je mogoče ogledati na naslovu <http://www.zrc-sazu.si/iks/>.

Delo je potekalo v obliki strokovnih tematskih predavanj, poročil, posterjev in razgovorov, priredili pa smo tudi okroglo mizo o kraški terminologiji, ki jo je vodil dr. Andrej Krajnc. Skupno je bilo predstavljanih dvajset predavanj in štirinajst posterjev. Vse to se je nanašalo na razvoj kraške terminologije, na terminologijo kot pomembnem

orodju pri raziskovanju krasa, na izrazoslovje v jamarstvu in na kraške kanale. Spoznali smo tudi kraške izraze, ki jih uporabljajo v Apuliji, fluvio-, psevdoin kriptokras, strukturne in geološke izraze v krasoslovju, izraze kulturne pokrajine na Krku in razlike med ranljivostjo in občutljivostjo kraških vodonosnikov ter razlike med slovensko in francosko kraško terminologijo. Čeprav je bila glavna tematika namenjena kraški terminologiji, so predavatelji predstavili tudi druge novosti na področju krasoslovja in speleologije ter dosežke svojega dela.

Predavanja so potekala v predavalnici, posterji pa so bili izobešeni v avli Inštituta za raziskovanje krasa ZRC SAZU v Postojni. Predstavljeni referati bodo objavljeni v krasoslovni reviji *Acta Carsologica*, ki jo izdaja Inštitut.

Popoldanska strokovna ekskurzija je vodila na Zgornjo Pivko. Udeležencem smo predstavili presihajoča jezera na Pivškem, geološke in hidrološke razmere. Razpravljali smo o izrazih presihajoče jezero, kraško polje, uvala, estavela, depresija, bifurkacija ter o tem, ali je pokrajina, ki smo jo obiskali, dolina Pivke, Pivška kotlina ali kraško polje.

Na celodnevni ekskurziji v dolino Temenice in v Suho Krajino smo spoznali geološke razmere na tem delu Dolenjske, zanimive kamnite oblike, zatrepno dolino Temenice, njene izvire in ponore ter način pretakanja vodâ na tem delu Dolenjskega krasa. Razpravljali smo o poimenovanju kamnitih stebrov pri Trebnjem in o depresijskih oblikah v Suhi Krajini.

Krasoslovje je mlada veda, ki se hitro razvija in postaja tudi v vsakdanjem življenju vse bolj zanimiva. Tudi njeno izrazoslovje se spreminja, saj novi pojmi zahte-

Okrogla miza o kraški terminologiji
Foto: N. Ravbar

Ogled Pivških jezer / Foto: N. Ravbar

vajo nove termine, na že ustaljene izraze pa se vežejo prečiščene definicije. Krasoslovni terminološki priročniki postajajo vse bolj potrebni tudi za širši krog bralcev tovrstne literature.

Slovenci smo Slovensko kraško terminologijo dobili leta 1973, ki je plod razprav na javnem diskusijskem sestanku o kraški terminologiji leta 1962 in leta 1971 prirejenega Prvega jugoslovanskega simpozija o kraški terminologiji in tipologiji kraških terenov. V skoraj tridesetletnem obdobju, ki je minilo od tedaj, se je krasoslovje toliko razvilo, da že sam časovni razpon kliče po obnovitvi knjižice, ki je sicer že davno pošla.

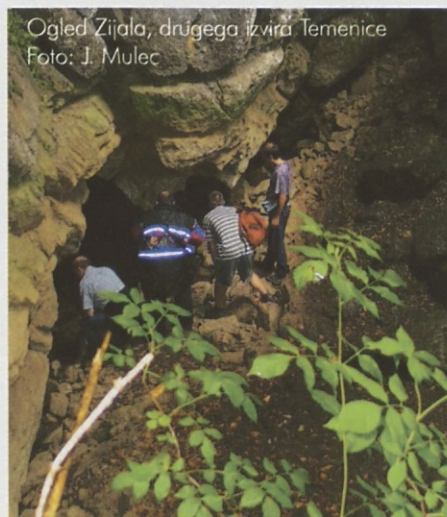
Razprava za okroglo mizo o kraški terminologiji je odprla mnoga vprašanja. Opozorila je na napačno rabo obstoječih terminov (v primeru terminov *dolina*, *doline*; *karren*, *karrens*; *katavotron*, *katavotres*; itd.), razvoj znanosti pa je pripeljal do opuščanja nekaterih terminov ali potrebo po njeгови redefiniciji (npr. *uvala*). Diskusija je pokazala, da nekateri izrazi niso dobro osnovani in da so debate o terminoloških težavah še vedno potrebne. Ker so dobre definicije osnove medsebojnega razumevanja, morajo biti predvsem lahko razumljive in razmero-

ma kratke. Jasno morajo opredeljevati značilnosti pojava ali procesa in upoštevati tudi njegovo funkcijo in dimenzije, ne samo oblike in nastanka.

Da bi se izognili nejasnosti in dvoumnosti, mora biti pomen termina nazorno obrazložen, opredelitev pa zakoličena in jasna. Definicija ne sme zožiti pomena nekega pojava, hkrati pa ne sme biti preveč ohlapna. Termini morajo biti utrjeni z nadaljnjo rabo, potrditi pa jih morata življenje in praksa.

Mednarodna krasoslovna šola o kraški terminologiji je pokazala, da bi bilo koristno in nujno zasnovati interdisciplinarni strokovni sestanek o kraški terminologiji, na katerem bi sodelovali predstavniki različnih strok, ki se ukvarjajo s krasoslovjem in ki bi oblikovali mednarodno znanstveno terminologijo.

Nataša Ravbar,
Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU,
Titov trg 2, Postojna

Ogled Zijala, drugega izvira Temenice
Foto: J. Mulec

Terenski ogled je motil močan dež
(Foto: J. Mulec)

SPELEOTERAPIJA JE ODLIČEN PRIMER ČLOVEKOVEGA SOBIVANJA Z NARAVO

Vanja Debevec Gerjevič

Beseda speleoterapija je izpeljanka in jo tvori predpona "speleo", kar pomeni jamsko, jamska, in beseda "terapija", ki opisuje vrsto aktivnosti v jamah... Speleoterapija je posebna oblika klimatske terapije, ki se odvija v jamah in rudnikih in izkorišča prednosti jamske mikroklima. Je dopolnilna oblika zdravljenja in se uspešno uporablja pri rehabilitaciji pljučnih bolnikov, zlasti astmatikov in bolnikov s kroničnim pljučnim bronhitisom, ter pri zdravljenju alergij, kožnih in revmatičnih obolenj. Kot posebna oblika medicinske obravnave je poznana že več kot petdeset let. Poleg koristi za zdravje bolnikov predstavlja svojevrstno panogo, v kateri iščejo nova spoznanja strokovnjaki s področij, kot so speleologija, geologija, geografija, fizika, biologija, medicina ter sociologija. Jame so od nekdaj predstavljale pomemben segment v človekovemu življenju, saj so mu tisočletja nudile varno zatočišče, bivalni prostor in tudi svetišče.

Speleoterapija se je začela v Ennepetalu v Nemčiji med drugo svetovno vojno, ko so se prebivalci pred letalskimi napadi zatekali v jamo Klutert. Za bolne in starejše ljudi je tedaj skrbel dr. Karl Hermann Spannagel (1909-1986), ki je zaznal neverjetno izboljšanje zdravstvenega stanja svojih varovancev kljub stresu in nenavadnem okolju zaklonišča. Izsledki njegovih opazovanj so vodili v sistematično proučevanje povezave med jamskim okoljem in zdravljenjem bronhialne astme, kroničnega obstruktivnega bronhitisa in oslovskega kašlja. Že leta 1949 je objavil prva medicinska poročila, ki govorijo o dobrih terapevtskih učinkih pri jamskem zdravljenju določenih obolenj respiratornega trakta.

Zgodovina speleoterapije

Moderna speleoterapija se je razvila, s pionirskim delom dr. Spannagla, sprva na Slovaškem in Madžarskem, kmalu pa še v drugih državah po Evropi in tudi v Združenih državah Amerike, kjer so v Mamutskih jamah poskušali z zdravljenjem tuberkuloze. Ker pa ni dalo najboljših rezultatov, so to dejavnost opustili. Strokovnjaki iz različnih naravoslovnih panog in medicine so intenzivno raziskovali jamsko okolje, da bi ugotovili dejavnike, ki blagodejno učinkujejo na zdravje. Hkrati so ustanovili mednarodno združenje, da so zagotovili poveza-

Utrinek iz programa speleoterapije v Bolnišnici za zdravljenje in rehabilitacijo kroničnih pljučnih bolnikov in podaljšano bolnišnično nego.

Udeleženci mednarodnega srečanja "Speleoterapija v Evropi", ki je bilo 21. maja 2003 v Škocjanu

ve, terapevtske protokole in znanstven pri-
stop pri zdravljenju astme in drugih alergič-
nih obolenj. Predstavniki Avstrije, Česke,
Francije, Nemčije, Madžarske in Italije so
leta 1969 ustanovili pri Mednarodni speleo-
loški zvezi Komisijo za speleoterapijo
(Commission de Spéléothérapie at Union In-
ternationale de Spéologie), ki so ji pozneje
dodelili status stalne komisije, da bi tako
omogočili stalno spremljanje razvoja spe-
leoterapije, znanstvenih raziskav in učinko-
vitejše povezave med izvajalci.

Odbor stalne komisije za speleote-
rapijo tvorijo predsednik dr. Svetozar Dlu-
holucky s Slovaške, podpredsedniki dr. Ja-
roslav Chonka iz Ukrajine, dr. Pal Narancsik
iz Slovenije in dr. Albrecht Falkenbach iz

Avstrije, generalna sekretarka Vanja Debe-
vec Gerjevič iz Slovenije, častna predsedni-
ca komisije dr. Beate Sandrič iz Avstrije in
častni generalni sekretar dr. Dragoslav
Richny s Česke. Komisija skrbi za povezo-
vanje speleoterapevtskih centrov v Evropi.
Željo po izoblikovanju in uveljavitvi enot-
nih meril za spremljanje jamske mikrokli-
me je ustanovila strokovno skupino, ki jo se-
stavljata Peter Jovanovič iz Slovenije in Jo-
sef Stieber z Madžarske. Strokovna komisi-
ja sedaj pripravlja usmeritve za opravljanje
meritev.

Dejavniki mikrokli- me in potek speleoterapije

Jamska mikroklima se odlikuje po
številnih parametrih oziroma dejavnikih, ki
s skupnim delovanjem povzročajo za člove-
ka ugodne učinke in se jim zato pripisuje
zdravilno delovanje. Seveda je treba za do-
ločitev lokacije, ki je primerna za speleote-
rapijo, opraviti podrobne fizikalne, kemijske
in biološke meritve, ki pokažejo, ali je mer-
jena jama primerna za speleoterapijo ali ne.
Temperatura zraka v jamah za speleoterapi-
jo mora biti stalna, prav tako ne sme biti v
njih večjih nihanj zračnega toka in v njih
praktično ne sme biti prepiha. V jamskem
zraku ni anorganskih, organskih niti biološ-
kih onesnaževalcev, ki so sicer lahko alerge-
ni, ni niti onesnaževalnih plinov žveplovega
dioksida - SO_2 , dušikovega dioksida - NO_2 ,

H_3 , ter ozona. Koncentracija ogljikovega
dioksida - CO_2 v zraku pa je lahko v jamah
desetkrat večja kot zunaj. Izjemne lastnosti
jamske mikrokli-
me gre pripisati tudi dokaj
veliki relativni vlagi, ki presega 90%. Vodni
aerosoli vsebujejo v jamah visoke koncen-
tracije kalcijevih in magnezijevih ionov ter
drugih ionov v manjših koncentracijah. Sku-
paj z radioaktivnostjo in s procesom ioniza-
cije oblikujejo zelo zapleten sistem, ki je
prav gotovo pomemben dejavnik biološke
aktivnosti jamske mikrokli-
me. Radioaktiv-
nost, s katero se srečujemo v jamah, povzro-
ča plemeniti plin radon. Speleoterapiji na-
menjene lokacije se odlikujejo po nizkih do-
zah sevanja, ki biopozitivno učinkujejo v
človekovem organizmu... Vsi parametri mi-
krokli-
me delujejo zelo kompleksno in vzro-
ke za njihov zdravilni učinek kaže iskati
prav v njihovem hkratnem in skupnem delo-
vanju.

Bolnikom, ki se udeležijo dopol-
nilnega zdravljenja v jami, se izboljšajo
pljučne funkcije in okrepi se njihov imunski
sistem. Poslabšanje bolezni po terapiji je
redko. Prav tako se zmanjša poraba zdravil.
In zmanjša se njihova odsotnost od šolskega
pouka ali od dela zaradi bolezni. Kakovost
življenja se tako izredno izboljša.

Speleoterapija se izvaja v primer-
nih in akreditiranih jamah po predpisanem
postopku. Bolniki se v jami zadržujejo štiri
ure dnevno. Ta čas je odvisen od mikrokli-
matskih pogojev lokacije ter od razpoložlj-
vih medicinskih pripomočkov in osebja. V
tem času bolniki pod strokovnim vodstvom

Vhod v rov za Bolnišnico v Sežani,
kjer medicinsko osebje opravlja speleoterapijo.

SPELEOTERAPIJA

fizioterapevtk in medicinskih sester opravljajo rekreacijske dejavnosti, dihalne vaje in se sproščajo. Pomemben dejavnik v vsej terapiji je tudi izobraževanje, saj se bolniki podrobno seznajajo z boleznijo in z načini njenega preprečevanja in ter z blažitvijo težav. Ves čas speleoterapije mora biti zagotovljen stalen medicinski nadzor.

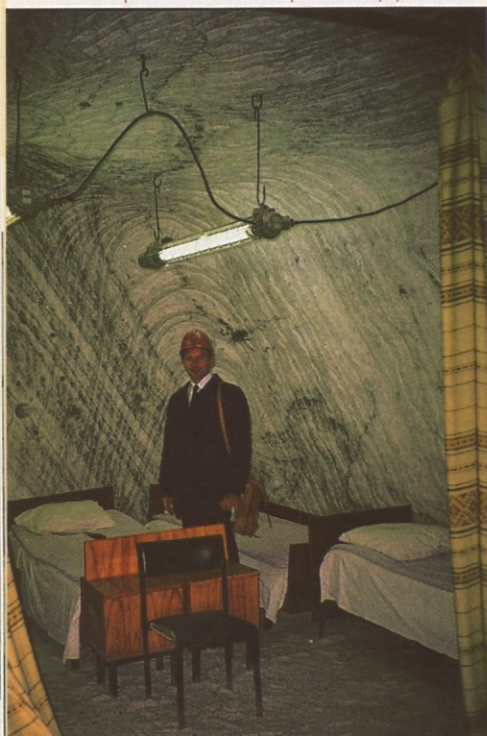
V večini evropskih centrov speleoterapija sestoji iz treh zaporednih terapij, ki trajajo po tri tedne in se ponovijo vsakih šest ali osem mesecev.

Speleoterapija v Evropi

V Evropi poznamo danes tri različne kategorije podzemnih prostorov, v katerih opravljajo speleoterapijo. To so: hladne jame, rudniki soli in kalija, naravne in umetne termalne jame.

V hladnih jamah je povprečna temperatura od 6 do 10 °C in relativna vla-

Rudnik soli Solotvino v Ukrajini. Eden izmed manjših prostorov za bivanje bolnikov med speleoterapijo.

Odbor stalne komisije za speleoterapijo na mednarodnem srečanju 31. maja 2003 v Škocjanu: Z leve na desno: dr. J. Chonka iz Ukrajine, dr. A. Falkenbach iz Avstrije, dr. S. Dluholucky iz Slovaške, dr. P. Narancsik iz Slovenije in dr. H. Trimmel iz Avstrije / Fotografija: Č. Pečar

ga med 80 in 100 %. V takih jamah v glavnem opravljajo terapijo respiratornih obolenj. Večina takih jam je v Nemčiji in Avstriji, na Češkem, Slovaškem in Madžarskem ter v Sloveniji. Na Češkem in Slovaškem se ponašajo z dolgoletno tradicijo z velikimi uspehi pri zdravljenju otrok.

V kalijevih in solnih rudnikih je temperatura med 13 in 20 °C, relativna vlaga pa je med 45 in 70 %. Poleg respiratornih obolenj obravnavajo v takih centrih tudi kožne bolezni in opekline. Centri so v državah vzhodne Evrope in sicer v Ukrajini, Belorusiji in Rusiji, na Poljskem in v Romuniji. So v obsežnih solnih depozitih od 100 do 400 m pod zemljo.

Tretja kategorija speleocentrov se je razvila v naravnih in umetnih termalnih jamah z visokimi temperaturami in s povišanimi koncentracijami radona. V njih zdravi-jo med drugim tudi revmatična obolenja. V Avstriji je Gastein Heillstollen vodilni center za tovrstno zdravljenje že od leta 1952. Tam je temperatura med 38 in 41,5 °C, relativna vlaga med 70 in 95% ter koncentracija RN²²² 4,5 nanoCurieja v litru zraka.

Speleoterapija v Sloveniji

V Sloveniji že deseto leto uspešno opravljajo speleoterapijo v Sežani. Tamkajšnja Bolnišnica za zdravljenje in rehabilitaci-

jo kroničnih pljučnih bolnikov in podaljšano bolnišnično nego ima ob stavbi umeten rov. Izkopali so ga vojni ujetniki med drugo svetovno vojno. Sedaj rov krasijo slapovi sige, ki so začeli obdajati stene rova. Podrobnejše meritve, opravljene pred nekaj leti, so pokazale, da je prostor nadvse primeren za tovrstno terapijo.

Skupina strokovnjakov pod vodstvom dr. Pala Narancsika je svoje delo potrdila s številnimi raziskavami in prispevala veliko k znanstvenemu pristopu pri obravnavanju speleoterapije ter k mednarodni razpoznavnosti sežanskega centra.

Odbor stalne komisije za speleoterapijo pri Mednarodni speleološki zvezi se sestaja redno vsako leto, kongrese pa komisija organizira v sodelovanju z gostujočo državo vsako drugo leto.

Letošnje mednarodno srečanje odbora komisije za speleoterapijo z naslovom »Speleoterapija v Evropi« je bilo v Škocjanu 31. maja 2003. Organizirano je bilo skupaj s praznovanjem 10. obletnice delovanja sežanskega speleoterapevtskega centra. Sodelovali so predstavniki speleocentrov iz Avstrije, Češke, Madžarske, Slovaške, Rusije in Ukrajine, ki so predstavili delo v svojih centrih, strukturo obiskovalcev in uspešne metode rehabilitacije v podzemnih prostorih. Častni govornik srečanja je bil častni predsednik Mednarodne speleološke zveze dr. Hubert Trimmel iz Avstrije, ki je poudaril pomen znanstvenega dela na tem področju, medsebojno povezanost različnih strok in dragoceno vrednoto medsebojnega sodelo-

vanja speleoterapevtskih centrov. Predsednik komisije dr. Svetozar Dluholucky je poudaril problematiko naraščanja števila respiratornih obolenj in alergij v zadnjih letih ter izjemno naravno okolje jam, v katerih lahko s primerno terapijo pripomoremo k izboljšanju kakovosti življenja bolnikov in njihovih bližnjih.

Prav kakovost življenja bolnikov je predmet raziskovalnega projekta, ki ga vodi mag. Silvana Šonc, direktorica Bolnišnice za rehabilitacijo kroničnih pljučnih bolnikov in podaljšano bolnišnično nego v Sežani. Ta projekt bodo po standardiziranih metodah uresničevali tudi izbrani speleoterapevtski centri drugod po Evropi, tako da lahko v naslednjem letu pričakujemo zanimivo primerjavo podatkov.

Odbor komisije je na delovnem sestanku podrobneje obravnaval problematiko monitoringa podzemnih prostorov, v katerih se opravlja speleoterapija. Do konca leta bo strokovna komisija v sestavi Peter Jovanovič, Josef Stieber, Zoltan Dezsč in Vanja Debevec Gerjevič izoblikovala strokovna priporočila za spremljanje parametrov mikroklima, kar bo zlasti koristilo novim nastajajočim centrom po Evropi. Ti se bodo morali v prihodnje obrniti na akreditirane referenčne centre, ki so bili po sklepu komisije določeni na sestanku v Škocjanu. Iz Slovenije je med njimi sežanska Bolnišnica. Taki centri spremljajo začetek in organizacijo speleoterapije v novih centrih ter zlasti namenjajo veliko pozornost uresniče-

Počitek otrok med speleoterapijo v jami Bystra na Slovaškem.

vanju protokolov komisije o izvajanju terapije ter monitoringu mikroklima in kliničnih parametrov.

Poleg akreditacij je komisija podelila tudi certifikate in priznanja za delo uglednim strokovnjakom, ki so se izkazali na področju bioklimatskih raziskav in speleoterapije. Tako priznanje je prejel tudi Albin Debevec kot pobudnik speleoterapije v Sloveniji.

Srečanje v Škocjanu je omogočilo širši javnosti spoznati velike speleoterapevtske centre po Evropi in njihovo delo. Obenem pa smo se predstavili tudi sami in bili deležni odkritega priznanja mednarodne strokovne javnosti.

Vanja Debevec Gerjevič, univ.dipl. biologinja - vodja službe za raziskovanje in razvoj, Javni zavod Park Škocjanske jame, Škocjan 2, 6215 Divača

V rudniku soli Solotvino so za speleoterapijo uredili izredno velike prostore 300 metrov pod zemljo. Fotografije: V. Debevec Gerjevič

Na tovornjakih prevoznikov, ki za delniško družbo MITOL - Tovarno lepil iz Sežane prevažajo njene proizvode, lahko preberete njihov slogan "Vmes smo vedno mi!" Mitolovo lepilo je namreč - tudi - vedno vmes, če ga uporabite za spojitve, povezavo dveh delov, naj bodo iz lesa, papirja, umetne snovi, gradbenega materiala, stekla, kovine itn... In enako je tudi delniška družba Mitol vedno vmes, zraven, "v igri", kadarkoli se na Slovenskem in marsikje po Evropi, od Italije do Rusije in od Francije do Srbije in Črne gore, strokovnjaki za lepila pogovarjajo o ponudbi lepil in o razvoju takih izdelkov v evropskem prostoru.

Direktor delniške družbe Mitol Marjan Mateta pripoveduje o tej sežanski tovarni lepil in zakaj je njihov slogan:

"VMES SMO VEDNO MI!"

Agencija Kras

Kaj je Tovarna lepil Mitol, d.d., kakšno mesto zavzema v Sloveniji in Evropi, kakšne so njene produkcijsko razvojne, gospodarske, zaposlitvene in tudi ekološke usmeritve, kako skrbijo za socialni položaj zaposlenih in še kaj so vprašanja, na katera odgovarja Mitolov direktor Marjan Mateta, univ. dipl. inž. lesarstva.

Marjan Mateta smatra nujnost po stalnem vlaganju denarja v razvoj podjetja kot nekaj samo po sebi umevnega, kajti brez prilagajanja Mitolovega poslovanja razmeram na globalnem trgu ne bi bilo dosedanjih uspehov te gospodarske družbe na Krasu. Takšen odnos prvega moža podjetja potrjujeta tudi njegova zavzetost za visoko kakovost Mitolovih izdelkov in velik posluš za okolje. Ta se potrjuje tudi s tem, da je sežanska tovarna lepil med prvimi v Sloveniji pridobila ekološki certifikat ISO 14001, seveda pa imajo tudi certifikat kakovosti ISO 9001/2000. Že drugi mandat je tudi predsednik Združenja za kemijsko in gumarsko industrijo, ki deluje v okvirih Gospodarske zbornice Slovenije. In Območna gospodarska zbornica Koper mu je dvakrat podelila naziv Podjetnik meseca ter naziv Gospodarstvenik četrletja.

Tovarna lepil Mitol, d.d., v Sežani je nastala leta 1947. Razvila se je iz Mlekarnice Sežana, ki je odkupovala in predelovala mleko. Šest let po ustanovitvi so začeli iz prebitkov mleka, ki ga niso mogli prodati, izdelovati kazeinska lepila. Proizvodnji teh lepil se je pridružila potem proizvodnja sintetičnih lepil, ki je do leta 1972 izpodrinila prvotno dejavnost. Konec šestdesetih let so uvedli tudi proizvodnjo veziv za polivinilacetatna lepila in sredi sedemdesetih let še proizvodnjo talilnih lepil.

Z osamosvojitvijo Slovenije je tudi Mitol prizadela izguba trga nekdanje Jugoslavije. Zato se je njegova prodaja v letu 1992 prepolovila v primeri s prodajo pred tem. Ob že standardni visoki kakovosti izdelkov pa so v Mitolu leta 2000 dosegli nekdanji obseg količinske proizvodnje z novimi izdelki za nove potrebe kupcev na no-

vih trgih, na katere so prodrli z intenzivnimi komercialnimi aktivnostmi.

"Zavzeto raziskovalno in razvojno delo visoko usposobljenih strokovnjakov v sodobno opremljenih laboratorijih ob skrbnem analiziranju potreb uporabnikov in v povezavi z njimi je omogočilo, da smo proizvodni program iz leta v leto širili, pripoveduje direktor Marjan Mateta. "Vsakozi smo sledili potrebam kupcev, ki uporabljajo nove materiale in nove tehnologije in ki pri tem potrebujejo tudi ustrezna lepila.

Mitolov prodajni program presega 350 vrst različnih lepil in sorodnih izdelkov. Kar devet desetih svoje proizvodnje prodamo industriji - kemični, lesni, papirni, grafični, gradbeni, elektrotehniški in kovinski. Zato tudi Mitolov slogan "Vmes smo vedno mi!" S svojimi izdelki pa oskrbujemo tudi proizvajalce disperzijskih barv.

Z nekaterimi izdelki lahko konkuriramo drugim evropskim proizvajalcem lepil

Evropskih proizvajalcev lepil je okrog 600. Nekateri so v določenih segmentih mnogo močnejši od nas. Odločili smo se konkurirati z lepili za les, z lepili za papir, z lepili, ki se uporabljajo v gradbeništvu, in še z nekaterimi lepili za široko porabo. Na tehnološki osnovi delamo disperzijska in talilna lepila. Delamo tudi disperzije, ki so osnova za disperzijska lepila. Disperzije so tudi osnova oziroma vezivo za barve. Naš največji

iz tako imenovanega eksotičnega prostora. Danes je drugače. O podjetjih ne sodijo več po tem, kje je njihov sedež, temveč po njihovi uspešnosti in ekonomski moči. Od tega je odvisno, kako resno te bodo dobavitelji jemali.

Temeljna filozofija našega podjetja je redno plačevati vse obveznosti. Z rednim plačevanjem smo dokazali zunanjim dobaviteljem, da smo resen partner. V letu 2001 smo prejeli nagrado Rating leta. V bonitetnem razredu A1, ki je pogoj za tako nagrado, je le kakšnih 7 do 8 odstotkov evropskih firm. To je oznaka, ki dobavitelju pove, s kom ima opraviti. Plačilni roki namreč igrajo zelo pomembno vlogo. Pred osamosvo-

delkov izvozimo v tujino, polovico pa prodamo na domačem tržišču. Naš izvoz je bil najprej usmerjen na Češko in Madžarsko, sedaj pa izvažamo tudi na Poljsko, v Slovaško, Bolgarijo, Rusijo in Kazahstan. Naše zelo pomembno tržišče pa so še vedno trgi nekdanje Jugoslavije, s katerimi smo obnovili poslovne stike. Nekaj smo jih zvečine nepretrgoma vzdrževali tudi v obdobju političnih napetosti. Neglede na politično situacijo smo v takratni Jugoslaviji, to je Srbiji in Črni gori, ves čas prodajali lepila za knjigovezništvo in grafično industrijo. Ekonomski interesi pač ne smejo biti odvisni od političnih. Politika mora kvečjemu poskrbeti, da se odpirajo možnosti ekonomskega sodelovanja.

kupec disperzij je tovarna barv Jub. Barva Jupol je, na primer, narejena na osnovi naših disperzij.

Surovine za izdelke kupujemo v Mitolu večinoma v velikih kemijskih multinacionalkah. Vse, razen embalaže, polnil in nekaj surovin, uvozimo iz širšega evropskega prostora, iz Nemčije, Nizozemske, Španije, Velike Britanije... Ta široki trg nam omogoča, da lahko surovine kupujemo po svetovnih cenah.

Z rednim plačevanjem obveznosti smo se pokazali za resnega partnerja

Še pred nekaj leti so nas podjetja iz evropskega prostora, s katerimi smo navezovali poslovne stike, obravnavala kot firmo

jitvijo Slovenije in prva leta po njej so vsi zahtevali od nas takojšnje plačilo, odpiranje akreditivov, itn. Ker smo si zadali cilj, da osvojimo zunanje trge, na katerih so bili plačilni roki za prodajo izdelkov daljši, in ker smo želeli proizvajalcem pomagati, da bi prišli na zunanje trge, smo jim tudi mi omogočali daljše plačilne roke. To smo si namreč finančno lahko privoščili. Po drugi strani pa smo tudi od dobaviteljev zahtevali, naj del tega tudi oni vzamejo na svoja ramena.

To je tudi zelo pomemben segment naše razvojne politike. Ni namreč pomembna samo investicijska politika, torej, kako bomo investirali. Pomembno je tudi, kako bomo finančno podpirali svoje blago do končnega kupca. Ena izmed variant je, da ponudimo daljši plačilni rok in si s tem pridobimo neko konkurenčno prednost pred tistimi, ki te možnosti ne morejo izkoristiti. Tako smo uspeli, da sedaj polovico svojih iz-

Pri prodiranju na zahodne trge so razmere nekoliko težje. Ko so se začele vzhodne države gospodarsko odpirati, smo imeli z zahodnimi proizvajalci enakovredne možnosti za prodor na njihove trge. Na zahodnem trgu pa so vsi njihovi ponudniki že prisotni. Če bi hoteli prodreti k njim, bi morali tam ustaljenim ponudnikom jemati njihove deleže. To seveda ne bi bilo nikomur pogodu in gotovo bi sprejeli ustrezne protiukrepe. Nam ni do tega, da bi se morali s konkurenti boriti za borne iztržke. Kljub temu pa prodajamo naše proizvode tudi v Italijo, Avstrijo, Nemčijo in Francijo. Čeprav sta naše glavno tržišče vzhod in jug, pa - glede na količino - največji delež izvozimo v Italijo (Italijani od nas kupujejo disperzije). Ocenili smo, da je boljši način obdelave italijanskega trga prodaja disperzij našim konkurentom, kot če bi bili z njimi na področju lepil v konkurenčnem spopadu.

Spremljati moramo vse trende v razvoju lepil po svetu

Neprestano moramo spremljati vse trende v razvoju lepil z absolutnim poudarkom na ekologiji in zdravju ter varnosti pri delu. Te sodobne trende, ki prihajajo predvsem iz Evropske unije, poskušamo zelo intenzivno vključevati v našo poslovno filozofijo. Tako na investicijskem področju sledimo ideji tako imenovanega integriranega management sistema. To pomeni, da pri investicijah celovito obravnavamo vse vidike - tako ekonomske kot tudi zdravstvene in ekološke. Na eni izmed letnih konferenc, na katerih se sestajamo evropski proizvajalci lepil, smo slišali oceno, da se bo v prihodnosti njihovo število zmanjševalo in to predvsem zato, ker ne bodo mogli slediti dragim ekološkim zahtevam. Zato smo si že pred štirimi leti postavili za cilj, da bomo ekološki vidik izredno skrbno proučevali. Takrat smo tudi štartali z ekološkim certifikatom ISO 14001. Ekološka zakonodaja pri nas v Sloveniji izredno hitro nastaja, saj je praktično prevedena iz evropske zakonodaje. In tej moramo slediti! To je eden izmed načinov, da dolgoročno ostanemo na trgu. Pomembno usmeritev za naš nadaljnji razvoj pa je tudi odločitev, da proizvodnje ne bomo širili čez razumne meje.

Na trgu lepil že kar nekaj let veljajo enaka pravila, kot bodo veljala tudi v bodoče. Uvoznih carin za lepila ni, kar pomeni, da vsak izmed naših kupcev lahko kupi tudi drugo lepilo. Nismo zaščiteni z nikakršno carino, ki bi to preprečevala. Odvisni smo samo od svojih sposobnosti, kako se obdržati na slovenskem in globalnem trgu. Če s povečevanjem izvoza prodiramo na najrazličnejša območja, to pomeni, da se utrjujemo tudi na slovenskem trgu. Slovenski trg je tako majhen, da bo imel tisti, ki si obeta, kako da bo živel samo od tega trga, po vstopu Slovenije v evropsko unijo, zelo velike probleme. Slovenski prostor lahko smatramo kot naše "domače igrišče". Morali pa bomo računati s tem, da bodo tudi podjetja iz tujine prodirala k nam. Zato moramo biti tako kvalitetni in prepričljivi, da izgubi pogum vsak tuji proizvajalec, ki bi želel prodreti k nam, hkrati pa si s kvaliteto zagotoviti pot navzven.

Pročelje Mitolove upravne stavbe ob Partizanski cesti v Sežani. Urejeno okolje, prijetno za oči.

Kadrovski sestav je zelo stabilen

V Mitolu je 94 zaposlenih. Polovica jih ima visoko, višjo ali srednjo izobrazbo. Ljudje z visoko izobrazbo delajo v razvoju, marketingu in tudi v proizvodnji. V proizvodnji je 16% zaposlenih. Višjo izobrazbo ima 3% in srednjo 28 % zaposlenih. Kvalificiranih delavcev je 20%.

V plačni politiki se ves čas zavzemamo za zagotavljanje konkurenčnosti in prodiranja na zunanje trge. Ocenjujem, da je v Sloveniji prišlo do prehitvevanja rasti plač; tudi, če ni bilo ekonomskih rezultatov. Po mojem mnenju je edina možna in pravilna politika plač tista, ki se opira na zagotavljanje povečevanja produktivnosti in iz nje izhajajočih večjih sredstev za plače. Če plače niso vezane na realen zaslužek, postane to na dolgi rok problematično. In prav dolgoročno gledano je družba Mitol na dobri poti, kljub temu, da plače pri nas niso rasle s tako hitrostjo, kot so rasle drugod v slovenskem prostoru... Res je, da je treba s plačami slediti inflaciji, vendar inflaciji lahko sledimo le tako, da več prodamo in več iztržimo. Šele na tej osnovi lahko pri plačah pokrivamo tudi stroške inflacije. Marsikje te logike ne upoštevajo!

Pri nas je kadrovski sestav zelo stabilen. Nimamo kakšne posebne fluktuacije, to je prekomernega odhajanja ljudi in prihajanja novih. Kolikor se jih upokoji, jih nadomestimo z novimi. Občutek socialne varnosti je pri nas velik. Ko pa ocenjujemo zadovoljstvo s plačami, pač vemo vsi, da je to večno aktualna tema.

Srednjeročno gledano - na daljši rok je pač težko z gotovostjo napovedovati naše podjetje dobro stoji. Problemi zaradi naftne krize, ki so zadnja desetletja tako zelo aktualni, pa vplivajo na vse proizvajalce in v primeru izredno velike naftne krize bomo prizadeti vsi. Kemijska industrija je vsa zelo odvisna od naftne industrije, saj uporablja-

mo ogromno surovinskih osnov, ki so narejene iz nafte in iz njenih derivatov. Če bi morali zaradi naftne krize vsi kupovati surovine, na primer, za 30% dražje, bomo morali na to nekako odreagirati s svojim končnim produktom. Večji problem je v tem, ker se bo taka kriza, če do nje pride, najbolj odražala pri izgubi naših potencialnih kupcev. Z vsakim izgubljenim kupcem pa se poslabšuje tudi naš položaj.

Sodelujemo tudi z znanstvenoraziskovalnimi inštitucijami

Vedno sem zagovarjal in bom zagovarjal trditev, da bi se morale davčne olajšave priznavati ne samo za investicije temveč tudi za znanstvenoraziskovalno delo, za razvojno delo, za sodelovanje z različnimi inštituti in univerzami. Na ta način bi ustvarili še močnejši pretok znanja iz raziskovalnih ustanov v industrijo. Znanja imamo pri nas namreč zelo veliko, premalo pa je njegove-

Čistilnik zraka Scrubber.

ga prelivanja v proizvodnjo. Če država ne bo zagotovila dodatnega ekonomskega spodbujanja za znanstvenoraziskovalno delo, se to ne bo moglo zadovoljivo povezovati z gospodarstvom.

Naše podjetje se ves čas trudi navezovati in ohranjati čim več takih povezav z znanstvenoraziskovalnimi ustanovami, z denarnimi olajšavami države pa bi lahko spodbudili še več takih dejavnosti. To bi ekonomska politika morala upoštevati, saj bi tako tudi prej v celoti prišli na evropsko raven konkurenčnosti.

V sožitju s prostorom

Skrbeti moramo tudi za to, da bo na kraškem prostoru naša veja gospodarstva živela v sožitju s tem prostorom. Čeprav smo kemijska industrija, tukaj nismo tujek. Razvili smo se iz dejavnosti, ki je bila na Krašu nekoč aktualna, a je sedaj že preživevala. Čeprav bi marsikdo lahko trdil, da naša proizvodna dejavnost na občutljiv kraški prostor ne spada, se ne strinjam s tem. Potem ne spada nikamor; ne v Prekmurje, ne na Gorenjsko, ne kamorkoli drugam! Prepričan sem, da kemična industrija lahko obstaja tudi v tako občutljivem okolju, kakršno je Kras. A le pod pogojem, če skrajno dosledno upoštevamo vse okoljske varovalne omejitve. To je osnova našega pristopa in našega razmišljanja. Zavzemamo se namreč za trajnostni in uravnotežen razvoj kraškega prostora.

Ko smo posodabljali proizvodnjo, smo pazili predvsem na to, da kraškemu prostoru naša dejavnost ne bi škodovala. To izvira iz spoznanja, da mora vsaka človekova dejavnost za seboj pustiti vedno čisto, nepoškodovano okolje. Če namreč vsak posameznik - tudi gospodarska organizacija - to

upoštevata, je treba bistveno manj sredstev vlagati v zdravljenje okolja. To je sestavni del filozofije o trajnostnem razvoju, v katerem želimo sodelovati in biti njegov sestavni del. In certifikat ISO 14001, ki ga ima Mitol, je za nas pot oziroma sredstvo za doseganje tega cilja, medtem ko je naš končni cilj evropska direktiva IPPC (Integrated Pollution Prevention Control), kar bi po naše pomenilo združen, integriran nadzor za varovanje okolja pred onesnaževanjem. Veljati bo začela leta 2007 in do takrat bodo morale gospodarske družbe pridobiti tudi nekakšno ekološko obratovalno dovoljenje... Mitolu se ne bo zgodilo, da ne bi izpolnjevali pogojev za pridobitev takšnega dovoljenja!

Ko se pogovarjamo o stroških, povezanih z našimi prizadevanji za varstvo okolja, so ti seveda večji, kot če ne bi upoštevali ekoloških zahtev. Vendar, gledano dolgoročno, to pomeni zagotavljanje določene konkurenčne prednosti podjetju. Zato ravnamo tako, da bomo v dolgoročnem smislu obstali na tržišču. In to je tisto, čemur pravimo integriran sistem vodenja - integrirani management sistem. Ta vključuje Mitolovo konkurenčnost, skrb za okolju neškodljivo proizvodnjo in tudi skrb za zdravje ter varnost zaposlenih pri delu.

Kaj pa naša propaganda in promocijske dejavnosti?

Naše promocijsko delovanje ni pretirano usmerjeno v ekonomsko propagando, saj smo devetdesetodstotno usmerjeni k industrijskim uporabnikom. Zunanjemu propagiranju našega podjetja in dejavnosti

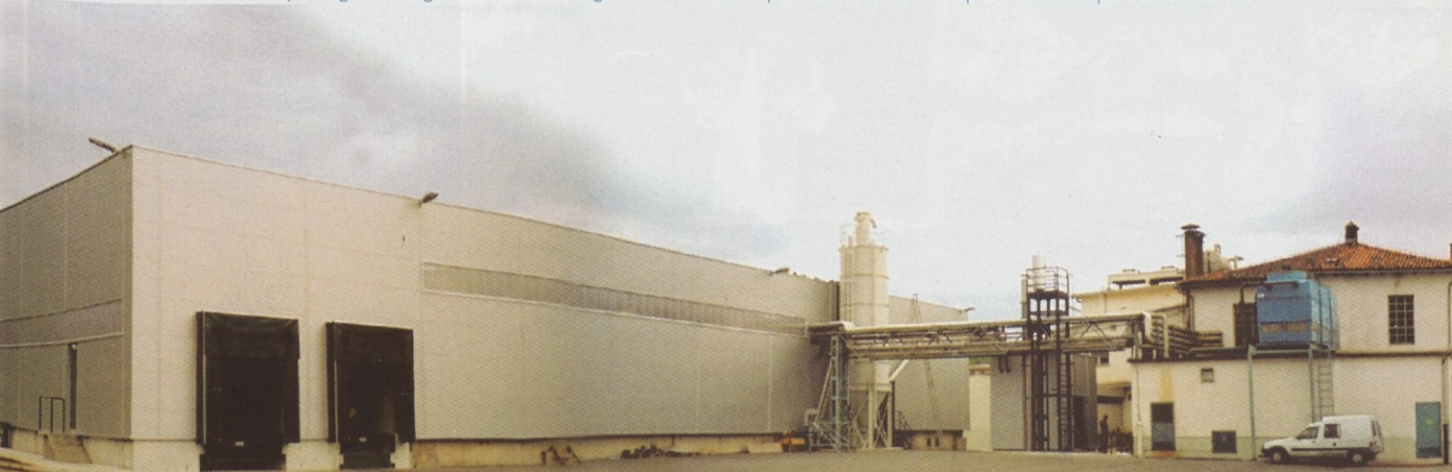
ne posvečamo večje pozornosti. So pa naše marketinške dejavnosti usmerjene v sodelovanje na vseh sejnih, ki so aktualni za našo dejavnost. Tako, na primer, redno sodelujemo na lesnem sejmu Ligna Hannover, ki je vsako drugo leto. To je sejem svetovnega pomena za lesnoobdelovalne stroje in za lepila. Sodelujemo tudi na Madžarskem, kjer prirejajo sejem za lesno industrijo in papirno industrijo. Pa še na Češkem, v Rusiji in drugod na naših potencialnih trgih. Sejmi so za nas bistvenega pomena, saj prav na njih prihajamo v neposreden stik z našimi potencialnimi industrijskimi kupci. Večino marketinških dejavnosti prenašamo v neposredne kontakte s kupci."

Kraševci cenimo naš kraški prostor

Kot enega izmed prvih naročnikov revije Kras smo na koncu pogovora vprašali Mitolovega direktorja Marjana Mateto še, kaj mu ta revija pomeni. Odgovoril je: "Všeč mi je, da imamo revijo Kras. Saj skrbim, da javnost spoznava vse, kar je povezano s Krasom in kar je pomembno za ohranjanje njegove istovetnosti! Revija Kras zelo dobro predstavlja in popularizira ta prostor. Kras je namreč po mojem mnenju prijetna 'četrt' Slovenije, ki potrebuje tudi tako promocijo!

Tudi naše podjetje je del tega prostora in želimo se še naprej razvijati v sožitju s Krasom. Za njegovo promocijo namenjamo vsako leto nekaj denarja; tako za kulturno kot za športno dejavnost... V Mitolu smo zaposleni Kraševci, ki cenimo naš kraški prostor in ki ga želimo kar najbolj pristnega ohraniti naslednjim rodovom...

V letu 2003 so v Mitolu urejali logistiko. Zgradili so visokoregalno skladišče in povezali celoten kompleks tovarne pod eno streho.

SKULPTURE MOJCE SMERDU SO SE ZLILE Z OZADJEM KRAŠKEGA ZIDU

Uredništvo

O razstavi izbora skulptur akademske kiparke Mojce Smerdu v ambientu kraške domačije v Svetem ob deseti obletnici izhajanja revije Kras smo pisali v njeni 60. številki. Nismo pa posebej poudarili, da je bila razstava tudi poklon spominu na kiparkinega očeta Frančiška Smerduja, akademskega kiparja, kraškega rojaka iz Postojne.

Prav pogosto si ne ogledujemo kiparskih razstav zunaj zaprtih galerijskih prostorov. Zato je razstava akademske slikarke Mojce Smerdu na vrtu v kraškem ambientu pri povabljenih ob srečanju revije Kras doživela veliko odobravanje. Veliko pa jih je želelo videti to razstavo še po praznovanju desete obletnice revije.

Deset manjših skulptur in štiri velike forme, ki so se kar zlile z ozadjem kraškega zidu, figovih dreves, oljk in cvetoče sivke, je z izjemnim občutkom postavil v okolje vrta v Svetem oblikovalec Lev Lisjak.

Kako razlaga sporočilo skulptur Mojce Smerdu likovni kritik Andrej Medved, smo napisali v 60. številki revije Kras. Tokrat povzemamo oznako kiparkinega ustvarjanja, ki ga je napisal za katalog o skupni razstavi Frančiška in Mojce Smerdu likovni kritik dr. Stane Bernik:

“Kiparstvo Mojce Smerdu raste iz vrojene navezanosti na plastičnost izražanja, zato je docela zaobjeto v svet intime in notranjega dialoga, kot da bi iz njiju žarčila tista izvirna napestost, ki iz energetskega jedra projicira opno skulpturalne telesnosti. Njene stvaritve se izpovedno kažejo kot strastno oblikovano kiparsko besedišče, s katerim gradi svoji ustvarjalni sporočilnosti konceptualno nedvoumno in avtorsko prepoznavno stavčno zgradbo. Moramo reči, da je izrazita subjektivno intonirana znakovnost, s katero zamejuje svoje kipe, ključ razumevanja njenega kiparstva.

Pri tem nedvoumno vzpostavljenem metodološkem izhodišču vztraja od samega začetka, se pravi od zgodnjega ukvarjanja s figuro, prek njenega raztelesenja v izrazno samonosne optične znanilce plastične pojavnosti in njihove samozavestne izrisanosti v prostoru, do ponovne vrnitve k figuri, kot to najpozneje izžarevajo njena najnovejša dela. S svojo obrisno pojavnostjo so videti kot starodavni megaliti in skladno s to spodbuje-

nostjo pomensko prvinsko zaznamovana. S temi deli se je Smerdujeva, tako kot pronicljivi predhodniki modernizma in za njimi njegovi številni vidni soustvarjalci, zavestno lotila preizkušnje sodobnega kiparskega nagovora iz njegovih korenin, vračajoč se zvedavo in z optimizmom k izvirnim ustvarjalnim aksiomom, ovrednotenim v vselej živi govorici umetnostnega izročila. In če bi nam morda uspelo iz te navezave izpeljati tipološko pripadnost k figuralni arhetipiki, bi kajpak morali uvrstiti v opis njenih posebnosti tesno spelost s senzibilnostjo našega časa, v kateri bi prav gotovo našli prepričljivo oporo tudi za utemeljitev oznake o povsem sodobno prežeti sugestivnosti njenih recentnih kiparskih podob. Seveda pa so to, potem ko je ikonografsko in simbolno preizkušala različne zamisli in sestave, predvsem antropoformna skulpturalna telesa, ki so prestala poglobljeno vitalistično elaboracijo.

Tako kot večina njenih del, so tudi najnovejša v terakoti. Glina je živo zaznamovala njeno kiparsko delavnico in iz vseh urešničenih del, ki nas v njej obkrožajo, veje neverjetna ekspresivnost neposrednega ustvarjalnega stika z gradivom, ki ga polno podpira tenkočutna tonska obarvanost z žganjem in njej pripadni neposredni nanosi prstenih, prav tako žganih barv. Koža njenih skulptur je zaznamovana tako z iztisnjenimi in gnetenimi oblikami kot tudi z gestualnimi vleki, vrezninami in drugimi oblikami odtisov, ki grafično mehčajo napetost oblik. Obrisne in zdaj umirjene prvinske podobe najnovejših del Mojce Smerdu so večinoma “stlane” z nalaganjem in neenačernim plastenjem glinenih svaljkov, ki so po žganju videti s svojim vodoravnim posedanjem kot usedlina, kakor da bi se v njih še iz davnin nalagal čas. In vendar s svojo teksturno odsevnostjo silijo gledalca k angažiranemu razmerju, lahko rečemo, da z optiko našega časa. Občutimo, da hoče s slikovito zgovornostjo svojih plastik, kljub idejnemu poudarjanju nekakšnega večnega reda stvari, ki ga doživljamo ob njihovem formalističnem branju, pomiriti gledalčev smisel za znakovno branje, s katerim se je umaknil iz še ne tako oddaljenega naturalističnega doživljanja umetnostne sporočilnosti”.

V zapuščini akademskega kiparja Frančiška Smerduja je - poleg obširnega risarskega opusa - ohranjenih približno 350 kiparskih del (v mavceterakoti, bronu in kamnu; večinoma mala in portretna plastika). Med javnimi deli velja zlasti omeniti spomenike Ivana Cankarja na Rožniku (Ljubljana), 1948), Franceta Prešerna (Kranj, 1950-52 - skupaj s Petrom Lobodo), Illegalca (Ljubljana, 1952). Na Brionih je na povabilo arhitekta Plečnika za njegov paviljon oblikoval figuro Ganimeda (1957), za reprezentančno vilo pa relief Rojstvo (marmor, 1942-43); v Ljubljani je za stopnišče Plečnikove stavbe (nekdanje Baragovo semenišče, zdaj Festivalna dvorana) oblikoval štiri alegorične ležeče ženske figure, za speleološki muzej v Postojni pa je oblikoval človeško ribico (1963-64).

Smerdujeva dela so v stalni zbirki Moderne galerije v Ljubljani, v Muzeju sodobne umetnosti v Beogradu, v številnih javnih ustanovah v Sloveniji in v zasebnih zbirkah doma in v tujini.

Mojca Smerdu se je rodila 16. januarja 1951 v Ljubljani. Tam je leta 1974 končala Akademijo za likovno umetnost in leta 1976 končala podiplomski študij kiparstva pri prof. Dragu Tršarju. Živi v Ljubljani, kjer tudi ustvarja.

Dr. Andrej Gogala:
Kamen, voda, sonce in veter
Narava Krasa in slovenske Istre

VELIČINA NI (VEDNO) V VELIKOSTI

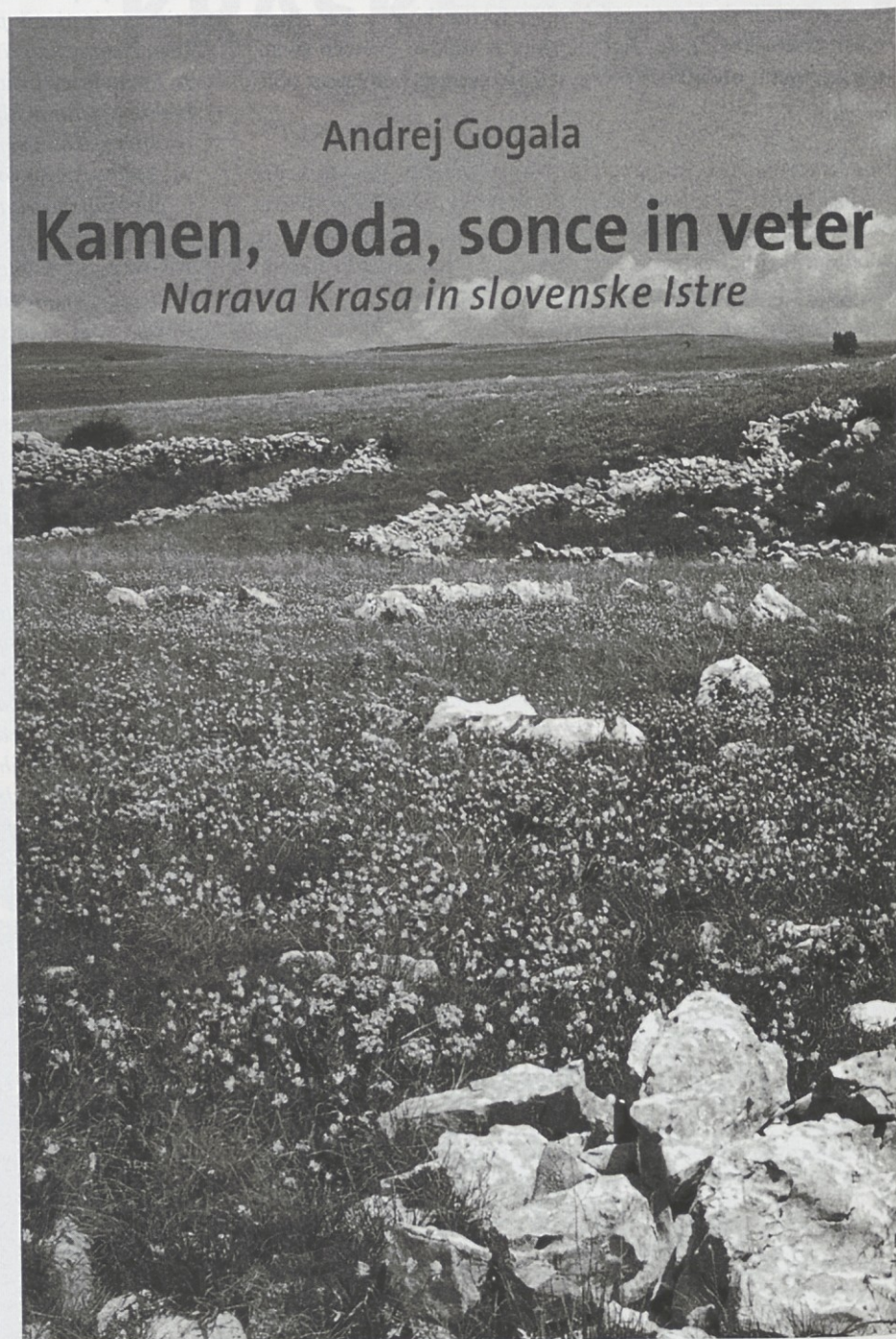
Iztok Ilich

Tudi drobne, komaj opazne, za marsikoga celo nevidne stvari so lahko velike, zanimive, vredne vse pozornosti. Odvisno pač od razdalje, iz katere jih opazujemo, in zlasti od opazovalčeve optike. Ta pa je v prvi vrsti spet odvisna od globine in širine njegovih (notranjih, duhovnih) obzorij. Komur je dano, da te "malenkosti" opazi, se jim približa in vstopi v njihov svet, je dano več, kot je v današnji porabniški eri mogoče odmeriti zgolj z denarjem.

Naravoslovec, natančneje žužkoslovec Andrej Gogala sodi med ljudi, ki so si znali s potrpežljivim delom prislužiti tak privilegij. Je človek, ki ga bolj kot najbolj umetelni in tehnološko napredni izdelki človekovih rok navdušujejo in razveseljujejo stvaritve narave. Tudi - če ne predvsem - tista drobna, komaj opazna, za marsikoga celo nevidna bitja, ki so v sto tisočih in milijonih let razvoja odvrгла vse odvečno in do popolnosti razvila vse potrebno za svoje preživetje.

Da je tako, Andrej Gogala zgovorno dokazuje s knjigo KAMEN, VODA, SONCE IN VETER, ki mu jo je izdal Prirodoslovni muzej v Ljubljani. Ob vrsti fotografij novejšega datuma je jedro izdaje gradivo, ki ga je pripravil za veliko razstavo o slovenski naravi, a je tedaj zaradi pomanjkanja sredstev v muzeju ni mogel pospremiti s primernim katalogom.

Vsebinsko knjige je avtor še dodatno opredelil s podnaslovom *Narava Krasa in slovenske Istre*, a je nato že v uvodnih besedah pojasnil, da si je pravzaprav zastavil na videz skromnejši cilj: "Namesto velikih živali, ki so bolj poznane, a pomenijo le majhen delež raznovrstnosti, so prikazane

majhne, ki so ravno tako zanimive. Tokrat tudi ni govora o bogati podzemni favni našega Krasa, temveč sem se omejil samo na površje".

Ta zožitev področja opazovanja je pravzaprav prednost Gogalove knjige. Ker v njej ne ponavlja in ne povzema vsega tistega, kar bolj ali manj poznamo iz bogato ilustriranih foto-monografij drugih avtorjev, se je lahko povsem osredotočil na tiste, na prvi pogled morda manj atraktivne pojave in oblike življenja, ki jih bolj komercialno usmerjene izdaje praviloma prezrejo.

Seveda imajo tudi tukaj prvo besedo barvne fotografije - v skrbno premišljenih posnetkih "zamrznjeni" avtorjevi pogledi skozi objektiv. V primerjavi z razkošjem več kot 200 podob je videti, kot da pripada besedilu le obrobna vloga. A ni tako. Vsako izmed devetih poglavij, v katerih se Gogala s kraške planote prek Robu postopoma spušča v dolino Dragonje in naposled seže do solin in obrežja slovenskega koščka Jadrana, ima namreč obsežen uvod, ki napove, kaj bodo pokazale fotografije. Tudi mnogi v le nekaj besed strnjeni spremljajoči podpisi k posnetkom so več kot zgolj faktografski povzetki - kaj prikazujejo ter kje in kdaj so bili narejeni. Marsikateri opis ali prizor je hvalnica naravi s poetičnim pridihom podobno življenja vzdušja in razpoloženja v delčku sekunde, ko je pritisk na sprožilec ustavil čas. Iz zapisanega v besedah in še bolj na občutljivi površini filma odseva avtorjeva posebni posluš in pretanjeni občutek za pravi trenutek. Trenutek, na katerega, kot tudi izvemo, mora nemalokdaj čakati zelo dolgo in vztrajno.

Še dobro, da mu včasih priskoči na pomoč tudi sreča in se mu tak dragoceni pravi trenutek ponudi kar sam. Na primer, kadar med sprehodom po čedalje bolj zaraščeni kraški gmajni naleti na cvetočo redko gor-

sko logarico ali ga vzradostijo veliki rdeči cvetovi potonik, ki jih uzre za grmom.

V prologu lahko, na primer, preberemo, kako je potekal fotografski lov na čebelo, ki mu je "zletela izpred objektiv ravno v trenutku, ko jo je uspel izostriti v iskalcu". Zaradi napetosti in razburjenja so se mu začele tresti roke. Ne nazadnje najbrž tudi zato, ker pred seboj ni imel "navadne" čebele, temveč samotarsko Greffejevo opnarko, ki jo je dan prej po večletnem neuspešnem iskanju odkril na robu Trnovskega gozda. Čeprav je že naredil nekaj posnetkov te zelo redke žuželke, se je bal, "da je šlo povsod kaj narobe: ali se je čebela obrnila tako, da se ne vidi njenih značilnosti, ali pa jo je zastirala kakšna rastlinska bilka ... Hitrega giba ne smem narediti, saj bi splasil previdno žuželko. Končno se ji uspem približati ..."

Že avtorjev opis te uvodne epizode priča, da je bil nastanek malone vsakega posnetka - najnovejši je iz letošnjega aprila, najstarejši pa izpred štirinajstih let - svojevrstna pustolovščina. Dogodek, pri katerem so imela poleg napetih čutil in sodobne tehnike nemalo opraviti tudi čustva. Razlog, zakaj po svoj odmerek fotografskega in raziskovalnega adrenalina najraje odhaja na Kras in v Istro, pa je po Gogalovih besedah predvsem njuna izjemna naravna raznovrstnost. Kras, ki leži na meji vzhodnosredozemske in zahodnosredozemske favnistične regije ter na stičišču sredozemskega in celinskega sveta, naseljujejo prebivalci vseh teh območij. Poleg številnih kobilic in drugih, med njimi tudi mnogih endemičnih vrst žuželk, je Gogala med svojimi pohodi samo divjih čebel odkril 317 vrst! In povrhu vsega še dotlej neznano vrsto travniške stenice, ki ji je dal ime burjevka.

Naravoslovec Andrej Gogala pa ima med svojimi samotnimi raziskovalskimi pohodi odprte oči tudi za druge pojave. Z za-

skrbjenostjo spremlja človekovo nerazumno poseganje v naravo oziroma njegovo vplivanje na sestav favne in flore ter nepremišljeno urbanizacijo. Pri tem se, kljub možnim mračnim scenarijem, že v bližnji prihodnosti, o katerih tudi razmišlja, raje tolaži "z mislijo, da je narava sposobna obnavljanja, četudi ostane živih le nekaj izmed več milijonov živih bitij," ne da bi pozabil opozoriti, da bo "naše lastno življenje veliko bolj pusto in manjvredno, če ne bomo mogli doživljati stika z neokrnjeno naravo".

Knjiga Andreja Gogale KAMEN, VODA, SONCE IN VETER se torej dotika različnih ravni "sobivanja" oziroma vzajemnega vplivanja teh štirih elementov. V različnih trenutkih in razpoloženjih jo je mogoče sprejemati na različne načine, vedno znova poučno in vznemirljivo. Z razkrivanjem lepote in zanimivosti obeh pokrajin, Krasa in slovenske Istre, ter z opozarjanjem na posebnosti njunega rastlinstva in živalstva pa bo, kot še upa skromni avtor, morda tudi nekaj pripomogla k "prizadevanjem po ohraniti narave, ki se mora stalno umikati cestam, železnicam, elektrarnam ..."

Knjigo dr. Andreja Gogale KAMEN, VODA, SONCE IN VETER je mogoče kupiti za 5.000 SIT v Muzejski knjigarni Prirodoslovnega muzeja Slovenije ali jo naročiti v tem muzeju po faksu na št. 01/241-09-53 in z elektronsko pošto na: uprava@pms-lj.si. Naprodaj pa je v Ljubljani v Geodetskem zavodu, v knjigarnah Vale Novak v centru mesta in v City parku in v Konzorciju Mladinske knjige ter v Intersparu, v Celju v Kulturnici ter v Kopru v Domu knjige založbe Mladinska knjiga in v knjigarni Libris.

Iztok Ilich, Ljubljana

Pogrebna maškarada

Iztok Ilich

Kratek sprehod skozi zgodovino kriminalke kot posebnega literarnega žanra, ki se ponekod prekriva z detektivko, pokaže, da se na Slovenskem v stotridesetih letih od Jakoba Alešovca, avtorja naše prve kriminalke (Iz sodnijskega življenja) naprej, ne moremo pohvaliti ne s številom avtorjev ne s številom spisov, ki bi jih mogli brez zadrege uvrstiti v ta »predal«. Izkaže pa se tudi, da med sodobnimi slovenskimi pisci, specializiranimi za to področje, v zadnjih letih pripada - ob Igorju Karlovšku - najvidnejše mesto Sergeju Verču, ki ga večina kljub temu bolj pozna po drugih njegovih nastopih, zlasti na gledaliških odrih in za njimi ter na televizijskih zaslonih.

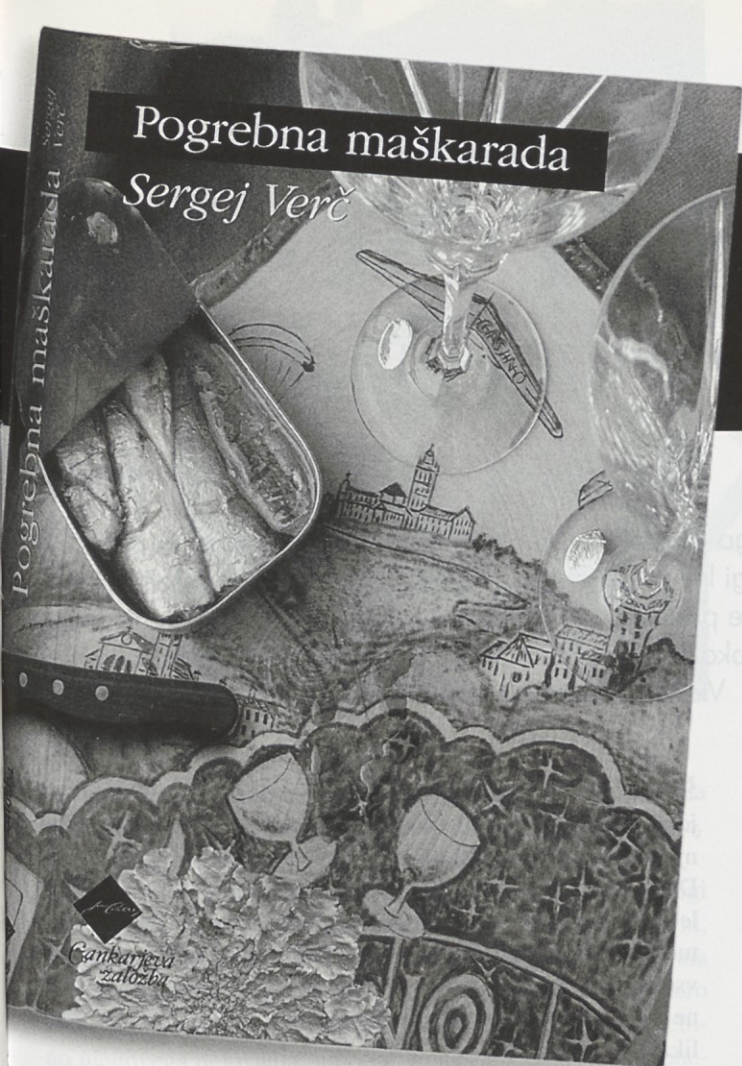

Sergej Verč, književnik in režiser iz Trsta, urednik dramskih sporedov na Radiu Trst A. Avtor dramskih del Kocke v kocki (1967), Ko luna škili... (1972), Samo malo jih zaide v te kraje (1987), Evangelij po Judi (1988, Grumova nagrada), Tanzschule (1990), Ivan in Ivana (1999). Leta 1991 je objavil prvi kriminalni roman *Rolandov steber* in leta 1998 drugega *Skrivnost turkizne meduze*. Kot soavtor podpisuje številne gledališke, radijske in televizijske satirične kabarete. Bil je večkrat nagrajen, med drugim leta 1994 z nagrado Prešemovega sklada za radijsko režijo celotne Dantejeve Božanske komedije.

Kriminalka kot sodobna meščanska preobleka tradicionalnega pustolovskega oziroma viteškega romana, v katerem plemenito dobro zmagaja nad podlim zlom, je z Verčevim komisarjem Benjaminom Perkom dobila tudi prepoznaven lik bistrega in pogumnega tržaškoslovenskega Sherlocka Holmesa, ali morda raje, v duhu današnjega časa, Jamesa Bonda. Prav lik Bena Perka, šefa letečega oddelka tržaške policije, pod debelo, raskavo kožo strogega policista, v resnici pa mehke, nemalokdaj tudi presenetljivo naivne duše, povezuje novi Verčev kriminalni roman *Pogrebna maškarada* z obema prejšnjima - *Rolandov steber* (1991) in *Skrivnost turkizne meduze* (1998). V vseh treh knjigah se kot v svojevrstni trilogiji srečujejo in dopolnjujejo tudi posamezne zgodbe, ki v luči novih odkritij pred bralcem na novo odstirajo ozadja ali povezuje že prej (nekaterih le na videz) razrešenih Perkovih primerov.

Tak primer je tokrat primer nesrečne smrti – kot so hoteli tisti, ki so vedeli, zakaj, prikazati očiten umor - Emila Luina - in njegovo povezanost s skrivnostnim izginotjem mogočnega usmerjevalca mednarodnih kriminalnih poslov profesorja Caltagiromeja. Gizdalinski grobijan, zvodnik, tihotapec in prešuštnik Luin sicer ni izmed večjih »rib« v hudodelski združbi, ki jo večše razkriva Verčeva knjiga, je pa eden izmed vozlov, ki držijo skupaj orjaško mrežo. V trenutku, ko vztrajnemu inšpektorju Perku s pomočjo inšpektorja Ayale in drugih zvestih sodelavcev, ki še zaupajo v vrednote, kot so poštenje, pravičnost in ljubezen, uspe razvozlati ta voz, začne razpadati tudi vsa na videz neuničljiva mreža povezav najhujših malopridnosti vseh vrst.

Dramatičnih preobratov polno dogajanje v romanu pogosto usmerjajo naključna odkritja, za povišane odmerke adrenalina v bralčevih žilah pa poskrbijo živi opisi divjih nočnih avtomobilskih dirk, ugrabitev, naročenih umorov, zamenjav trupel in strelskih obračunov, ki si sledijo v bliskovitem zaporedju filmskih prizorov. Nasilje in zvijačnost sta rdeča nit srhljivega prepleta trgovine z mamili, tihotapljenja cigaret in ljudi ter mafijskih poslov, povezanih s tajnimi službami z obeh strani meje. Ko že kaže, da tega uničujočega plazu ne more ustaviti nič več, potegne neupogljivi komisar

Perko iz rokava svoje najmočnejše adute in zmaga v smrtno nevarni igri, v kateri pogosto ni jasno, kdo je na kateri strani in komu je mogoče zaupati.

Avtor kaže izostren občutek za podrobnosti - ki so v dobrih kriminalkah seveda odločilnega pomena. Preseneča s poznavanjem različnih kriminalističnih postopkov in metod, izkaže se tako za poznavalca piva kot tudi človeške anatomije oziroma prosekture, povrhu pa od časa do časa kot zlahtno »začimbo« primeša še ščepec ali dva dialogov v slikovitem kraškem narečju. Čeprav je za razumevanje mednarodne prepletenosti kriminala, ki jo tukaj odstira Sergej Verč, nujnih nekaj skokov v Črno goro in južno Italijo pa v zapuščene Abitante in zlasti v Trst, je ključno prizorišče zapleta in razpleta Perkovega spopada z nevarno hudodelsko družino predvsem del Krasa med Vogljami in Dutovljami, ki na tak način gotovo še ni vstopil v literaturo. Kakšen je ta razplet, pa se, ker gre za napeto kriminalko, seveda ne spodobi povedati ...

Knjigo - prijetno branje, ki utegne med bolj zvedavimi Kraševci sprožiti tudi ugibanja »kdo je kdo« v njej, je izvrstno oblikovala Maja Licul, izdala pa Cankarjeva založba.

Odlomek iz nove knjige Sergeja Verča

POGREBNA MAŠKARADA

...
Del popoldneva je komisar preživel v popolnem brezdelju, ki je človeku v užitek, če ve, da je dotlej dobro opravil svoje delo. Kakšen teden! Dogodki so se vrstili s tako naglico, kakor da bi nekdo sprožil plaz zamolčanih, prikritih, predvsem pa izkrivljenih resnic. Ena od teh je bil tudi Emil Luin, tragikomična podoba brezhrbteničnega moškega, razpetega med dve ženski, ki sta si ga obe lastili, nobena pa mu ni bila pripravljena zares pomagati. Če je dobro pomislil, niti njegova žena, gospa Zora. Mar ni čudno, da mu je pred petimi leti dovolila kar tako oditi, vsa ta leta mirno prenašala njegovo odsotnost, ko pa se je, vsaj po besedah Silve Žerjal, pred kratkim spet pojavil v vasi, ga je s histeričnim izpadom zvelkla domov. Pretkano komedijantstvo grobo odslovljene žene ali neobvladovanje predolgo zatrtih čustev?

Kaj pa Silva Žerjal, njena tekunica v ljubezni? Ko je bil njen ljubi Emil vsaj tristo štirinšestdeset dni v letu na službenem potovanju, njen zakonski mož pa še en dan več na morju, si je šarmantna pohotnica lajšala in slajšala življenje z osvajanjem policijskih komisarjev in najbrž še koga. Je res ljubila Emila?

Ob domnevi, da je še živ - kje bi se torej lahko skrival Emil Luin? Doma pri ženi ali nekaj metrov stran pri Silvi Žerjal? Tisti neznanec je že najmanj trikrat prišel v vas, vsaj tolikokrat mu je zadišalo po cigaretah. Kaj ni to pomenilo, da je razpolagal s podatki o Luinovi navzočnosti v teh krajih? Toliko bolj, če je bilo verjeti Silvi Žerjal, da je kriminalist z notranje uprave.

Kdo torej leži v tisti krsti na katinarskem pokopališču, se je vprašal komisar. Pa še nekaj mu ni šlo v račun. Podoba naivnega babjeka se mu nikakor ni skladala s podobo nevarnega človeka, ki ga preganjajo tako mafija kot tajne službe. Luin je bil dokaj premožen in žensk mu prav gotovo ni manjkalo. Najbrž niti varnih skrivališč. Če se je torej res skrival v vasi, zakaj ravno tu, kjer mu okolica ni bila najbolj naklonjena?

Tržaški Sokol

in njegov dolgi let

Uredništvo

Bralce revije Kras bi radi opozorili na knjigo mentorja slovenskega športa na Tržaškem in publicista prof. Bojana Pavletiča "Tržaški Sokol in njegov dolgi let", ki je izšla v Trstu leta 1999 ob stotridseseti obletnici organiziranega slovenskega športa na Tržaškem. Je prva celovita raziskava o prisotnosti slovenskega športa v Trstu ter njegovi okolici. Kupiti ali naročiti jo je mogoče v Tržaški knjigarni, Via S. Francesco, 34135 Trst, tel. (0039) 040 635 957

Na 150 straneh velikega formata predstavlja obdobje od začetkov organiziranega športnega udejstvovanja Slovencev na tem prostoru leta 1850 in ustanovitve Južnega Sokola leta 1869 v Trstu, njegove hitre prepovedi, pa ustanovitve Tržaškega Sokola leta 1882, zgraditve Narodnega doma 1904, nastanka orlovstva in Tržaškega Orla, pridobitve nove telovadnice leta 1913 v prostorih takratne Slovenske trgovske šole do prve svetovne vojne, kar je pomenilo konec prvega obdobja slovenskega športa na Tržaškem in Tržaškega Sokola. Nadaljuje prikaz prizadevanj tamkajšnjih slovenskih športnikov, da po končani vojni in po prihodu italijanske uprave na Tržaško obudijo sokolska društva, opiše njihove temne slutnje po požigu Narodnega doma v središču Trsta leta 1920, ki so se začele uresničevati z nastopom fašizma in s požigi sedeža rojanskega Sokola, svetoivanskega Narodnega doma in barkovljanskega Narodnega doma ter dosegle vrhunec z ukinitvijo vseh slovenskih društev na območju Italije, čemur je sledil upor slovenskih športnikov. Sklene pa oživitev njihovega športnega udejstvovanja po drugi svetovni vojni, ko so uspeli dograditi novi Stadion 1. maja pri sv. Ivanu, obnovili številna športna društva na tržaškem in ko so hkrati med mlajšimi športniki prevladali sodobni, stvarni in življenjski pogledi na šport brez političnega sektaštva. To je leta 1959 omogočilo ustanovitev Športnega združenja Bor, kateremu so predstavniki nekdanjih tržaških Sokolov leta 1989 simbolično izročili novi prapor in združenje formalno razglasili za nosilca in nadaljevalca tradicij v davnem letu 1869 ustanovljenega Telovadnega društva Južni, pozneje Tržaški Sokol.

Predsednik Športnega združenja Bor **Aleksander Rustja** je v predgovoru knjige zapisal, da so jubileji običajno mejnik, ko se človek podrobneje ozre v preteklost in ob tem poskuša izmeriti v času prehojeno pot ter ji določiti vrednost.

"Tudi 130-letnica slovenskega športa v Trstu", nadaljuje Rustja, "predstavlja obdobje, v katerem se je od ustanovitve Južnega Sokola pa do današnjega nadaljevalca njegovih tradicij,

Športnega združenja Bor, zvrstila vrsta dogodkov. Ti so s svojo vraščenostjo v našo krajevno zgodovino soustvarjali življenje rodov naših prednikov in so s tem tudi del našega življenja. Da bi lahko vse, kar je bilo storjenega v skoraj poldrugem stoletju slovenskega športa v našem mestu, ovrednotili ter temu tudi določili prostor in vlogo v širšem tržaškem okviru, je bilo vsekakor treba zbrati tiste podatke, ki so danes vsaj do določene mere še dosegljivi ter jih predstaviti v presojo v obliki publikacije.

Prav to pa je bil vzvod za odločitev o natisu te knjige z zgodovinskim pregledom vsega, kar se je v slovenskem športu dogajalo v Trstu od njegovih začetkov dalje. Brez poznavanja lastnih korenin tudi sedanost ne more rasti na trdnih temeljih; na takih, ki dopuščajo optimizem in vero v bodočnost.

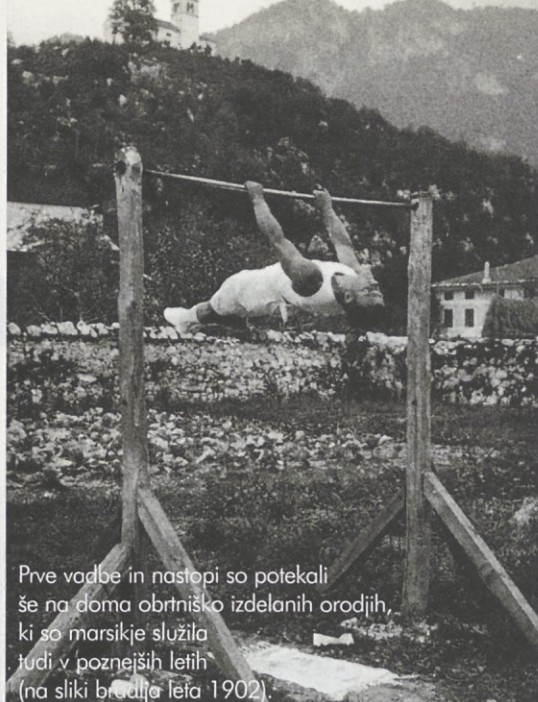
Za izčrpno raziskavo se moramo zahvaliti avtorju, mentorju slovenskega športa prof. Bojanu Pavletiču, kajti brez njegovega truda in zavzetosti prav gotovo ne bi slovenski zamejci v Trstu danes imeli tega, kar je bilo v povojnih letih ustvarjeno na temeljih zapuščine nekdanjega Sokola.

Prav tako smo dolžni iskreno zahvalo Zadružni kraški banki za njen dragocen prispevek, brez katerega bi ta publikacija le težko izšla.

Knjiga o slovenskem športu v Trstu naj bo vsekakor starejšim generacijam spomin na veliko delo, ki so ga opravile, mladim pa vzpodbuda in vodilo za to, kar ustvarjajo danes in kar bodo v bodočnosti!"

Avtor knjige "Tržaški sokol in njegov dolgi let" prof. **Bojan Pavletič** pa je v spremni besedi zapisal:

"Pisati o zgodovini slovenskega športa v mestu Trst je vsekakor podvig, ki terja predvsem čas; zlasti zato, ker je zbiranje zgodovinskih dokazov izredno težko in zahtevno delo. Časa pa avtor ni imel na pretek glede na to, da je odločitev o izdaji že

Prve vadbe in nastopi so potekali še na doma obrtniško izdelanih orodjih, ki so marsikje služila tudi v poznejših letih (na sliki brodlja leta 1902).

pred proslavo 130-letnice slovenskega športa v Trstu, padla razmeroma pozno in je zato pisanje potekalo v časovni stiski.

Veliko težavo je predstavljalo tudi dejstvo, da so bili mnogi dokumenti v času fašizma ali med obema vojnama uničeni, marsikatera dejavnost pa se je v določenem obdobju odvijala enostavno brez pisnih ali drugih dokazov. Za marsikatero društvo tako ni mogoče natančno ugotoviti področje ali vsebino njegovega delovanja, niti kdaj je nastalo, ne kdaj je prenehalo delovati. Pa tudi obstoječi dokazi, zlasti v spominski literaturi, so večkrat dokaj nezanesljivi in se v različnih virih med seboj razlikujejo.

Pri pisanju te knjige se je bilo tako treba opreti predvsem na že obstoječo zgodovinsko literaturo, zlasti na pionirski opus prof. **Alda Rupla**, na spominske zapise v raznih tiskih, na (večinoma skromne) prispevke v periodiki obdobja, v katerem se je razvijal naš šport, na raziskave v raznih (predvsem tržaških in ljubljanskih) arhivih, med katerimi so bili dragocen vir podatkov zlasti nekateri policijski dokumenti, za določeno obdobje pa tudi zasebni arhiv g. **Dušana Jakomina** v Šklednju.

Slikovne podatke, ki bogato dopolnjujejo to knjigo, je skoraj v celoti omogočil Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu.

Za nekoliko zgoščeni prevod vsebine knjige v italijanski jezik je vestno poskrbel **Sergij Pahor**.

Pričujoče delo, ki je v bistvu prva celovita raziskava o prisotnosti slovenskega športa v mestu Trst, se bralcu nikakor ne predstavlja kot zbirka zgodovinskih podatkov dokončne vrednosti, ampak predvsem kot izhodišče za celovitejšo presojo te naše pomembne dejavnosti, ob zavedanju, da bo treba v bodoče še marsikaj dopolniti, morda pa to ali ono tudi popraviti.

Toda to čaka prihodnje raziskovalce naše preteklosti".

Na množičnih prireditvah je izstopala zlasti sokolska konjenica (na sliki 16.6.1912 na Opčinah).

Telovadno društvo Sokol iz Komna je v Tržaški župi zastopal v sezoni 1912-13 njegov starosta Josip Hočevnar iz Štanjela.

Na veliki proslavi v tržaškem Kulturnem domu 24. novembra 1969 je predstavnik nekdanjih sokolov Marjan Dolgan izročil novi društveni prapor Združenju slovenskih športnih društev v Italiji, to pa ga je predalo Športnemu združenju Bor ter ga kot edino slovensko mestno društvo v Trstu imenovalo za nositelja in nadaljevalca tradicij nekdanjega Tržaškega Sokola.

Vse slike iz knjige Bojana Pertota "Tržaški sokol in njegov dolgi let".

BARKOVLJE (Barcola)

Bruno Lisjak-Volpi

Barkovlje, sedaj že predmestje Trsta, še pred nedavnim slovenska vasica, so bile poznane predvsem po svojih ribičih, pomorščakih in ladijskih tesarjih. Ker so bili v bližini kamnolomi peščenjaka, so se ljudje tod ukvarjali tudi z zidarstvom in gradbeništvom. Iz Barkovelj so bili tudi podjetniki, ki so zgradili del tržaškega pristanišča in veliko pomembnih zgradb v Trstu. Med njimi tudi slovenski Narodni dom po projektu arhitekta Maxa Fabianija, ki so ga italijanski fašisti leta 1920 požgali.

Kraj ima zelo lepo lego pod pobočjem kraškega roba in je podoben dolini, ki se proti jugu odpira morju. Center naselbine sta bila kapelica sv. Jerneja in mali pristan ob lepi peščeni plaži. Tam, kjer je bila Jernejeva kapelica, so leta 1785 zgradili cerkev in leta 1838 še zvonik. Verniki, ki so zelo častili sv. Jerneja, so zbirali denar za zvonove, zato sta bila na njih napisa. Na manjšem: *Po blagodarih barkovljanov sem bil izlit 1873 - Gospod usliši moj glas!* Na večjem pa: *Povečan z milodari župljanov in dobrotnikov.*

Pogled v zgodovino

Barkovlje so v dokumentu, datiranem s 26. september 1826, opisane takole:

Katastrska občina Barcole ni vas kot taka, temveč skupina hiš, združenih na kraju ob morju imenovanim St. Bartolomeo, kjer je cerkev. Ostale hiše so raztresene po ozemlju. V glavnem služijo kot stanovanja kmetom, posestnikom in kolonom. Kraj je približno uro daleč od mesta. Ta občina pri-

pada oblastem, ki se nahajajo v Trstu. Meji z občinami Greta, Opčina, Kontovel in na zahodu z morjem.

Stanovalci: 279 moških, 274 žensk. Hiše: 77 pokritih s korci. Živina: 5 volov, 5 krav. Ceste: najkrajša na Kontovel-Prosek, na Greto. Vinogradi: 58, 25 oljčnih nasadov. Obstaja ena šola. Razen s kmetijstvom se ljudje ukvarjajo že z ribolovom, s pridobivanjem kamenja za zgradbe, s prodajo balasta za ladje, s prevažanjem kamenja z barkami.

Prenekateremu bralcu ne bo jasno, kaj pomeni *prodaja balasta*, zato je potrebno pojasnilo. V tistih časih se je vse pomorske prevoze opravljalo s tovornimi jadrnicami. Tržaška luka jih je bila vedno polna. Prihajale so polne vsakovrstnega blaga iz daljnovzhodnih, ameriških, indijskih in drugih pristanišč. Po izkrcanju tovora so se vračale zvečine brez tovora. To pa je bilo za vsakega kapitana velik problem, saj prazna, nena-tovorjena jadrnica ni mogla pluti v močnem bočnem vetru. Prevrnila bi se, ker v spodnjem skladiščnem delu ni imela protiuteži - balasta. Zato se je razvila trgovska dejavnost, to je dovažanje in prodajanje kamenja za balast, italijansko "zavorra" v pristanišču zasidranim jadrnicam. V tržaški luki so za to skrbeli Barkovljani, ki so jih imenovali "šavornati".

Barkovlje so bile poznane tudi zaradi lova na tune in velikih trat za sardone, ki jih je vleklo do petdeset ljudi hkrati na obalo pri cerkvi in pokopališču. Tune so lovili v glavnem na lovišču "Vejal", kjer so sedaj javna kopališča, in "Na Ščku", kjer je na obrežju znana restavracija Marinella. Lovu na tune je nekoč prisostvoval tudi kralj dveh Sicilij Ferdinand IV., kjer ga je gostil veleposlanik Prandi. Kralj je podaril ribičem 20 zlatih cekinov in ženskam, ki so plesale

na slavlju v narodnih nošah, 10 cekinov.

Proti koncu 20. stoletja so se v Barkovljah razvila razna industrijska in gradbena podjetja, med njimi tudi dve podjetji za predelavo rib. Gradbeno podjetje "I. Martelanc i. dr." je zaposlovalo 1400 ljudi in sodelovalo pri gradnji nove luke ter zgradilo pristanišče za lesnine v Škednju, Ciril Metodovo šolo pri sv. Jakobu, Narodni dom, številne velike stavbe v mestu, mnoge pomole v Puli in v Dalmaciji ter večino vil v Barkovljah, med njimi tudi vilo Jakić v ruskem slogu, ki je sedaj pred borovim gozdičem. Anton Jakić je bil po rodu Hrvat in urednik časopisov Slavenska misao, La pensee Slave, Il diritto Croato, Il pensiero Slavo. Ta vila je zelo motila italijanske iredentiste, ki so hoteli izriniti s tega obrežja vse, kar je bilo slovenskega in slovanskega. Razglašali so, da je s svojimi kupolami prava grdoba, ki jo je treba čim prej odstraniti. V resnici pa je zelo lepa in še sedaj krasi barkoveljsko obrežje.

Barkovljam so prinašale zaslužek tudi perice. Skoraj vse so prale doma in likale žehto najprej za letoviščarje, potem za bogate Tržačane. Na mnogih starih fotografijah vidimo velike količine perila, ki se sušijo na travnikih.

V Barkovljah sta delovala dva "škvera", ladjedelnici; večji pod sedanjim svetilnikom in manjši, čisto slovenski, ki je služil vsem ribičem in šavornantom.

Barkovljanski pristan

V starih časih so ribiči v glavnem uporabljali enodebelne drevake - čupe, ki so si jih izdelovali sami s tesanjem. Po uporabi so ta plovila vlačili na prod, kar ni bilo prak-

Najstarejša fotografija Barkovelj, verjetno iz leta 1871.

V ospredju ladja na prvem škveru, na desni cerkva, za njo na obali stari pristan tik ob ozki cesti v Miramar, v daljavi za zadnjimi hišami pa je drugi škver. (A.C.S.A.)

tično. In bilo je zelo naporno. Še zlasti, kadar so valovi ob nevihtah butali do njiv. Zato so si ribiči leta 1847 zgradili manjši pristan ob kapelici sv. Jerneja. Sami so ga vzdrževali in popravljali, a je sčasoma postal neuporaben, ker so v viharjih visoki in silni valovi metali čez nizek valobran pesek in kamenje in ga z njim napolnili.

Ker je ladjevje številčno naraščalo, je 3. januarja 1870 petindvajset lastnikov ribiških in tovornih bark naslovilo prek tržaškega magistrata prošnjo na Cesarsko kraljevsko vlado, naj popravi in razširi pristan. Med drugim so v prošnji tudi zapisali:

... ob nevihtah in brodolomih podpisani večkrat tvegajo svoja življenja pri reševanju nesrečnikov in tudi v bodoče se bodo tako ravnali. Barke in njihove posadke so vedno, celo ponoči in ob slabem vremenu, pripravljene prevažati balast na prazne tovrne jadrnice v nevarnosti... ker pa te barke plačujejo letni davek, bi bilo prav, da se zanje zgradi pristan, sicer bodo njihovi lastniki prisiljeni opustiti tako dejavnost ... nazadnje hočejo ponižno opozoriti na to, da je Slavna Cesarsko Kraljeva Vlada že zgradila in popravila vse pristane v Istri, zato upajo, da bo priznana tudi ta neobhodna potreba.

Zanimivo je, da so bili izmed petindvajsetih podpisnikov samo trije označeni s križcem, ker so bili nepismeni. To je za tisti čas dokaz visoke kulture naših pomorščakov v primerjavi z drugimi.

Prošnja podpisnikov je naletela na razumevanje Pomorske vlade. Dvaindvajsetega julija 1871 je poslala k pristanu komisijo, v kateri je bil tudi slovenski poslanec Ivan Nabergoj. Komisija je določila, da se spleča zgraditi popolnoma nov pristan široko navzven in zasuti starega. Že 5. decembra 1871 je bila razpisana javna licitacija za

zgraditev objekta v osemnajstih mesecih. Po raznih birokratskih zapletih je bila 22. decembra 1871 podpisana pogodba za ceno 29.150,25 florintov. Delo sta dobila domača podjetnika Ivan Marija Pertot in Matej Pertot, ki sta z gradnjo takoj pričela, saj je bil rok za zgraditev pristana kratek. In neglede na razne nevšečnosti ter nevihte so novi pristan izročili svojemu namenu konec decembra 1873.

Po zgraditvi novega, večjega pristana v Barkovljah sta se pomorski promet in število ladij naših pomorščakov in ribičev hitro povečevala. Zato so ti leta 1897 spet zaprosili za razširitev pristana, a brez uspeha. Še eno, precej odločno prošnjo, so naslovili na Pomorsko vlado leta 1913, a bilo je prepozno, saj se je naslednje leto začela prva svetovna vojna.

Barkovljanski škver

Slovenski škver - ladjedelnica - je bil nekadaj točno tam, kjer se stara pot na Kontovel začne vzpenjati. Sedaj je tam ob borovem gozdu vodomet...

Škver so postavili na pobudo konzorcija ribičev in šavornantov, ki ga je uradno predstavljal domačin Andrej Martelanc. Kakor povsod so lastniki v njem v glavnem potegovali na suho ladje, jih čistili, popravljali in tudi gradili. Ukvarjali pa so se tudi z razdiranjem starih, dotrajanih tovornih jadrnic, barkač in drugih lesenih plovil, kar je dajalo škveru posebno obeležje. Pridobljeni stari les so prodajali za kurjavo, dele tistih ladij, ki so bile zgrajene iz dragocenega lesa, kot sta teak in mahagonij, so prodajali domačim mizarjem, ki so iz njega izdelovali luksuzno pohištvo. Dele iz debele hrastovi-

ne so uporabljali za izdelavo gred, na katere so pritrdjevali tramvajske tračnice. Veliko koristi od te dejavnosti so imele tudi številne perice, ki so dobivale poceni les za kuhanje žehnte in za pridobivanje čistega pepela kot sredstva za beljenje pri pranju.

To organizirano in gospodarsko uspešno delovanje domačinov je začelo motiti italijanske iredentiste, ki so stremeli za tem, da Slovence odrinejo proč od morja. Izmišljali so si najrazličnejše pretveze. Tako so se, na primer, pritoževali nad nespodobnostjo takega delovanja škvera ob cesti v grad Miramar, češ da kviri estetski pogled tržaškim sprehajalcem, itn. Pritiskali so na Pomorsko vlado, naj škver zapre, toda ta jim je odgovarjala, da je taka dejavnost za pristanišče potrebna in da se dela tako povsod po svetu, a se drugod nad tem nihče ne pritožuje. Po nekaj letih pa so iredentisti dobili pravi izgovor, saj se je začelo širjenje ceste v Miramar. Škver je njeno širitev namreč onemogočal... Martelanc se je zaprtju škvera upiral, končno pa je moral pristati na kompromis: Občina Trst je pristala, da na svoje stroške škver prenese bolj ven z zasutjem morja. Pogodbo je podpisal tržaški župan, vendar po navadi, ki velja za naše sosede še danes, Občina Trst pogodbe ni spoštovala. Škver so podrli! Noben protest ni zalegel; niti grožnja slovenskega predstavnika v občinski upravi, da se bodo Barkovljani pritožili sodišču.

Po programu iredentistov, da se Slovence odrine od morja, so še krajši konec potegnili slovenski ribiči. Ko je bil zgrajen novi pristan, so jim prepovedali okrog njega sušiti mreže, kakor so jih sušili prej, češ da obešene mreže kvirajo sprehajalcem pogled na morje. Tokrat tudi protest Pomorske vlade, ki je prepovedi sušenja mrež ugovarjala z utemeljitvijo, da povsod po Dalmaciji in

SLOVENCİ IN MORJE

Istri sušijo mreže okrog pristanov, ni zalegel.

Sedaj tod v Barkovljah ni več ribičev, so pa Slovenci še vedno na morju kot športniki. Prav pod velikim svetilnikom ima svoje prostore slovenski jadralni klub Sirena, ki vzgaja mlade jadralce. Ti dosegajo odlične rezultate in tudi Slovenci zastopajo Italijo na mednarodnih regatah in na olimpijadah.

Povabilo na izlet

V Barkovlje pridete preprosto. Od železniške postaje v Trstu pojdite po obmorski, stari cesti proti Benetkam. Po treh kilometrih boste že na cilju. Če ste z avtom, lahko parkirate ob pristanu in se napotite ob morju čez borov gozdiček. Za njim pridete do javnih kopališč, postavljenih na nekdanjem lovišču tunov "Vejal". Od tod naprej se razteza lepo urejeno nabrežje, ki vas pripelje do gradu Miramar. Med potjo boste naleteli na polkrožni pristan Čedad, ki so ga zgradili kontovelski ribiči, in na restavracijo Marinella. Tam je bilo nekdanje lovišče tunov "Na Ščku". Visoko zgoraj, prav na kraškem robu, stoji nekdanje ribiška vas Kontovel...

Poleti se lahko tod kopljete, saj je trikilometrsko obrežje brezplačno kopališče. Pozimi pa je sprehod prijeten tudi zato, ker je vsa obala v zavetju.

In za konec opisovanja slovenske etnične bale v Tržaškem zalivu še predlog v premislek vsem Slovencem!

Velika večina Slovencev ne ve, da je obala Tržaškega zaliva med Štivanom in Barkovljami slovenska etnična obala in da so na morju pred njo slovenski ribiči lovili tune na slovenski način ter so imeli floto z več kot 400 plovili. Ne ve, da tod živimo Slovenci strnjeno že 1400 let. In ne ve, da je Jugoslavija, ki je nastala po drugi svetovni vojni, leta 1947 to dragoceno slovensko obmorsko zemljo zabarantala za istrsko obalo

Barkovljanski pristan danes... V njem ni več ribiških bark, temveč so privezane športne jadrnice. V ozadju pobočje kraškega roba z vasjo Kontovel.

do Pulja in naprej izključno na račun Slovencev.

Zanimivo je in tragično hkrati, da poleg večine naših ljudi celo profesorji etnologije in politične geografije - prav tisti, ki bi morali po stroki prvi obdelati ves etnični prostor Slovencev in podajati to snov celovito - o tem ne vedo nič ali se delajo, da ne vedo nič. Ljudje se vprašujejo, kako je to mogoče? A odgovor je preprost: te snovi ni v učnih programih Filozofske fakultete v Ljubljani, niti je ni v drugih šolskih učbenikih.

Kakor, da se Slovenci nismo zavedali in se še sedaj ne zavedamo, kako so nam razne nenaklonjene politične in druge sile v 20. stoletju načrtno brisale spomin o našem morju in o življenju Slovencev ob njem - od literature, pesništva, narodopisja do podjetništva, ribištva, pomorstva in nasploh gospodarstva. In to brisanje spomina, se - žal - nadaljuje po inerciji tudi v osamosvojeni Sloveniji. Če je bilo to nekako razumljivo do naše osamosvojitve, je sedaj, ko imamo Slovenci svojo državo, nedopustno in tudi sramotno, saj nam močno škoduje. Vedeti moramo, da naši italijanski sosedje ne le vlagajo milijardna sredstva za vrednotenje in širjenje italijanske kulture in italijanskega jezika v Istri, ampak hkrati tudi po vsej svoji državi od Alp do Sicilije vodijo uspešno informacijsko kampanjo o nekakšni "nepravični" vsiljeni jim meji in o izgubljenih ozemljih po drugi svetovni vojni.

K temu je treba dodati, da razumni in daljnovidni državniki ščitijo ozemlje svoje države, njeno kulturo in njen jezik pred

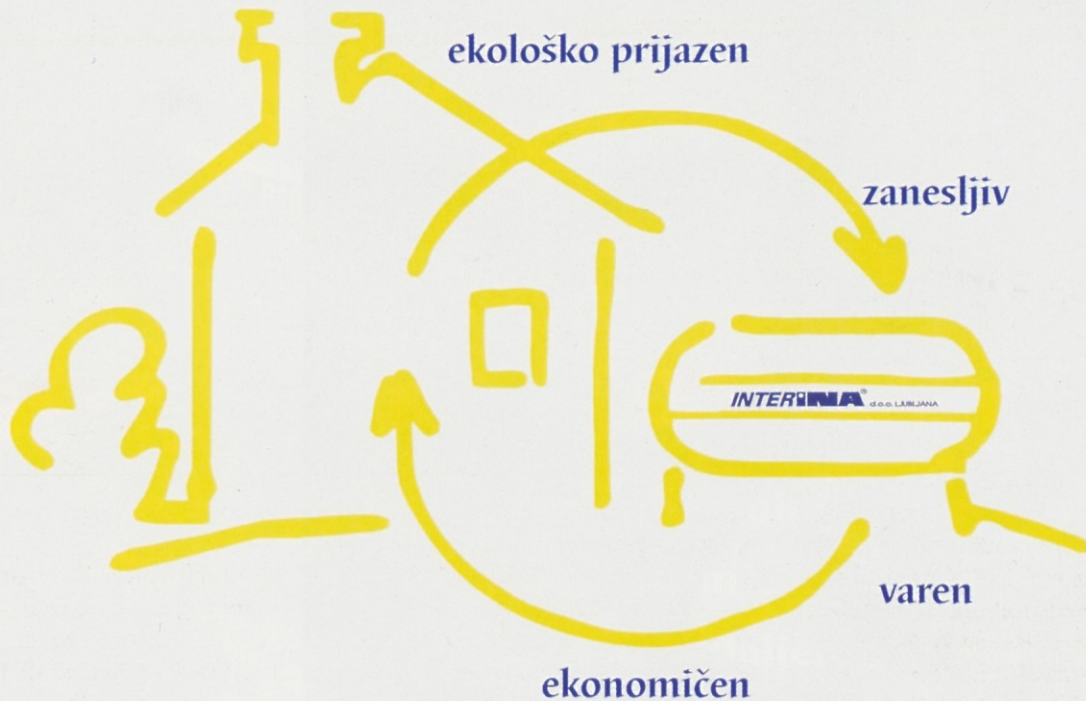
svojim pragom, zunaj njenih meja. Še zlasti s pomočjo svojih sonarodnjakov. Slovenija pa tega, celo pred izzivi globalizacije, ne dela niti doma, kar utegne imeti pogubne daljnosežne posledice.

Da bi naredili konec takšnemu škodljivemu ravnanju, je treba čim prej napisati "pozabljeno" zgodovino Slovencev ob njihovi etnični obali Tržaškega zaliva v šolske učbenike. Za to so odgovorni resorno ministrstvo, strokovnjaki in slovenski intelektualci. Hkrati je za ozaveščanje Slovencev nujna vzajemna informacijska kampanja vseh slovenskih medijev. In v tem bi morali sodelovati tudi predstavniki slovenske države... Sosedje to znajo in med svojim zadnjim obiskom v Trstu je italijanski predsednik Ciampi pozval svoj narod na obeh straneh meje z geslom: "Italijani, ravnajte tako, da se ohrani visoko ime Italije v Istri!"

Zato poudarjam, da je nas vseh in vsakogar posamično moralna dolžnost po svojih pristojnostih in močeh storiti, da zamujeno nadoknadimo! Če že ni prepozno!? Kajti, če nam to ne bo uspelo, ne bo opravičila. Problem je namreč preprost, je razrešljiv in ne bremeni državnega proračuna!

Bruno Lisjak-Volpi, pomorski kapitan - publicist za pomorske in ribiške vede, direktor Ribiškega muzeja Tržaškega Primorja, 34134 Trst, Via Commerciale 178/1, Italija

ENERGIJA SEDANJOSTI IN PRIHODNOSTI
UTEKOČINJENI NAFTNI PLIN
v malih plinohramih

Nudimo vam:

- najem nadzemnih in podzemnih plinohramov pod ugodnimi pogoji
- svetovanje, montažo in vzdrževanje plinskih postaj
- strokovno dežurno službo, ki je na voljo 24 ur na dan
- hitro in zanesljivo dobavo plina
- brezplačni telefon za naročila plina 080 2290

INTERINA[®] d.o.o. LJUBLJANA

informacije:

SEKTOR PLIN KOZINA

6240 Kozina, Dolinska 14

tel.: 05 618 10 00

fax: 05 680 20 31

dežurna služba: 041 772 956

e-mail: plin.kozina@interina.si

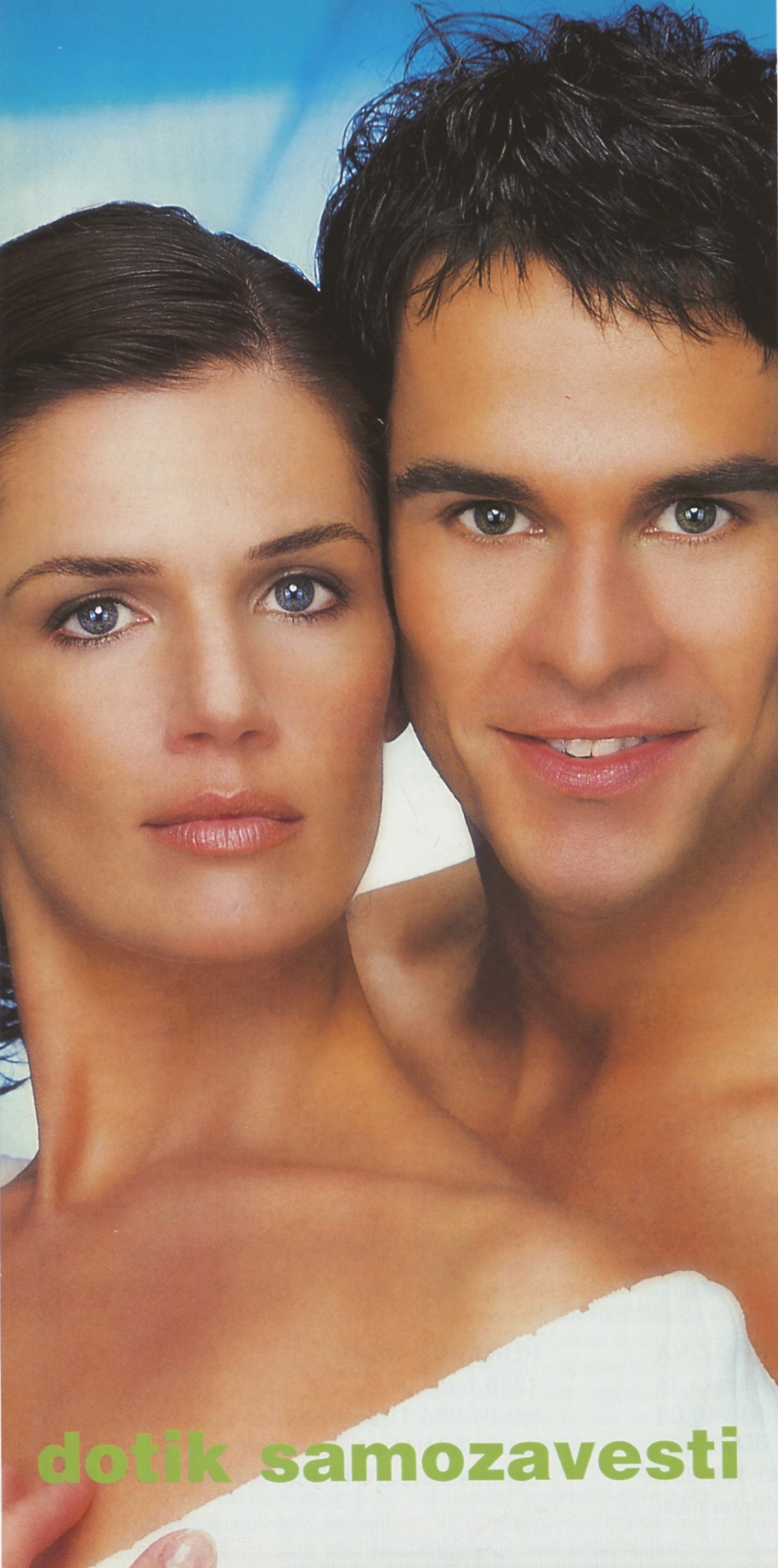
PLINARNA TRZIN

1236 Trzin

tel.: 01 564 11 45

fax: 01 564 11 44

dežurna služba: 041 668 144

VITASKIN

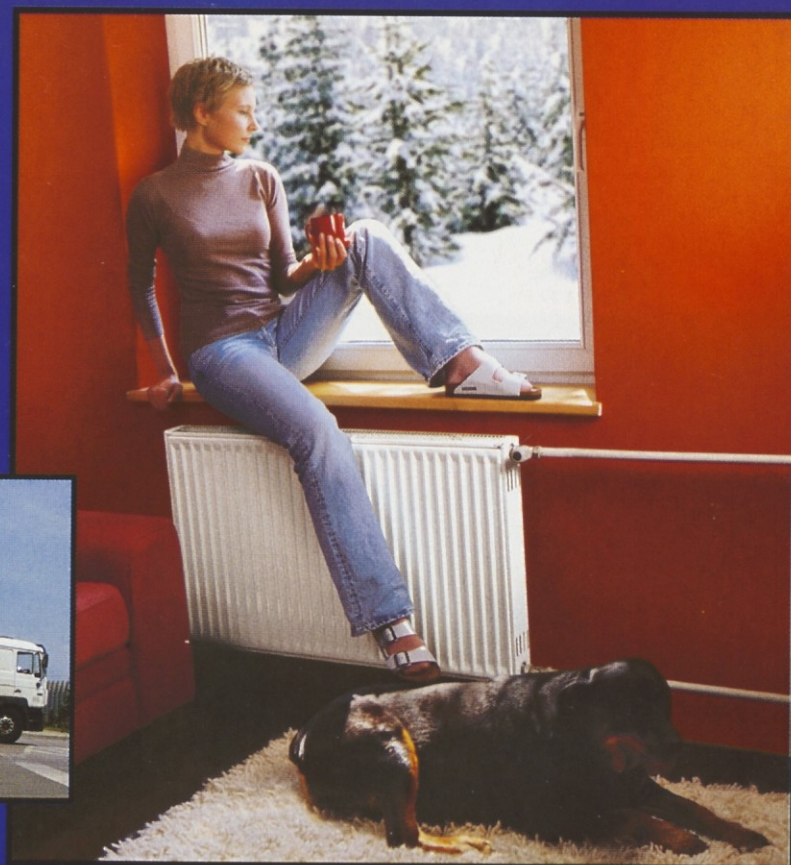
Kozmetika z znanjem

dotik samozavesti

Vitaskin živi za vsako kožo. Svoje ime daje številnim izdelkom negovalne in dekorativne kozmetike. Med njimi boste lahko izbrali tistega, ki vam je najbolj pisan na kožo. Vitaskin s svojo široko paleto pokriva tako žensko kot moško kozmetiko, poskrbi za problematično mlajšo in zahtevnejšo zrelo kožo, za celostno nego telesa in pomaga pri odpravljanju posebnih težav.

Vitaskin ni samo kozmetika, je tudi ime z znanjem in dolgoletnimi izkušnjami ugledne mednarodne farmacevtske družbe.

 KRKA

**Petrolovo kurilno olje in
plin vam od najbolj
oddaljenih virov hitro in
zanesljivo dostavimo do
vašega doma. Izkoristite
ugodno ponudbo in še
danes pokličite brezplačno
številko ter naročite vso
toploto, ki jo potrebujete
za dom - na dom.**

080 22 66
Kurilno olje. Plin.

PETROL

Kako poslati razglednico brez razglednice?

MMS razglednice iz mobitela v poštni nabiralnik.

Mobitelovi in Debitelovi naročniki, ki imate možnost pošiljanja MMS sporočil, **lahko ustvarite in pošljete unikatno, čisto pravo razglednico** svojim znancem in prijateljem v Sloveniji. S samotnega otoka, kjer ni svinčnika, trgovine, trafike in pošte, ali pa s svojega dvorišča.

Fotografijo posnemite s svojim mobitelom. V prikazani obliki vpišite:

ime in priimek naslovnika, naslov, poštna št. in kraj # sporočilo do 200 znakov

in pošljite na **razglednica@pinkponk.com**. MMS razglednice, **prejete do 19. ure**, bomo odposlali **naslednji delovni dan**. Z redno pošto bodo dostavljene vašemu naslovniku **najpozneje v dveh delovnih dneh**.*

Pripravili smo vam tudi nagradno igro. Za sodelovanje v njej je potrebno na koncu sporočila dopisati še **#igra**. Najlepše tri razglednice, poslane med 1. 7. in 30. 9. 2003, bomo nagradili z MMS telefoni.

1. nagrada: Panasonic EB GD 87, **2. in 3. nagrada:** Philips Fisio 825.

Informacije za naročnike Mobitel GSM na številkah:
031/041/051 700 700

ŽIVLJENJE NISO LE BESEDE

WWW.MOBITEL.SI